

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

MİLLİ DEVLET VE KÜRTLER
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Arif BİNGÖL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa TURAN

Ankara-2011

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**MİLLİ DEVLET VE KÜRTLER
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Arif BİNGÖL**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa TURAN**

Ankara-2011

Yüksek Lisans Tezi İçin Jüri Üyeleri Onay Sayfası

ONAY

Arif BİNGÖL tarafından hazırlanan “Milli Devlet ve Kürtler” başlıklı bu çalışma, 30 Mayıs 2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa TURAN (Danışman)

Prof. Dr. Selma YEL

Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

ÖNSÖZ

“Millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak” amacıyla 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Atatürk, gerek Milli Mücadele döneminde, gerekse Cumhuriyetin ilanı döneminde bu amacı gerçekleştirmek için çabalamıştır. Atatürk’ün milli bir Türk devleti kurmak istemesinin tarihi sebepleri vardır. Özellikle çok milletli ve çok kültürlü bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti’nin yıkılış sürecinde yaşanan olaylar ve Türk milletinin yaşadığı badireler, yeni devletin milli bir yapı üzerine inşa edilmesini gerekli kılmıştır. Yakınçağda Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayri Müslim ve gayri Türk unsurların Osmanlı-Türk camiasından koparak ayrı ayrı siyasi birliklerini kurmaları ve bağımsız devlet olmaları, devletin ve ülkenin asli unsurunu çaresiz bırakmıştır. Türk milleti, verdiği uzun ve meşakkatli mücadelelerden sonra bağımsız bir devlet kurmayı başarmıştır. Artık kurulan devletin her bakımdan milli olması gerekmektedir.

Milli Mücadele döneminde başta İngiltere olmak üzere işgalci devletler, Türk toplumunun direncini kırmak ve gelecekte bağımsız bir devlet kurmalarını engellemek amacıyla Kürtler üzerinden de bir takım politikalar yürütmüşler ve çalışmalar yapmışlardır. Misak-ı Milli üzerinde hayat bulan yeni Türk devleti, işgalci devletlerin emperyalist oyununu çok iyi görmüş ve Sevr’de dayatılan kararların önemli bir kısmını Lozan’da ortadan kaldırmıştır. Lozan’da halledilemeyen meselelerden Musul meselesini kendi lehlerine halletmek isteyen İngilizlerle diplomatik mücadele verildiği bir dönemde ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı ile Anadolu’da devlet otoritesinin kurulmaya çalışıldığı bir dönemde ortaya çıkan Dersim isyanı konumuzla doğrudan ilgili olup ayrı bölümler halinde ele almamız gerekmiştir. Kürtlerin Milli Devlet karşısındaki tavır ve tepkilerinin en somut göstergesi isyanlar olduğu için bunların etraflıca ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Zira bu isyanları, Kürtleri, Türk toplumundan koparmaya yönelik veya kopuşuna yol açacak ciddi kırılmalar olarak değerlendirenler olmuştur. Bu sebeple Milli Türk Devleti içinde Kürtlerin durumları daha da önem arz etmektedir.

Türk devletinin kuruluş aşamasında Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olarak görülen Kürtler üzerinden yürütülen ayrılıkçı emperyalist politikalar, devlet kurulduktan sonra da devam etmiştir. Zira yeni kurulan laik nitelikli Cumhuriyet yönetimini ortadan kaldırmaya yönelik olarak büyük ölçüde dini inançların suiistimali ile çıkarılan Şeyh Sait İsyanı ve devlet otoritesine karşı bir başkaldırı niteliğine sahip Dersim İsyanı ile Türkiye Cumhuriyeti içeriden parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya getirilmiştir. Gerek Şeyh Sait İsyanı'nın gerekse Dersim İsyanı'nın çıkarılmasında dışarıdan desteklenen Kürtçülerin büyük payı olmuştur. Kürtçüler, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Kürtleri devlete karşı kışkırtmak ve isyana teşvik etmek için dini inançları, değerleri ve halkın içinde bulunduğu olumsuzlukları kendi ayrılıkçı amaç ve hedefleri doğrultusunda kullanmışlardır. Adı geçen isyanlarda Kürtçülerin etkisi ve payı bulunmakla beraber Kürtçülerin dışında kalan büyük çoğunluk bu ayrılıkçı hareketi temel amaç olarak benimsememiş ve isyanlara bu amacı gerçekleştirmek için destek vermemiştir. Türk devletinin kurulduğu ilk yıllarda ortaya çıkan bu isyanlar devlet ile Kürtleri karşı karşıya getirmiştir.

İngiltere emperyalist amaçları olan bir devlet olarak Türk istiklal savaşı sırasında ayrılıkçı unsurları ve özellikle konumuzla ilgisi dolayısıyla Kürtleri Milli Mücadele'ye karşı açık olarak kışkırtmış ve onları isyana teşvik etmiştir. Emperyalist devletlerin ve özellikle İngiltere'nin bu isyanlara etkisi ve desteği hala tartışılan bir konudur. Bununla birlikte Şeyh Sait İsyanı'nın Türkiye ile İngiltere arasında Musul görüşmeleri devam ederken patlak vermesi; Dersim İsyanı'nın da Türkiye ile Fransa arasında Hatay'ın geleceği ile ilgili görüşmeler sürerken çıkması düşündürücüdür. Şeyh Sait İsyanı, Türkiye'nin Musul meselesinde tezini zayıflatırken İngiltere'ye yaramış ve Musul'un kaybedilmesinde önemli ve belirleyici olmuştur. Gerek Şeyh Sait İsyanı, gerekse Dersim İsyanı'ndan sonra bilhassa yurtdışında İngiltere'nin ve Fransa'nın da desteğini alan Kürtçüler, Türkiye'ye karşı bölücü politikalar geliştirmek istemişlerdir. Bu bağlamda Ermeniler ile birlikte hareket ettikleri de göz ardı edilmemelidir.

Milli Devlet ve Kürtler adlı tezimizin amacı, Kürtlerin Milli Devlet içerisindeki yerlerini tespit etmek ve Kürtlerle Milli Devlet arasında uyuşma ve bütünleşme zorunluluğu bulunmasına rağmen uyuş(a)mama, çatışma sorununun ortaya çıkması olgusunun i ve dış etkenler dikkate alınarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Giriş bölümünde Milli Devletle ilişkili kavramlar ve şark Meselesi anlatılacak ve bunun yanı sıra siyasi gelişmeler özetlenecektir. I. Bölümde, nce Türk Milli Devleti'nin kuruluş süreci ele alınacaktır. Lozan Konferansı'nda Kürtlerle ilgili olan Azınlıklar ve Musul Meseleleri, Müttefik Devletler heyetlerinin ve Türk heyetinin görüşleri ve Kürtlerin tutumu ile ortaya konulacaktır. Milli Mücadele sonrasında Milli Devletin yapılandırılmasında önemli bir yeri olan Türk inkılâbı genel hatlarıyla anlatılacaktır. II. Bölümde, şeyh Sait İsyanı, nedenleri ve sonuçlarıyla ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. III. Bölümde, şeyh Sait İsyanı ile başlayan süreçte Kürtçülük hareketinin bir parçası olan, Kürtlerin Milli Devlet'le ilişkilerinde olumsuz bir rol oynayan Hoybun Cemiyeti ile ilgili bilgiler verilecek; Milli Devlet'in Dersim'de yürüttüğü ıslah çalışmalarına değinilecek ve nihayet Dersim İsyanı değerlendirilecektir.

Çalışmamızın hazırlanma süreciyle ilgili birkaç noktaya değinmek gerekirse şunlar söylenebilir. şüphesiz ben de çalışmamı hazırlarken çeşitli zorluklarla karşılaştım. Büyük bir heyecan ve özveriyle çalışmama rağmen kaynaklara ulaşma noktasındaki bir takım sıkıntılar yaşadım.

Tezin hazırlanması sürecinde, başta sayın hocam Prof. Dr. Mustafa Turan olmak üzere maddi-manevi desteklerini gördüğüm herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Arif BİNGÖL

Ankara – 2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU

I. TÜRK MİLLİ DEVLETİ'NİN KARAKTERİ VE NİTELİKLERİ	10
II. MİLLİ MÜCADELE VE MİLLİ DEVLET	14
A. Misak-ı Milli	16
B. TBMM'nin Açılması	21
C. Anayasal Düzene Geçiş (1921 Anayasası)	26
III. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE KÜRTLER VE KÜRTÇÜLÜK	28
A. İngiltere'nin Kürtçülük Politikası	28
B. Sévres Antlaşması ve Kürtler	29
IV. LOZAN VE KÜRTLER	34
A. Lozan Konferansı'nın Toplanması	34
B. Konferans Sırasında Kavramların Kullanılışı ve Kürtler	37
C. Azınlıklar Meselesi ve Kürtler	39
Ç. Musul Meselesi ve Kürtler	44
D. Konferans Sırasında Kürtlerin Tavrı	54

E. Lozan Antlaşması'nın Sonucu ve Önemi	58
V. TÜRK İNKILABI	61
A. Cumhuriyet'in İlanı	63
B. Halifeliğin Kaldırılması	66
C. 1924 Anayasası	69

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH SAİT İSYANI

I. İSYAN ÖNCESİ GENEL DURUM	73
II. İSYANIN NİTELİĞİ VE NEDENİ İLE İLGİLİ YORUMLAR	74
III. İSYANIN NEDENLERİ	77
A. Dini ve Siyasi Nedenler	77
B. Sosyal ve Ekonomik Nedenler	81
C. Etnik Nedenler	84
Ç. İngiltere'nin Rolü	86
IV. İSYANIN BAŞLAMASI	91
V. KRİZİN YÖNETİLMESİ VE ALINAN TEDBİRLER	92
VI. İSYANIN BASTIRILMASI	99
VII. YARGILAMA	103
A. Seyit Abdülkadir ve Arkadaşlarının Yargılanması	103
B. Şeyh Sait ve Arkadaşlarının Yargılanması	105
VIII. İSYANIN SONUCU VE ÖNEMİ	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM İSYANI

I. HOYBUN CEMİYETİ VE TÜRKİYE'YE KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ	112
A. Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması	112
B. Hoybun Cemiyeti ve Ağrı İsyanları	118
II. DERSİM RAPORLARI VE ISLAH ÇALIŞMALARI	125
A. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu	126
B. Diyarbakır Valisi Cemal (Bardakçı) Bey'in Raporu	127
C. Birinci Genel Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) Bey'in Raporları...128	
Ç. Bölge Tarımını Kalkındırmaya Yönelik Rapor	130
D. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Raporları	131
E. Halis Paşa'nın Raporu	132
F. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Raporu	133
G. Hüsrev Gerede'nin Raporu	134
Ğ. 1934 İskân Kanunu	135
H. Başbakan İsmet İnönü'nün Kürt Raporu	136
I. Tunceli Kanunu	138
İ. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Raporu	141
J. İktisat Vekili Celal Bayar'ın Şark Raporu	142
III. DERSİM İSYANI	144

A. İsyanın Nedenleri	144
1. Fransa'nın Rolü	144
2. Etnik ve Dini Nedenler	146
3. Sosyal ve Ekonomik (Yapısal) Nedenler	147
4. Siyasi Nedenler	148
B. İsyanın Başlaması	149
C. İsyanın Gelişimi ve Alınan Tedbirler	150
Ç. İsyanın Bastırılması ve Asilerin Yargılanması	154
Sonuç	157
Kaynakça	161
Ekler	170
EK-1: Misak-ı Milli	170
EK-2: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)	171
EK-3: Lozan Barış Antlaşması'nın Musul ile İlgili Maddesi	175
EK-4: Lozan Barış Antlaşması'nın Azınlıklarla İlgili Maddeleri	175
EK-5: Nutuk'ta Barış Önerilerinin Karşılaştırılması.....	179
Özet	183
Abstract	184

KISALTMALAR

age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ASD	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih yok
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
Yay. Hazl.	: Yayına Hazırlayan / Hazırlayanlar

GİRİŞ

Fransız İhtilali devletleri ve toplumları derinden etkilemiş, köklü değişikliklerin yolunu açmıştır. Fransız İhtilali ile başlayan yeni dönemde çok milletli yapıya sahip imparatorluklar yıkılmış, yerlerine tek millet esasına dayalı ve milli niteliklere sahip devletler kurulmuştur. İhtilalden sonra milli duygu ve milli birlik bilinci giderek güçlenmiştir. İhtilalin dayanağını oluşturan fikirler önce Avrupa'ya, daha sonra ise dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış ve kabul görmüştür. Bugünkü anlamıyla millet, milliyetçilik, milli devlet, cumhuriyet, demokrasi vb. kavramlar Fransız İhtilali ile devlet ve toplum hayatına girmiş ve hızla yaygınlaşmıştır¹.

Günümüzdeki anlamıyla millet şuuru 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış ve 19. yüzyıl boyunca siyasi oluşumları etkileyerek gelişmiştir. Bu değişme ve gelişmeler millet, milletleşme ve milliyetçilik olguları ile yakından ilişkilidir². Milliyetçilik kavramı milletleşme süreci içerisinde ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali'nden önce milliyetçilik anlayışı henüz benimsenmemişti. Milli bağımsızlıkla iç içe geçmiş bir milliyetçilik, ancak Fransız İhtilali'nden sonraki yeni dönemde ortaya çıkabilmiş ve gelişme imkanı bulabilmiştir. Milletleşme ve milliyetçilik kavramları milli iradeyi ve milli egemenliği kapsayacak biçimde gelişme göstermiştir. Milletleşme sürecinde bir toplumun milli devlet haline gelebilmesi için siyasi ve sosyal bakımdan teşkilatlanması gerekir. Milli devlette, toplumun, şuur olarak ifade edilen sosyal bir kimliği vardır. Milletleşme ve milliyetçilik ancak milli şuura sahip devletlerde gelişebilir. Millet şuuruna sahip olmayan devletler milli devlet sayılamazlar. Ziya Gökalp'e göre milliyet duygusunun biçimlenmesinde dil ve duyguda birlik esastır. O halde milletleşme ve milliyetçilik, aynı zamanda milli kültürde birlik anlamına gelmektedir. Bu bakımdan milletleşme, milli kültürü benimseme ve milli

¹ Mithat Atabay, **Aydınlanma Çağı ve Avrupa**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 88.

² Abdulkadir Yuvalı, "Millet, Milletleşme ve Milliyetçilik", **Türk Yurdu**, Mart-Nisan-Mayıs 1999, Sayı: 139-140-141, s. 12.

kültüre uyum sağlama süreci olarak da tarif edilebilir³. Tek kültürlü bir yapıya sahip olan Türkiye, milletleşme sürecini henüz tam anlamıyla tamamlayabilmiş değildir. Milletleşmenin gecikmesinde ve milliyetçiliğin tam olarak anlaşılammış olmasında; milletleşmenin geç bir tarihte başlamasının ve ümmetçilik anlayışının büyük etkisi olmuştur⁴.

Millet kavramı, 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren yerel farklılıkların bir kenara bırakıldığı ve ortak yararın öne çıktığı bir kavram olarak anlaşılmmış, Fransız İhtilali ile birlikte toplumsal bir bütünleştirme aracına dönüşmüştür⁵. Millet'i aynı dili konuşan, aynı duygu, düşünce, kültür ve tarih şuurunu benimseyen, belirli bir coğrafyada yaşayan, tasada ve sevinçte birlik olmayı başarabilen bireylerin bütünü olarak tanımlarsak; milletin her şeyden önce belirli bir dil ve tarih merkezli kültür birimi olduğunu kabul etmiş oluruz. Bu kültür birimine göre her millete bir devlet, her devlete bir millet prensibi kabul görmüş ve millet-devlet veya milli devlet kavramı 19. ve 20. yüzyılın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır⁶. Millet, insanlık tarihinin gelişimi açısından değerlendirildiğinde klan, aşiret, kabile ve imparatorluk dönemlerinden sonra gelen en ileri safhayı ifade etmektedir⁷.

Millet kavramının Batı dillerindeki karşılığı Nation kelimesidir⁸. Nation kelimesini karşılamak üzere Türkçe Millet ve Ulus kelimeleri kullanılmaktadır⁹. Türk tarih ve siyaset literatüründe millet kavramı birinci anlamıyla din ve mezhebi, ikinci anlamıyla din ve mezhebe bağlı cemaati ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde bütün Müslümanlar ümmet sayılırken, Müslüman olmayan cemaatler için millet kelimesi kullanılmıştır. Rum, Ermeni ve Yahudiler etnik değil, fakat dini bakımdan birer millet olarak kabul

³ Orhan Türkdoğan, **Türk Ulus-Devlet Kimliği**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 138-143.

⁴ Türkdoğan, **age**, s. 211.

⁵ Atilla Nalbant, **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1997, s. 27.

⁶ Bayram Kodaman, "Atatürk ve Millet-Milliyetçilik", **Türk Yurdu**, C. 20, Sayı: 160, s. 44.

⁷ Mustafa Erkal, "Millet, Milliyetçilik, Ulusçuluk ve Kültür Mozaiği", **Türk Yurdu**, Mart-Nisan-Mayıs 1999, Sayı: 139-140-141, s. 277.

⁸ Remzi Yardımcı, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Derslerine İlişkin Temel Kavramlar**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 58.

⁹ Yardımcı, **age**, s. 60.

edilmişlerdir. Rum milleti, Ermeni milleti gibi. Ziya Gökalp millet kavramını şöyle tarif etmektedir: “...millet, ne ırki ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur”.¹⁰ Ziya Gökalp, aynı dine inanan insanların yani Müslümanların tamamını ümmet; yalnız dilde ve kültürde ortak olan zümreyi ise millet olarak tanımlamıştır¹¹. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e göre, “Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal bir birliktir.” Milleti bu şekilde tarif eden Atatürk, Türk milletini “Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.” ifadesiyle tanımlamıştır¹².

Tartışmalı olan noktaları bir kenara bırakırsak, devletin ortaya çıkışı ile ilgili ortak görüş şudur: Bugünkü anlamı ve unsurlarıyla devlet yeni bir kuruluştur ve 15. veya 16. yüzyıl içinde ortaya çıkmıştır¹³. Devlet “Belli bir arazi parçası üzerinde ve belli bir topluluk üzerinde teşkilatlı zorlama gücüne sahip bir kurumdur”¹⁴. Devlet esas olarak üç öğeye dayanmaktadır. “1.Sınırları belli bir ülke 2.Aynı siyasi otorite altında birlikte yaşayan, bazı ortak değerlerle birbirine bağlı ve birlikte yaşamaya kararlı bir insan topluluğu 3. Kendisinden üstün bir güce bağımlı olmayan bir kudret, yani hakimiyet”¹⁵. Devlet biçimleri çeşitlidir. Devlet biçimlerini dış yapılarına göre ve içyapılarına göre ikiye ayırabiliriz. “Dış yapılarına göre devletler, Tek Yapılı (Üniter, Basit, Merkezi) ve Karma Yapılı (Bileşik, Birlik, Mürekkep) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bu ayrımlar devleti oluşturan toplumların tarihsel ve toplumsal süreçleri içinde ortaya çıkmış bir olgudur”¹⁶. “Devletin iç yapısına göre sınıflandırılmasındaki temel ölçüt, egemenliğin kullanılış biçimidir.

¹⁰ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Türk Kültür Yayını, 1976, s. 20.

¹¹ Mustafa Keskin, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 1999, s. 1.

¹² Ayşe Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Yay. Hazl.: Ali Sevim, Azmi Süslü ve Mehmet Akif Tural, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 2000, s. 28.

¹³ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, t.y., s. 42.

¹⁴ Nalbant, **age**, s. 16.

¹⁵ Mehmet Akif Tural, “Atatürk Milliyetçiliği Milli Devlet Milli Egemenlik”, **Yüce Erek**, Sayı: 45, Haziran-Temmuz 2008, s. 20.

¹⁶ Yardımcı, **age**, s. 46.

*Devletler siyasal sistemleri açısından Platon ve Aristoteles'ten bu yana öncelikle egemenliğe sahip olan ve bunu kullanan gerçek kişi ve kişilerin niceliğine göre sınıflandırılmışlardır. Bu gelenekselleşmiş ayrıma göre başlıca devlet biçimleri monarşi, oligarşi ve demokrasidir*¹⁷. Devletle ilgili bu kısa açıklamadan sonra konumuzla doğrudan ilişkisi dolayısıyla milli devleti ortaya koymaya çalışacağız.

Çağdaş anlamıyla milli devlet, ortaçağın sonlarında ve yeniçağın başlarında Avrupa'da feodal sistemin çökmesi ve siyasi otorite durumunda bulunan kilisenin etkinliğini kaybetmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Milli devlet, dağınık ve birbirleriyle çatışan otoriteler içinde yer alan ayrılmış insanları ülke ve millet gibi ortak kavramlar etrafında birleştiren yeni bir kuruluştur. Modern devlet olarak da nitelendirebileceğimiz milli devlet, siyasi bütünleşmeye dayanan yeni ve değişik bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır¹⁸. Milli devlet, belli sınırlar içinde kanuni olarak yaptırım gücüne sahip olan ve yönetilenleri kültür, değerler, gelenekler gibi ortak noktalarda birleştirmeyi amaçlayan yeni bir devlet biçimi olarak tanımlanan modern bir olgudur¹⁹.

Milli devlet, belirli sınırlar içerisinde genel olarak tek bir milletin yaşadığı, bağımsız yönetime sahip devlettir²⁰. Bir devlet biçimi olan milli devlet ülkemizde tekil veya tekçi devlet olarak da bilinmektedir. Milli devlet, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ifadesiyle formüle edilmiştir²¹. Milli devletin temelinde tek ve eşit yasa düşüncesi vardır. Bu düşünce yasanın üstünlüğü ve yasa önünde eşitlik olmak üzere iki ilke ile ifade edilebilir. Bu iki ilke ise hukuk devleti kavramında anlam bulur. Çağdaş devlet hukuk devleti kavramına dayanmak zorundadır. Milli devlet, federal devlet vb. devlet biçimleri hukuk devletinin örgütlenmesinde ortaya çıkan

¹⁷ Yardımcı, **age**, s. 48.

¹⁸ Kapani, **age**, s. 43.

¹⁹ Yardımcı, **age**, s. 73.

²⁰ Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, Vadi Yay., 2002, s. 411.

²¹ Nalbant, **age**, s. 14.

teknik bir durumu anlatır²². “Üniter devlet, devletin, ülke, millet ve egemenlik unsurları ve keza yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şeklidir. O halde, üniter devleti, devletin unsurlarında ve organlarında teklik özelliğiyle tanımlayabiliriz”²³.

Bir milletin bağımsız bir devlet şeklinde siyasi olarak örgütlenme iradesinden doğan milli devletin²⁴ kuruluş amacı, ülkeyi ve milleti bütünsel bir yapının içinde birleştirmenin yanı sıra toplumsal farklılıkları ve ülke içindeki ayrımları ortadan kaldırmaktır²⁵. Milletleşme sürecinde milli devletin önemli bir yeri ve işlevi vardır. Milletleşme olgusunun, bireyler arasındaki ortak değerleri ortaya çıkarma, toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlama gibi işlevleri bulunmaktadır. Milletleşmenin amacı toplum içindeki farklı unsurları sosyal, siyasal ve kurumsal açıdan bütünleştirerek, birbirleriyle uyumlu hale getirmektir²⁶.

Geniş anlamda milli devlet, bütün siyasi karar yetkisinin tek merkezde toplanmasını yani merkezi iktidarın tekliğini ifade eder²⁷. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere milli devlet, birbirinden farklı yapıların bir araya gelmesini sağlar. Milli devlet dar anlamıyla, varlık koşullarının bir gereği olarak tek ülke, tek millet ve tek bir siyasi ve hukuki örgütlenmeyi öngörmektedir. Bu üçlü birlik ilişkisi, “devletin ülkesi ve milletiyle tekliği ve bölünmezliği” şeklindeki ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti anayasalarına girmiştir. Bu bakımdan devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesinin anayasada yer alıp almaması dar anlamda milli devletin ölçütüdür²⁸. Kavramsal çerçeveyi tarihi gelişimi ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkisi bakımından bu şekilde kısaca ortaya koyduktan sonra siyasi gelişmelere geri dönerek özetle şunları söyleyebiliriz.

²² Nalbant, **age**, s. 15.

²³ Tural, **agm**, s. 17.

²⁴ A. Coşkun Kırca, “Neden Milli Devlet? Neden Tekil Devlet? Karşılaştırmalı Bir Deneme”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 75, 2003, s. 157.

²⁵ Nalbant, **age**, s. 70.

²⁶ Yardımcı, **age**, s. 75.

²⁷ Nalbant, **age**, s. 63.

²⁸ Nalbant, **age**, s. 64.

Fransız İhtilali'nin ve Napolyon'un bozduğu Avrupa düzeninin yeniden düzenlenmesi özellikle İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya için önemli bir mesele olmuştur. 1815 Viyana Kongresi'nde Avrupa'da kurulacak yeni düzen görüşülmüştür. Kongrede söz sahibi olan bu dört devlet Fransız İhtilali öncesindeki siyasi rejimi ve felsefeyi geri getirmeye çalışmışlardır. İnsan haklarına değil ilahi haklara önem veren eski rejimlere geri dönülmesi için uğraşmışlardır. Yıkılan her şeyin onarılmasını ve eski düzenin geri getirilmesini öngördüğü için Viyana Kongresi ile getirilmek istenen düzen Restorasyon olarak adlandırılmıştır. Kısacası Viyana Kongresi ile Avrupa'da 1789 öncesi düzenin yeniden kurulması amaçlanmıştır²⁹. Viyana Kongresi'nden sonraki süreçte milli devletler güçlenmiş bununla birlikte sömürgecilik ve yayılcılık da hız kazanmıştır.

Ayrıca Şark Meselesi tabiri ilk defa 1815 yılındaki Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır. Napolyon'un bozduğu Avrupa düzeninin yeniden kurulması için toplanan bu kongreden, Osmanlı idaresi altında yaşayan Hıristiyan halkla ilgilenilmesi ve böylece Şark Meselesi'ne de bir çözüm bulunması kararlaştırılmıştır. Viyana Kongresi'nden itibaren Osmanlı Devleti'nin paylaşılması, parçalanması, iç işlerinin uluslar arası boyut kazanması Şark Meselesi çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır³⁰. Batılı devletlerin içlerindeki meseleleri hallederek emperyalist politikalarını uygulama alanına koymaları ve Rusya'nın artan baskısı dünya siyasetinde zaten yalnız kalmış olan Osmanlı Devleti'ni daha da zor duruma düşürmüştür. Bu bağlamda Viyana Kongresi'nde, Osmanlı idaresi altındaki gayri Müslim tebaanın himayesi için kullanılan Şark Meselesi tabiri zamanla daha geniş bir anlam kazanacak ve Osmanlı Devleti'nin sistemli bir şekilde parçalanmasının programı olacaktır³¹.

²⁹ Atabay, **age**, s. 100.

³⁰ Ömer Budak, **Tarihi Süreç İçinde Kürtler ve Kürtçülük**, Ankara, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, 2008, s. 286.

³¹ Mustafa Turan, **Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005, s. 17.

Şark Meselesi'ne kısaca değinmek gerekirse şunlar söylenebilir. Türklerle Batılı devletlerin mücadelesinde, Batılı devletlerin Türklere karşı besledikleri açık-gizli niyetleri Şark Meselesi olarak adlandırılmıştır³². Şark Meselesi, emperyalist ve yayılmacı bir siyaset izleyen Batılı devletlerin yarattığı siyasi bir mesele olarak görülebilir³³. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni özellikle siyasi ve ekonomik olarak nüfuz ve egemenlikleri altına almak, bahanelerle parçalamak, Osmanlı idaresi altında yaşayan çeşitli unsurların bağımsızlık isteklerini ortaya çıkararak bunları kendi menfaatleri için kullanmak istemeleri gibi nedenlerden doğan tarihi meselelerin tümüne birden Şark Meselesi denilmiştir³⁴.

Batılı devletler güç dengesi politikasını uygulayarak, Şark Meselesi'ni kendi menfaat ve istekleri doğrultusunda çözmeye çalışmışlardır. Bütün Avrupa devletleri ve Çarlık Rusya, dış politikalarını Şark Meselesi'ne göre belirlemişlerdir. Şark Meselesi Doğu-Batı mücadelesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bunda Batı'nın gösterdiği ilerleme, Batılı devletlerin kendi aralarındaki ilişkiler ve Osmanlı Devleti'nde görülen değişiklikler etkili olmuştur³⁵. Şark Meselesi, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'da bulunan topraklarının paylaşılması, 20. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının paylaşılması anlamında kullanılmıştır³⁶. Avrupalı emperyalist devletler, sahip oldukları haçlı zihniyetiyle, Türkleri Avrupa'dan ve Anadolu'dan atma amacını gerçekleştirmek için Hıristiyan milletleri Osmanlı hakimiyetinden kurtarmaya ve onları isyana teşvik ederek bağımsızlıklarını sağlamaya çalışmışlardır. Müslüman Türkleri Anadolu'dan çıkarmak Şark Meselesi'nin en önemli nedenlerinden biridir. Diğer bir neden de Avrupa'nın emperyalist ve yayılmacı siyasetidir³⁷.

³² M. Turan, *age*, s. 15.

³³ Şükrü Nuri Eden, **Şark Meselesinin Dış Boyutu**, Erciyes Üniversitesi Dergisi, Sayı: 4 (Ayrı Basım), 1990, s. 6.

³⁴ Budak, *age*, s. 296.

³⁵ Abdulhaluk M. Çay, **Her yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, Turan Kültür Vakfı Yayını, 1996, s. 13.

³⁶ Çay, *age*, s. 11.

³⁷ Eden, *age*. S. 7.

19. yüzyılın sonlarından itibaren doğuda batı sanayisi için gerekli hammadde kaynaklarının bulunması, emperyalist ve yayılmacı politikalara yön veren önemli bir gelişme olmuştur. 20. yüzyılda yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ele geçirmek ve sömürmek isteyen devletler arasındaki mücadele, doğuya dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafyaya kaymıştır. Emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'nin topraklarında nüfuz kurarak ekonomik menfaatler elde etmeye yönelik politikaları Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamıştır³⁸. Şark Meselesi'nin bu ekonomik yönünün yanı sıra, psikolojik bir tatmin yönü de vardır. Batılı devletlerin prestijlerini arttırmak, büyük devlet ve millet imajı yaratmak, Hıristiyanlığı yüceltmek ve yaymak gibi psikolojik tatmin vasıtaları bulunmaktadır. Emperyalist devletler, bu psikolojik tatmin konularını ve gerçek niyetlerini gizlemek için diğer milletlerin haklarını, bağımsızlıklarını ve medenileşmelerini öne sürerek bunları kullanmışlardır³⁹.

Şark Meselesi denilince akla mutlaka emperyalist devletlerin böl, parçala, yönet stratejisine dayanan ayrılıkçı politikaları gelmektedir. Bu çerçevede emperyalist Batılı devletler, bir arada yaşayan insanları azınlık haline getirip ayrılıkçı istekleri teşvik ederek menfaatleri doğrultusunda kullanmışlardır. Başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler, Osmanlı idaresi altında yaşayan insanların farklı yönlerini ortaya çıkarmaya çalışarak bölücülüğü desteklemişlerdir. Emperyalist devletler, Balkanlardaki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerini, Arap bağımsızlığını, Ermeni milliyetçiliğini, siyonizmi ve Kürtçülük hareketini devreye sokarak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını çabuklaştırmışlardır⁴⁰. Birinci Dünya Savaşı'na katılan Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine yönelik politikalarını hayata geçirmek, Osmanlı topraklarının parçalanması ve paylaşılmasını içeren Şark Meselesi'ni çözmek için büyük bir fırsat yakalamışlardır. Birinci Dünya

³⁸ M. Turan, *age*, s. 18.

³⁹ Eden, *age*. S. 7.

⁴⁰ Budak, *age*, s. 288.

Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf devletlerinden her biri, Şark Meselesi'ni kendi menfaati doğrultusunda istediği gibi çözüme imkanına sahip olmuştur⁴¹.

Avrupa'da Fransız İhtilali'nin sancuları ve karmaşası devam ederken Osmanlı Devleti için süreç şu şekilde işlemiştir. Osmanlı Devleti, kötü gidişi ve gerilemeyi önlemek için gerçekleştirdiği yenilik hareketlerinde kısmi bir başarı sağlamışsa da çöküşü engelleyememiştir. Bunun yanı sıra yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı topraklarının paylaşılması (Şark Meselesi) mücadelesi Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti emperyalist Batılı devletler karşısında denge politikası izlemek suretiyle ömrünü uzatmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin maddi-manevi kaynakları tükenme noktasında gelmiştir. Osmanlı Devleti topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Fransız İhtilali ile süratle yayılan ve emperyalist Batılı devletler tarafından desteklenen milliyetçilik düşüncesi Balkanlarda etkisini gösterecek ve burada bulunan milletler bağımsızlıklarını ilan ederek Osmanlı Devleti'nden ayrılacaklardır. Balkanlarda uygulanan bu politika daha sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler ve Araplar üzerinden; Türk İstiklal Harbi sırasında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Kürtler üzerinden özellikle İngiltere tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin elinde kalan son topraklardaki nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler ve Müslümanlar oluşturmaktaydı. Böylece Milli Mücadele'den sonra kurulacak Türk milli devletinin sınırları ve insan unsuru büyük oranda belirginleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile başlayacak yeni dönemde Anadolu toprakları müttefik devletlerin işgaline maruz kalacak, Osmanlı Devleti tarihe karışacak ve esarete boyun eğmeyip bağımsızlık mücadelesine girişen Türk milleti bu mücadeleden zaferle çıkarak milli nitelikli yeni bir devlet kuracaktır.

⁴¹ M. Turan, *age*, s. 22.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU

I. TÜRK MİLLİ DEVLETİ'NİN KARAKTERİ VE NİTELİKLERİ

Türk milliyetçiliğinin en önemli başarısı milli niteliğe sahip Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Türk milliyetçiliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi ve temel felsefesidir. Türk milliyetçiliğinin teorik çerçevesi, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında oluşturulmuştur. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçü aydınların temellerini attıkları Türk milliyetçiliğini siyasi yaşama taşıyan kişi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve inkılâpların önderi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türk milliyetçiliği siyasi bir program olarak milli devletin kurulması ve yapılandırılmasında, devletin ve milletin yaşamının bütün alanlarını kuşatacak biçimde uygulanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurumlarını ve kuruluş felsefesini milli devlet esasına göre şekillendirmiştir. Atatürk'ün başlattığı milli devlet projesi, Atatürk'ün erken ölümü üzerine tam olarak yerleştirilemediğini ve Türk milliyetçiliğinin devletin resmi ideolojisi olma özelliğini kısmen koruduğunu da belirtmek gerekmektedir⁴².

Millet kavramı içinde bütünlüğü, tekliği ve benzerliği barındırır. Milli devlet bu bütünlük ve teklikten doğmuştur. Milli irade, milli hakimiyet, milli ruh ve milli şuur denilince, akla milleti oluşturan bireylerin ortak tavrı, karar ve eğilimi gelmektedir⁴³. Osmanlı Devleti diğer imparatorluklar gibi parçalanmış ve içinden birçok devlet çıkmıştır. İmparatorluğun içinde yetişen ve bu sürece yakından tanıklık eden Mustafa Kemal'e göre imparatorluğun asli unsuru olan Türkler milli nitelikli yeni bir devlet kurmalıdır. Milli devleti kurarken millet ve milliyetçilik fikri esas kabul edilmelidir. Mustafa Kemal'in düşünüp

⁴² Ümit Özdağ, "Türk Milliyetçiliğine Eleştirel Yaklaşım", **Türk Yurdu**, Nisan 2003, s. 15.

⁴³ Kodaman, "Atatürk ve Millet-Milliyetçilik", s. 44.

uygulamaya koyduğu milli devlet, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile İstiklal Savaşı dönemi şartlarında gelişerek bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır⁴⁴. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtikten sonra millet, milli irade, milli hakimiyet, milli meclis, milli heyet, Türk milleti gibi toparlayıcı, birleştirici, millileştirici kavramları her fırsatta dile getirerek ve işleyerek milli devletin dayanacağı birleştirici milliyetçilik anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır. Türk milleti, milli mücadele ile bedelini ağır bir şekilde ödeyerek hak ve hürriyetlerini kazanmıştır. Türk insanı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir vatandaşı, Türk milletinin bir parçası olarak kul ya da tebaa olmaktan çıkmış; özgür bir birey olma şansını yakalamıştır⁴⁵. İstiklal Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra yeni dünyanın şartlarına ve gereklerine uygun bir milli devlet kurulmuştur⁴⁶.

Mustafa Kemal Atatürk, 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı milli devlet özelliğini şu şekilde açıklamıştır:

"...Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekamil tarz olmuştur.

*Milletin, idame-i mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü rabitai müştereke, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani millet, dini ve mezhebi irtibat yerine, Türk milliyeti rabitasıyla efradını toplamıştır"*⁴⁷.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci aslında milli devletin kuruluş sürecidir. Türkiye'de milli devlet, Osmanlı Devleti'ndeki ayrıcalıklı eyaletlere ve dini topluluk örgütlenmelerine karşıt bir biçimde gelişme göstermiştir. 1921 Anayasası'nda şuralar temelinde bir milli devlet öngörülürken; 1924 Anayasası'nda 1876 Anayasası'nın esasları doğrultusunda merkezîyetçilik temelinde bir milli devlet anlayışı benimsemiştir⁴⁸. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi, milli devlet ilkesine dayandığı için Osmanlı Devleti'nin çok

⁴⁴ Kodaman, "Atatürk ve Millet-Milliyetçilik", s. 45.

⁴⁵ Kodaman, "Atatürk ve Millet-Milliyetçilik", s. 46.

⁴⁶ Mustafa Yılmaz, "İngiliz Kamuoyunda Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı", **Türk Yurdu**, C. 20, Sayı: 160, s. 112.

⁴⁷ **ASD (1906-1938)**, C. II, Ankara, AKDYYK AAM Yay., 2006, s. 249.

⁴⁸ Nalbant, **age**, s. 157.

milletli ve çok kültürlü yapısına karşıdır. Çünkü sosyolojik olarak milletleşme süreci milli devlete giden yolu temsil etmektedir. Bir devlette eğer çok milletlilik ve çok kültürlülük varsa orada milli devlet kimliği ortadan kalkar⁴⁹. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti gibi çok milletli ve çok kültürlü bir devlet değil; insan unsuru Türk milletine dayanan milli bir devlettir. Merkezi milli devlet, ülkenin ve milletin bölünmezliğini, birliğini ifade eder. Türkçenin resmi, devlet, eğitim ve yayın dili olmasını, hukukun tekliğini, merkezi idareyi, kültürel ve siyasal bütünlüğü öngörür. Ademi merkezietçi bir federal devlet de milli devlet olabilir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin “merkezietçi özelliğe sahip” bir milli devlet olduğu ayrıca belirtilmelidir⁵⁰.

1921 Anayasası'ndan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bütün anayasalarında bulunan “Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu” şeklindeki hükümle, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğin kaynağı Türk milletine dayandırılmış ve milli devlet ilkesi benimsenmiştir⁵¹. Kuruluşundan itibaren tekil devlet ya da milli devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu niteliği anayasalara yansımış ve milli devlet niteliğinin korunması için güçlü yaptırımlar getirilmiştir. Milli devlet ilkesi, çok milletli devlet anlayışına ve federatif yapıya izin vermez. Milli devlet sisteminde bir tek egemenlik vardır. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü kuralı, azınlık yaratılmasını, bölgecilik ve ırkçılık yapılmasını engellemeye ve eşitliği sağlamaya yöneliktir. Anayasada yer alan Türk milleti tanımının, dini ve etnik kökeni ne olursa olsun her vatandaşa tam eşitlik sağlaması milli devletin bir gereğidir⁵².

İnsan unsuru Türk milletine dayanan milli devlette etnik milliyetçiliğin öne çıkarılmasının yanlışlığını belirterek eleştiren Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemiştir:

⁴⁹ Orhan Türkdoğan, “Doğu-Güneydoğu ve Kimlik Yapısı”, **Türk Yurdu**, Şubat 2007, s. 37.

⁵⁰ Ali Güler, **Sevr'den Kopenhag'a Parçalanmış Türkiye**, Ankara, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu Yayını, 2007, s. 2.

⁵¹ İhsan Pekel, **Atatürk'ü Anlamak ve Anmak – I**, Ankara, AKDİTYK AAM Yay., 2005, s. 99.

⁵² Pekel, **age**, s. 101.

“Bugünkü Türk milleti siyasal ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat geçmişin despotluk devirleri ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntü ve tasadan başka bir etki yapmamıştır. Çünkü, bu millet bireyleri de bütün Türk toplulukları gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar”⁵³.

Anayasalarımızın Türk milleti tanımı ve milli devlet ilkesi, Atatürk’ün *“Ne Mutlu Türküm Diyene!”* sözünden kaynaklanmıştır⁵⁴. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan herkes Türk milletinin bir parçası olarak Türk vatandaşlığıyla Türk devletine bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları etnik köken bakımından Kürt, Türkmen, Tatar, Azeri, Laz, Çerkes, Abaza, Gürcü, Boşnak vesaire olabilirler; ancak bu saydığımız unsurların hepsi Türk’tür. Türk milli devleti içinde Kürt kökenli vatandaşlarımız elbette vardır; fakat bunlar esas olarak Türk’türler⁵⁵. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde ortaya çıkartılan Kürt sorunu ya da daha yerinde bir ifadeyle Kürtçülük sorunu aslında milli devletle bütünleşme sorunudur⁵⁶. Bu milli bütünleş(eme)me sorununu yalnız etnik nedenlerle açıklamaya çalışmak, olayları ve olguları tek taraflı bir şekilde ele almak art niyetli ve tarihi gerçeklere aykırı bir yaklaşım tarzı olur. Bu sorunu açıklayabilmek ve anlayabilmek için emperyalistlerin Şark Meselesi çerçevesinde Kürtler üzerinden takip ettikleri politikaları, milli devletin kuruluşu ve inkılâplarla meydana gelen köklü değişimi ve bunlar karşısında toplumun tepkisini incelemek ve iyi anlamak gerekir.

⁵³ Afetinan, **Medeni Bilgiler...**, s. 34.

⁵⁴ Kırca, **agm**, s. 173.

⁵⁵ Kırca, **agm**, s. 171.

⁵⁶ Nuri Bilgin, “Çok Kimliklilik ve Cumhuriyetin Yurttaşlığı”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 75, 2003, s. 118.

II. MİLLİ MÜCADELE VE MİLLİ DEVLET

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, topraklarını parçalamak ve paylaşmak amacı güden emperyalist batılı devletlerin Şark politikaları ile karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmiş olması onun siyasi ömrünü tamamladığını göstermiştir. Milli Mücadele Dönemi 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile başlamış ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı tarihe kadar devam etmiştir⁵⁷. İstanbul yönetimi, işgallerin dayanağı olan ve Türk varlığını yok sayan mütareke şartlarını kabul etmiş ya da etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini yaptığı Ankara yönetimi ise mütareke şartlarını kesinlikle reddederek tam bağımsızlığı sağlamaya çalışmıştır⁵⁸. Mustafa Kemal Paşa, Türk unsuruna dayanan milli bir devlet kurmanın gerekliliğini görmüş ve Türk milli devletinin kuruluşunu aşamalı bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasıyla Türk milli devletinin kuruluş süreci başlamıştır. Bu tarih Türk milleti ve Türk devleti için bir dönüm noktasıdır⁵⁹. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra şartları değerlendirerek "*milli hakimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak*" gerektiğini görmüş ve bunu hayata geçirmek için çalışmalara başlamıştır⁶⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan 28 Mayıs 1919 tarihinde valiliklere ve mutasarrıflıklara gönderdiği genelgede Anadolu'nun işgale uğramasının ortaya çıkaracağı tehlikeler belirtilmiş, işgaller karşısında tepki gösterilmesinin gereği üzerinde durulmuş, birlik ve beraberliğin korunması istenmiştir⁶¹. 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi ile milli egemenliğe dayalı, milli nitelikli yeni Türk devletinin kurulması yolunda ilk adım atılmıştır. Türk milletine bir çağrı

⁵⁷ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara, Gazi Kitapevi, 2007, s.7.

⁵⁸ M. Turan, *age*, s. 30.

⁵⁹ Durmuş Yalçın v.d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 2008, s.166.

⁶⁰ M. Turan, *age*, s. 49.

⁶¹ D. Yalçın v.d., *age*, C. I, s. 166.

niteliğinde olan genelgede Milli Mücadele'nin gerekçesi ve yöntemi açıklanmıştır⁶².

Milli Mücadele Dönemi'nde işgallere karşı koymak, birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla birçok kongre düzenlenmiştir. Mahalli bazı derneklerin ön ayak oldukları bu kongrelerde bağımsızlığın nasıl sağlanacağı ve işgallere nasıl karşı konulacağı görüşülmüştür⁶³. 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi amacı, toplanişı ve niteliği bakımından bölgesel; aldığı kararlar bakımından milli bir özellik gösterir. Kongrede vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı ifade edilmiş, tam bağımsızlık vurgulanmış, yabancı unsurlara hakimiyeti bozacak imtiyazların verilemeyeceği, manda ve himayenin reddedileceği belirtilmiş, gerekirse bir temsil kurulunun oluşturulacağı ve bu kurulun bir hükümet gibi çalışacağı kararlaştırılmıştır. Erzurum Kongresi Ankara yönetimi tarafından kurulacak olan yeni Türk devletinin habercisi olmuştur⁶⁴. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi kararları genişletilmiş ve bütün memleketi kapsayan bir nitelik kazanmıştır. Sivas Kongresi milletin tamamının birlik olduğunu dünyaya ilan eden milli bir kongre olması itibariyle Erzurum Kongresi'nden daha fazla tesirli olmuş ve sonraki bütün olayları etkilemiştir. Zira Sivas Kongresi kararlarının izlerini Misak-ı Milli'de, TBMM'nin açılışında, Milli Mücadele'nin bütün antlaşmalarında, Mudanya'da ve Lozan'da görmek mümkündür. Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da millet temsilcilerinden oluşan bir meclis kurarak Milli Mücadele'yi tek merkezden yürütmeyi amaçlamıştır⁶⁵.

20-22 Ekim 1919 tarihlerinde İstanbul hükümetiyle Heyet-i Temsiliye arasında yapılan görüşmeler sonunda üçü açık ikisi gizli olmak üzere beş protokol imzalanmıştır⁶⁶. Amasya Protokolü Milli Mücadele açısından önemli

⁶² Yahya Akyüz v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi: Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı (I/1) – Atatürk İnkılâpları (I/2)**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2007, s.83.

⁶³ E. Semih Yalçın v.d, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004, s. 164.

⁶⁴ D. Yalçın v.d., **age**, C. I, s. 173.

⁶⁵ Akyüz v.d., **age**, s. 93.

⁶⁶ M. Turan, **age**, s. 78.

doğurmuştur. Erzurum ve Sivas kongrelerinde kurulan Heyet-i Temsiliye İstanbul hükümetince resmen tanınmış, Sivas Kongresi kararları İstanbul hükümeti tarafından kabul edilmiştir⁶⁷. Amasya Protokolü'nden sonra Türk milli devletinin kuruluş sürecindeki yapılandırma açısından son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar sırasıyla Misak-ı Milli ilanı, TBMM'nin açılması ve 1921 Anayasası ile anayasal düzene geçilmesidir. Şimdi bu üç önemli gelişmeyi biraz ayrıntılı olarak ele alalım.

A. Misak-ı Milli

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde kabul edilen esaslar, kaynaklarda değişik tabirlerle isimlendirilmiştir. Misak-ı Milli, Milli Ant, Peyman-ı Milli, Ulusal Ant gibi tabirler öne çıkmıştır. Ancak bunlar arasında en çok kullanılan ve yaygınlık kazananı Misak-ı Milli tabiridir. Misak-ı Milli Beyannamesi, Türklerin, yeni milli ve bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçerek akdettikleri, birlikte yaşama konusunda anlaştıkları şartların içeriğini belirleyen sosyal bir mukavele niteliğindedir. Misak-ı Milli Beyannamesi'nin ortaya çıkışını anlayabilmek için Milli Mücadele'nin başlangıcından Misak-ı Milli'nin kabulüne varan sürece bakmak gerekir⁶⁸.

Mustafa Kemal Atatürk, milli esaslara dayalı yeni bir Türk devletinin kuruluşunu milli bir sır gibi saklamış, şartları bu amaç doğrultusunda ustaca kullanarak, bu amaca ulaşmak adına halkı milli egemenliğe ısındırmayı ve yapmayı planladığı işleri aşama aşama gerçekleştirmeyi düşünmüştür. Mustafa Kemal bir taraftan işgalci devletlere karşı milli mücadele hareketini örgütlerken, diğer taraftan da çağdaşlaşmanın ve milli devletin temellerini atacak çalışmaları yürütmüştür. Milli Mücadele Dönemi ve Yeni Türk Devleti'nin çerçevesini çizen Misak-ı Milli, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya

⁶⁷ E. S. Yalçın v.d, **age**, s. 183.

⁶⁸ Erol Kaya, "Misak-ı Milli'nin Sınırları", **Türkler**, C. 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 71.

geçişinden ve Amasya Genelgesi'nin ilanından sonra toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleriyle şekillenmeye başlamıştır⁶⁹.

Sivas Kongresi'nden sonra faaliyetine başlayan Heyet-i Temsiliye, TBMM'nin açılışına kadar milli siyaseti yönlendirmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin göreve başlamasıyla İstanbul Hükümeti'yle ilişkiler kesilmiş, Damat Ferit Paşa Hükümeti düşürülmüş ve milli iradenin etkin kılınması için yoğun bir faaliyete girilmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra Anadolu ile ilişkileri daha ılımlı bir şekilde sürdürebilecek olan Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Bununla, İstanbul'da süratle seçimlerin yapılması, Meclisi Mebusan'ın açılması ve Anadolu ile ilişkilerin güçlendirilmesi gibi faaliyetler hız kazanmıştır. 20-22 Ekim tarihleri arasında İstanbul Hükümeti'yle Heyet-i Temsiliye arasında yapılan görüşmelerde, ikisi gizli olmak üzere beş protokol hazırlanmıştır. Amasya görüşmeleri ile Heyet-i Temsiliye İstanbul Hükümeti tarafından resmen tanınmıştır. Böylece Misak-ı Milli'nin kabulüne giden süreç başlamıştır⁷⁰.

Atatürk'ün belirttiğine göre müsveddeleri Ankara'da hazırlanan Misak-ı Milli metninin, Meclis-i Mebusan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu adıyla oluşturulacak olan bir grup tarafından meclise kabul ettirilmesi düşünülmüştür. Atatürk, Misak-ı Milli metnini, metni İstanbul'a götüren kişilerle birlikte hazırladıklarını söylemiştir⁷¹. Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920 tarihinde açılmıştır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün istekleri yerine getirilmemiştir. Mustafa Kemal Meclis Başkanlığı'na seçilememiş ve mecliste Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu kurulamamıştır. Milliyetçi üyeler mecliste Felah-ı Vatan Grubu'nu kurmuşlardır⁷².

Daha önce de belirttiğimiz gibi, çeşitli adlarla da anılan Misak-ı Milli, Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920 tarihindeki gizli oturumunda, hazır

⁶⁹ Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli", *Türkler*, C. 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 57.

⁷⁰ Aydın, *agm*, s.58.

⁷¹ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, Ankara, AKDYYK AAM Yay., 2002, s.265.

⁷²YÖK, *age*, s.103.

bulunan bütün mebusların imzalarıyla kabul edilmiş, 17 Şubat 1920 tarihinde de Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştur⁷³. Böylece Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlarla şekillenen Misak-ı Milli Esasları, Meclis-i Mebusan kararı olarak dünyaya ilan edilmiştir. İngiliz işgal tehdidi altında ve padişah hükümetinin hakimiyet alanı içinde Misak-ı Milli'nin onaylanması, Anadolu'daki İstiklal hareketinin İstanbul'a kadar uzandığını kanıtlamıştır. Anadolu hareketi, kendi meşruluğunu, Meclis-i Mebusan'ın onayını da alarak, İstanbul'a ve dünyaya göstermiştir⁷⁴. Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi, Türk ve dünya kamuoyuna duyurulması Meclis-i Mebusan'ın gerçekleştirdiği en önemli ve belki de tek olumlu faaliyet olarak Türk tarihi içerisindeki yerini almıştır⁷⁵.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgaliyle Meclis-i Mebusan çalışamaz hale gelmiş, 23 Nisan 1920'de ise TBMM açılmıştır. Meclisin açılış toplantısında, milletvekilleri Misak-ı Milli'ye bağlılıklarını bildirmişler ve meclisin yegane amacının Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olduğunu ifade etmişlerdir. Milli Mücadele'nin ve Türk milletinin geleceğinin TBMM tarafından belirleneceği kabul edilmiştir. Bundan sonra TBMM'nin hükümet programları, antlaşma metinleri ve milletvekillerinin yaptıkları konuşmalar hep Misak-ı Milli Esasları'na göre şekillenecektir⁷⁶.

Misak-ı Milli, bir Meclis-i Mebusan kararı olmasına rağmen, onu hazırlayanlar milletten aldıkları yetki ile bunu yapmışlardır. Bu nedenle Misak-ı Milli İstanbul'un işgalinden sonra açılan TBMM'nin de ana hedefi olmuştur. O artık milli nitelikli yeni Türk devletinin sınırlarını belirleyen, milli egemenliğin yegane temsilcisi olan TBMM'nin sonuna kadar çalışıp gerçekleştireceği milli bir ülkü ve hedef olmuştur⁷⁷. TBMM tarafından yürütülen Milli Mücadele'nin

⁷³M. Turan, *age*, s.87.

⁷⁴Doğu Perinçek, *Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası*, İstanbul, Kaynak Yay., 1999, s.218.

⁷⁵Aydın, *agm*, s.61.

⁷⁶Aydın, *agm*, s.61.

⁷⁷M. Turan, *age*, s. 87.

çerçevesini çizen Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi adına kısa zamanda somut sonuçlar alınmaya başlanmıştır⁷⁸.

Misak-ı Milli, soyut bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Misak-ı Milli'nin milli devletin siyasetini yönlendirecek pratik bir değeri vardır. Atatürk, Misak-ı Milli'yi milli siyaset olarak tanımlamış ve "istiklal-i tamme" fikrinin Misak-ı Milli'nin esasını oluşturduğunu ifade etmiştir⁷⁹. Misak-ı Milli'de belirtilen sınırlar soyut bir özellik taşımaktadır. Zira Atatürk, Misak-ı Milli sınırlarının sabit olmadığını, millet ve devletin menfaatleri doğrultusunda yeri geldiğinde değişebileceğini söylemiştir⁸⁰.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, Misak-ı Milli sınırları ve bu sınırların içinde kalan ahaliyle ilgili olarak şunları söylemiştir:

"...Burada maksut olan ve Meclisi alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkeş değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyeti aliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslama münhasır değildir. Anasır-ı İslamiyeden mürekkep bir kütleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki de birincisi olan, hudut meselesi tayin ve tesbit edilirken, hudud-u millimiz İskenderun'un cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-u millimiz budur dedik! Halbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyle iştilal ettiğiniz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslamiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-u İslam, bizim kardeşimiz ve menafi tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı İslamiye ki: Vatandaşlıklar, yekdiğerine karşı

⁷⁸ M. Turan, **age**, s. 88.

⁷⁹ Aydın, **agm**, s.63.

⁸⁰ Aydın, **agm**, s.65.

hürmet-i müteakabile ile riayetkardırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırkı, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkar olduğunu tekrar ve teyidettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh menafimiz müşterektir. Tahlisine azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkeş değil hepsinden memzuç bir unsur-u İslamdır. Bunun böyle telakkisini ve sui tefehhümata meydan verilmemesini rica ediyorum (alkışlar)”⁸¹.

Misak-ı Milli'nin birinci maddesinde geçen “Osmanlı İslam çoğunluğu” kavramıyla başta Türkler ve Kürtler olmak üzere, Mondros Mütarekesi sırasında, Türk ordusunun denetimi altındaki topraklarda yaşayan bütün Müslüman unsurlar kastedilmiştir. Belgelerde, Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmalarında, İstiklal Savaşı'nın önderleri ve düşünürlerinin açıklamalarında Türklerin ve Kürtlerin oturduğu topraklar milli vatan olarak tanımlanmıştır⁸². Milli Mücadele'nin yönetici kadrosu, Misak-ı Milli ile belirlenen Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanının bölünmezliği ve bağımsızlığı konusunda son derece duyarlıdır; başka bir ifadeyle bütün mesele, Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanının bağımsızlığını ve bölünmezliğini sağlamaktır⁸³.

İşgallerle Anadolu'nun Müttefik Devletlerce paylaşılmasına karşı hemen hemen hiçbir varlık gösteremeyen ve Milli Mücadele'nin hukuken savunulmasında katkısı bulunmayan İstanbul'daki yönetim dışında, Anadolu'da başlayan İstiklal Mücadelesi'nin esaslarını belirleyen Misak-ı Milli'nin İstiklal Mücadelesi'nin zafere ulaşmasında özel bir yeri ve önemi vardır⁸⁴. Misak-ı Milli dayatılmaya çalışılan esarete karşı bir özgürlük ve bağımsızlık bildirisidir. Misak-ı Milli, Müttefik Devletler karşısında boyun eğme siyaseti güden Osmanlı geleneğinden farklı olarak Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Milli Mücadele'nin tam bağımsızlığı hedeflediğini göstermiştir. Misak-ı Milli, “Şark Meselesi”ni çözmek isteyen ve

⁸¹ ASD (1919-1938), C. I, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 2006, s. 74-75.

⁸² Perinçek, **Kurtuluş Savaşı'nda...**, s.223.

⁸³ Perinçek, **Kurtuluş Savaşı'nda...**, s.230-231.

⁸⁴ M. Turan, **age**, s. 85.

sırf kendi menfaatleri adına Türk milletinin varlığına kasteden işgalci devletlere karşı Türk milletinin bir cevabı olarak değerlendirilebilir⁸⁵.

Misak-ı Milli, milli devletin kuruluşu aşamasında Türkleri Anadolu'dan da söküp atmak isteyen emperyalist batı zihniyetine karşı topyekun bir direnişi ifade ettiği gibi, milli devletin sınırlarının müdafaası anlamına da geliyordu. Misak-ı Milli, yeni Türk devletinin içerde ve dışarıda uyguladığı milli siyasettir⁸⁶. Misak-ı Milli, milletin dışa karşı istiklalini ortaya koyarken, yeni Türk devletinin bağımsızlığını ortadan kaldıracak dış etkileri de saf dışı etmiştir. Milletleşme sürecinde milli devletin kurulması ve ortak bir vatan birleşmenin temeli de Misak-ı Milli ile atılmıştır⁸⁷.

B. TBMM'nin Açılması

Şark Meselesi'nin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin emperyalist devletlerce bölüşülmesinin ardından ortaya çıkan gelişmeler, TBMM'nin kuruluşuna yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin emperyalist ve işgalci devletlere karşı mağlup olması, Türk milletini Milli Mücadele'ye girişmek mecburiyetinde bırakmıştır. Türk milleti, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallere karşı istiklalini kazanmak için kendi gücüne dayanması gerektiğini görmüştür. Bu İstiklal Mücadelesi'nin başarıyla sonuçlandırılması amacıyla Heyet-i Temsiliye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri oluşturulmuş, mahalli ve milli kongreler düzenlenmiştir. Erzurum ve Sivas kongreleri ile şekillenen ve Meclis-i Mebusan tarafından 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak-ı Milli kararları, Milli Mücadele'nin prensiplerini ortaya koymuş, genelleştirmiş ve milli iradeye dayanan hükümet fikrinin temelini atmıştır. İstanbul'un işgali ve Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kapatılması, Milli Mücadele'nin tek

⁸⁵D. Yalçın v.d., **age**, C. I, s.187.

⁸⁶Aydın, **agm**, s. 66.

⁸⁷M. Keskin, **age**, s. 90.

elden organize edilmesini, dolayısıyla TBMM'nin kurulmasını gerekli kılmıştır⁸⁸.

İstanbul'un 16 Mart 1920 günü işgaliyle Milli Mücadele yeni bir evreye girmiştir. Artık, esaret altına giren padişah ve hükümetten Milli Mücadele'ye katkı sağlaması beklenemezdi⁸⁹. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920 tarihinde bir genelge yayınlayarak seçimlerin yenilenmesini ve Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanmasını istemiştir. Bu genelgede, milletin istiklalini ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünüp uygulamak için Ankara'da yeni bir meclisin toplanacağı ve bunun için de dağılmış olan mebusların bu meclise katılmalarının zaruri olduğu belirtilmiş ve seçim şartları sıralanmıştır⁹⁰. Bu genelgeden sonra milletvekili seçilebilme şartlarına sahip kişiler arasından seçilenler ve Meclis-i Mebusan'daki milletvekilleri Ankara'ya gelmişlerdir. Nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi, kötü şartlara ve imkansızlıklara rağmen, milli ve dini unsurların ağırlıkta olduğu bir programla 23 Nisan 1920'de açılmıştır⁹¹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra hemen çalışmalarına başlamıştır. Meclis, çıkaracağı kanunları ve alacağı kararları yerine getirecek bir yürütme organına ihtiyaç duymuştur. TBMM'nin son gelişmelerden sonra, hukuki varlığı sona ermiş İstanbul Hükümeti'ni tanımaya imkan yoktu. Bu nedenle millettten aldığı yetkiyi milletin çıkarları için kullanacak, milli irade ve milli hakimiyeti benimsemiş yeni bir hükümetin kurulması gerekiyordu. Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek, milli hakimiyeti sağlamak, Türk İstiklal Savaşı'nı başarıya ulaştırmak gibi son derece önemli ve hayati meseleler parlamenter bir sistemle çözülemezdi. Meclisin bu işleri yapabilmesi için yasama ve yürütme yetkilerini elinde toplaması gerekiyordu. Başka bir ifadeyle TBMM olağanüstü şartlara uygun bir şekilde

⁸⁸ Mustafa Küçük, "Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı", *Türkler*, C. 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 15.

⁸⁹ D. Yalçın v.d., *age*, C. I, s. 189.

⁹⁰ M. Turan, *age*, s. 89.

⁹¹ D. Yalçın v.d., *age*, C. I, s. 190.

yapılandırılmalıydı. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 24 Nisan 1920 tarihli oturumunda yaptığı uzun konuşmada, Milli Mücadele'nin başlama nedenlerini ve gelişimini anlatmış; verdiği önerge ile bir hükümet kurulmasını teklif etmiştir⁹². Mustafa Kemal Paşa'nın önergesinde ifade ettiği ilkeler şunlardır:

“1-Hükümetin kurulması zaruridir.

2-Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir.

3-Meclis'te yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir hey'et, hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu hey'etin de başkanıdır.

Not: Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır”⁹³.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan'da yapılan seçimle Meclis Başkanı seçilmiş, 25 Nisan'da ise TBMM, milleti birlik ve beraberliğe çağıran ve düşman propagandasına karşı uyarıcı bir beyanname yayınlamıştır⁹⁴. Aynı gün geçici İcra Heyeti yani Bakanlar Kurulu kurulmuş ve hükümet işlerine el koymuştur. 29 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun kabulünü izleyen günlerde TBMM, İstanbul Hükümeti'nin yaptığı işlemlerin yok sayılacağına dair bir karar almıştır. 30 Nisan'da TBMM'nin

⁹² Yavuz Aslan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, **Türkler**, C. 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 37.

⁹³ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yay., Hazl. Zeynep Korkmaz, Ankara, AKDTYK AAM Yay., 2000, s. 300.

⁹⁴ D. Yalçın v.d., **age**, C. I, s. 191-192.

açılışı Avrupalı devletlere de bildirilmiştir. Mayıs ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulmuştur⁹⁵.

Seçim devreleri ölçüt alındığında, 23 Nisan 1920'den 21 Mayıs 1923 tarihine kadar fiili olarak; İkinci Meclis'in işe başladığı 11 Ağustos 1923'e kadar ise hukuki olarak devam eden meclise Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi denmektedir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, yeni Türk devletinin temelini attığı için Kurucu Meclis, Türk milletinin milli ruhunu temsil ettiği için Kuva-yı Milliye Meclisi şeklinde tarif edilmiş ve vasıflandırılmıştır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin yapısını belirleyen iki temel prensipten biri milli irade diğeri ise milli hakimiyettir. Türk milletinin hakimiyet hakkını, kayıtsız ve şartsız olarak temsil iradesine sahip olan TBMM, millilik özelliğini korumaya özen göstermiş ve milli siyaset konusunda taviz vermemiştir⁹⁶.

Meclis ilk aşamada bir hükümet başkanlığı vücuda getiremediği için meclis başkanı hükümete de başkanlık etmiştir. Hükümet üyeleri yani vekiller meclisin verdiği talimat ve direktifleri yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Vekilleri tayin ve azletme yetkisi meclise aittir. İcra Vekillerinin görev ve sorumluluklarının bir kanunla belirlenmemiş olması büyük sorunlara neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanına kadar TBMM hükümetinin şekli, hükümet üyelerinin seçim usulü ve meclis karşısındaki pozisyonları gibi konular mecliste çokça tartışılmıştır. Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin bir organı olma özelliğini daima korumuş olan TBMM, Heyet-i Temsiliye'nin bir uzantısıdır⁹⁷.

Milli nitelikli TBMM, geniş tabanlı bir yapıdadır. TBMM'ye, serbest meslek sahipleri, devlet memurları, askerler, din adamları, aşiret reisleri, teknik elemanlar, sağlıkçılar, reji görevlileri ve milletvekilleri olmak üzere toplumun tüm kesimlerinden milletvekili seçilmiştir. Meclisteki milletvekillerinin büyük bir kısmı 30-40 yaş grubunda bulunmaktadır. TBMM'de yüksekokul,

⁹⁵ D. Yalçın v.d., **age**, C. I, s. 192.

⁹⁶ Küçük, , **agm**, C. 16, s. 16.

⁹⁷ Aslan, **agm**, C. 16, s. 52-53.

ortaöğretim, meslek ve özel eğitim kurumlarında yetişmiş milletvekilleri yer almaktadır. Başta Fransızca, Arapça, Farsça, İngilizce ve Almanca dilleri olmak üzere yabancı dil bilen milletvekillerinin sayısı oldukça yüksektir. TBMM'nin bir diğer özelliği de çok sesli ve demokrat oluşudur. TBMM'de Osmanlıcılığı savunan, İslamcı, İnkılapçı, İttihatçı, İtilafçı, İhtilalci, Bolşevikliği savunan vs. her türlü düşünceye sahip insana rastlamak mümkündür⁹⁸.

TBMM'de Tesanüt, İstiklal, Halk Zümresi, İslah Grubu ve Müdafaa-i Hukuk Grubu olmak üzere birbirinden farklı beş grup vardı. Ancak genel anlamda TBMM'deki milletvekillerini yenilik isteyenler ve muhafazakarlar diye iki gruba ayırabiliriz. Mustafa Kemal Paşa, bu grupları Müdafaa-i Hukuk Grubu çatısı altında toplamaya çalışmıştır⁹⁹. Mecliste görülen bu fikir ayrılıkları esasa ilişkin değildir, üzerinde anlaşmaya varılan milli hakimiyet ve milli iradenin uygulanmasında izlenecek usule ilişkindir¹⁰⁰. Kısacası, TBMM, Misak-ı Milli'nin hayata geçirilmesi, milletin bağımsızlığının sağlanması, milli hakimiyet ve milli iradenin kurulması gibi ortak amaçları içeren bir program etrafında çeşitli fikirleri benimseyen kişileri bir araya getirmiş milli bir koalisyon görünümündedir¹⁰¹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk hukuk tarihinde ilk defa milli hakimiyet prensibini siyasi ve hukuki olarak benimseyerek, Kanun-u Esasi'ye aykırı bir şekilde, kuvvetler birliği esasına dayanan Meclis Hükümeti sistemini kabul etmiştir. Cumhuriyetin ilanına dek sürecek olan bu sistem, 20 Ocak 1921 Anayasası'nda da yer almıştır. Meclis Hükümeti sistemi, yeni rejimin yerleşmesine katkıda bulunmuş, saltanatın kaldırılmasına dayanak oluşturarak Cumhuriyet rejimine giden yolu açmıştır¹⁰². TBMM, yasama ve yürütme yetkisini elinde toplamakla henüz adı anılmasa da Cumhuriyet rejimini benimsediğini göstermiştir. Mecliste kabul edilen 1921 Anayasası ile Osmanlı Devleti ortadan kalkmış, egemenlik parlamenter rejime geçmiştir.

⁹⁸ Akyüz v.d., **age**, s.116.

⁹⁹ İksan Köse, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılışı", **Türkler**, C. 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 34.

¹⁰⁰ Küçük, **age**, C. 16, s. 24.

¹⁰¹ M. Turan, **age**, s. 90-91.

¹⁰² Aslan, **age**, C. 16, s. 38-39.

TBMM, genel kuruldan ibaret olmayıp birçok birimi içinde barındıran modern parlamento özelliğine sahiptir¹⁰³.

Kısacası, vazifesi ve yürüttüğü faaliyetleriyle bir kurucu meclis özelliğini taşıyan TBMM, milli iradenin temsil edildiği ve milli hakimiyetin kurulduğu bir meclistir. Saltanat hukuku ve ferdi hakimiyeti reddeden TBMM, hakimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu kabul ederek milli devletin dayanacağı esasları belirlemiştir¹⁰⁴. TBMM, Milli Mücadele'nin sevk ve idare merkezi olmuştur. İstiklal Savaşı'nın kazanılması, çağdaş yeni Türk devletinin kurulmasıyla hayata geçirilen İnkılâplar ve devlet kurumları TBMM'nin eseridir. TBMM böylece milli egemenliğe dayalı tam bağımsız yeni Türk devletinin temellerini atmıştır¹⁰⁵.

C. Anayasal Düzene Geçiş (1921 Anayasası)

İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Devleti her türlü işlevini yitirmişti. Bundan doğan boşluğu doldurmak üzere Anadolu hareketi TBMM'yi kurmuştur. TBMM örgütlenmeyi sağlamak ve işleyişini düzenlemek için bir anayasaya ihtiyaç duymuştur¹⁰⁶. İşte bu ihtiyaçlardan kaynaklanan, yeni Türk devletinin ilk anayasası olan, 1921 Anayasası'nın hazırlanma süreci Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta anlattığına göre şöyledir:

*"...Meclis'e bir tasarı vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup siyasi, sosyal, idari, askeri görüşleri özetleyen ve idari teşkilat ile ilgili kararları içine alan bu tasarı, Meclis'in 18 Eylül 1921 tarihli toplantısında okundu. İşte, bu tarihten daha dört ay geçtikten sonra yürürlüğe giren ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu tasarıdan çıkmıştır"*¹⁰⁷.

¹⁰³ Köse, **agm**, C. 16, s. 34.

¹⁰⁴ Küçük, , **agm**, C. 16, s. 23.

¹⁰⁵ Köse, **agm**, C. 16, s. 35.

¹⁰⁶ Muzaffer Sencer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986, s.100.

¹⁰⁷ Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, s.386.

Atatürk tarafından Halkçılık Programı adıyla da anılan bu anayasa önerisi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası başlığıyla 13 Eylül 1920'de Heyet-i Vekile adına Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Meclis'e sunulmuş; 18 Eylül 1920 tarihli oturumda okunmuştur. Oluşturulan Özel Komisyon tarafından üzerinde çalışılıp Meclis gündemine getirilmesinden sonra Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır¹⁰⁸. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, dokuz ay gibi kısa bir süre içinde hazırlanan, devlet yapısının belirlenmesini ve Meclis Hükümeti sistemini hukuki bir çerçeveye oturtulmasını sağlayan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, uzun tartışma ve görüşmelerin ardından 20 Ocak 1921 tarihinde, 85 numaralı kanun ile kabul edilmiştir¹⁰⁹.

1921 Anayasası, egemenliğin millete ait olduğunu kabul ve ilan eden, egemenliğin kullanılmasıyla ilgili tüm yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne veren anayasal bir belgedir. Bu anayasa ile padişah-devlet anlayışı yerini tüm yetkilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılması esasına ve milli devlet anlayışına bırakmıştır¹¹⁰. Halifeliğin ve saltanatın adı anılmazken, milli egemenlik anlayışının benimsendiği belirtilmektedir. Kuvvetler birliği ilkesi ve Meclis Hükümeti sisteminin taşra yönetimlerinde de uygulanması öngörülmüştür¹¹¹.

Türkiye'de belirli bir tarihi geçmişin izlerini taşıyan milli devlet, idarenin bütünlüğünü kabul ederken, Osmanlı Devleti'ndeki ayrıcalıklı eyaletleri ve dinsel topluluk örgütlenmelerini reddeder. 1921 Anayasası, şuralar (meclisler) temelinde milli bir devleti öngörür¹¹². 1921 Anayasası'nın milli devleti kurma yönünde bir iradeyi göstermesi önemli bir gelişmedir. Öte yandan anayasada öngörülen özerklik anlayışı idari yerinden yönetim ilkesine bağlıdır; yerel şuralara hiçbir şekilde yasama yetkisi tanımamış, yalnız tanzim ve idare yetkisi vermiştir. İdarede temel olarak kabul edilen TBMM, aynı zamanda

¹⁰⁸ Perinçek, **Kurtuluş Savaşı'nda...**, s. 265.

¹⁰⁹ Çevik, **age** s. 374.

¹¹⁰ D. Yalçın v.d., **age**, C. I, s. 197.

¹¹¹ Sencer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, s. 101.

¹¹² Nalbant, **age**, s.157.

siyasi merkez olma özelliğine sahiptir. Teknik olarak bakıldığında ise, vilayet meclisleri, kendisine tanınan idare yetkisini TBMM'nin çıkardığı yasalara göre yürütecektir. Böylece millet iradesine dayanan idare anlayışı hayata geçmektedir¹¹³.

III. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE KÜRTLER VE KÜRTÇÜLÜK

A. İngiltere'nin Kürtçülük Politikası

Başta İngiltere olmak üzere emperyalist devletlerin Kürtçülük politikaları Şark Meselesi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Türkiye'de Kürtler üzerinden ayrılıkçılığı körüklemek, sömürgeci güçlerin dış politikalarının esasını oluşturmuştur. İngiltere Kürtleri kullanarak Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında kendi menfaatine hizmet edecek bir sömürü düzeni kurmak istemiştir. İngiltere'nin bu sömürü düzeninde Kürtlere vereceği topraklar ve rol hiçbir zaman netlik kazanmamıştır. İngiltere Musul politikasını Kürtçülük hareketi üzerinden yürütmüştür¹¹⁴. İngiltere ayrılıkçı Kürt cemiyetlerini kullanarak, Musul petrolerini ele geçirmeye çalışmış, bu amacına ulaşmak için de kendi himayesinde yapay bir Kürt devletinin kurulmasına gayret göstermiştir¹¹⁵. İngiltere kurmayı düşündüğü bu tampon Kürt devleti ile Kürtleri Türklere, Araplara ve İran'a karşı kullanmayı amaçlamıştır. İngiltere bu yolla bölgedeki zenginlikleri ele geçirmeyi ve bölgedeki hakimiyetini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir¹¹⁶.

İngiltere, Anadolu'da ve Ortadoğu'da kendi sömürü düzenini kurmak, bölgedeki gelişmeleri izlemek ve bölgeyi kendi lehine şekillendirmek için buralara ajanlarını göndermiştir. İngiltere'nin Kürt politikasında önemli bir yeri bulunan Binbaşı Noel bu ajanlardan biridir. Binbaşı Noel'in Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yürüttüğü çalışmalar İngiltere'nin Kürt strateji ve politikasını

¹¹³ Nalbant, *age*, s. 163-164.

¹¹⁴ Mîm Kemal Öke, *Musul –Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İstanbul, Bilge Karınca Yay., 2002, s. 237.

¹¹⁵ Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)*, Ankara, um:ag Yay., 2008, s. 22-23.

¹¹⁶ Ali Güler-Suat Akgül, *Atatürk ve Türk İnkılabı*, Ankara, Ocak Yay., 1998, s. 32.

anlamak bakımından önemlidir¹¹⁷. Noel yürüttüğü çalışmaları ve izlenimlerini raporlar halinde amirlerine sunmuştur. Noel'e göre, İngiltere'nin Kürtlerin isteklerine sahip çıkması gereklidir. Ermeniler karşısında Kürtlerin menfaatleri korunmalıdır. Noel, Kürtleri İslamcı ve milliyetçi olmak üzere iki gruba ayırmış; ve İngiltere'nin bölgede avantaj sağlaması için milliyetçileri desteklemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşünü de Türklerin İslamcı Kürtlerle işbirliği yapmasına dayandırmıştır. Noel, İngiltere'nin Kürtlere sahip çıkması durumunda bölgedeki emperyalist hedeflerini gerçekleştirmek adına önemli bir koz elde edebileceğini söylemiştir¹¹⁸.

B. Sèvres Antlaşması ve Kürtler

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan emperyalist devletler Paris, Londra ve San Remo'da bir araya gelerek mağlup devletlerle yapılacak barış şartlarını belirlemeye daha doğrusu mağlupların topraklarını paylaşmanın çerçevesini tespit etmeye çalışmışlardır. Batılı devletler emperyalist amaçları doğrultusunda Türklerin çoğunlukta olduğu Anadolu'da hakim olabilmek için bölgede yaşayan unsurlara toprak vaadinde bulunmuşlardır. Ermenileri ve Rumları tahrik ettikleri gibi Kürtleri de devlete karşı kıskırtmışlardır¹¹⁹. İngiltere, Kürtlerle ilgili uluslar arası görüşmelerde müttefiklerin kafasını karıştırarak, meseleyi kendi inisiyatifi ve menfaati doğrultusunda halletmeye çalışmıştır. İngiltere bazen bağımsız bir Kürt devletinden, bazen Kürtlerin özerkliğinden, bazen de Kürt varlığının güvence altına alınmasından söz ederek müttefiklerin karşısına çıkmıştır¹²⁰.

18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri Osmanlı Devleti'nin eski Stockholm elçisi Şerif Paşa temsil etmiştir¹²¹. Lazarev'e göre, Kürt sorunu ilk kez bu konferansta gündeme gelmiştir.

¹¹⁷ Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye : Sevr-Lozan Sürecinden 1950'lere**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 36.

¹¹⁸ Öke, **age**, s. 67-68.

¹¹⁹ E. S. Yalçın **Atatürk'ün Milli...**, s. 20.

¹²⁰ Avni Özgürel, **Ayrılıkçı Hareketler**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2006, s. 190.

¹²¹ Çay, **age**, s. 310.

İngiltere, Kürtlerin diğer unsurlarla birlikte Osmanlı'dan ayrılmasını ve Kürtlerin sözde bağımsız varlığını korumak için İngiliz mandasına bağlanmasını savunmuştur¹²². Konferansa katılan devletler Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Nasturi ve Kürt taleplerini kendi çıkarları açısından değerlendirmişlerdir. Sonuçta Kürtlerle ilgili olarak Kürdistan'ın Türkiye'den koparılması konusunda anlaşmaya varmışlardır¹²³.

12 Şubat-10 Mart 1920 tarihlerinde gerçekleştirilen Londra Konferansı'nda Kürtlerle ilgili konular İngiltere ve Fransa arasında görüşülmüştür. Konferansta Kürtlerin yaşadığı bölgelere verilecek şekil ve statü ve bu konuda uygulanacak plan tartışılmıştır. Konferans sırasında müttefik devletlerin aralarındaki çıkar çatışmalarından dolayı Kürtlerle ilgili konularda tam olarak anlaşamadıkları görülmüştür. Dolayısıyla bu konferans meselenin -Kürtlerin ötesinde ve üstünde- önemli bir boyutunu ortaya çıkarmış ve müttefiklerin gerçek niyetlerini göstermiştir¹²⁴.

18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan San Remo Konferansı'nda Türkiye'ye dayatılması düşünülen barış antlaşmasının ya da başka bir ifadeyle paylaşım planının taslağı hazırlanmıştır. Londra Konferansı sırasındaki görüşmelerde Kürdistan konusunda bir karara varılamamış ve konunun çözümü San Remo Konferansı'na bırakılmıştır¹²⁵. Daha sonra Sevr Antlaşması'nda yer alacak olan Kürdistan ile ilgili hükümler San Remo Konferansı'nda son şeklini almıştır. Diplomatik entrikalar, dolaylı sözler ve şartların etkisiyle alınan bu kararlar aslında Kürtlerin kendi kaderini belirlemesinin pratikte mümkün olmadığı varsayımına dayandırılmıştır¹²⁶.

Mondros Mütarekesi'ni amansız ve acımasız bir şekilde uygulamaya koyan Müttefik Devletler, beklenmedik bir Türk direnişi ile karşılaşınca bir an önce antlaşma yaparak Şark Meselesi'ni kendi lehlerine sonuçlandırmak

¹²² M. S. Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Çev.: Mehmet Demir, Ankara, Öz-Ge Yay., ty., s. 129.

¹²³ Perinçek, **Kurtuluş Savaşı'nda...**, s. 37.

¹²⁴ Kurubaş, **age**, s. 50.

¹²⁵ Perinçek, **Kurtuluş Savaşı'nda...**, s. 45.

¹²⁶ Kurubaş, **age**, s. 58.

istemişlerdir. İngiltere'ye göre, geciken barış Türk milliyetçilerini güçlendirdiği için antlaşma hemen yapılmalıdır¹²⁷. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti hakim olduğu toprakları Müttefiklere teslim ederek idam hükmünü imzalamıştır¹²⁸. Sevr Antlaşması'nın 62, 63, ve 64. Maddeleri Kürtlerle ilgilidir. Sevr Antlaşması'nın Kürtlerle ilgili maddeleri şunlardır:

“Madde 62- *Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve 27. Maddenin II/2. ve 3. fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu Andlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde, İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinden her birinin atadığı üç üyeden oluşan bir Komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği oluşmazsa, bu sorun, Komisyon üyelerince, bağlı oldukları Hükümetlerine götürülecektir. Bu plan, Süryani-Geldaniler ile, bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceleri de kapsayacaktır; bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İran'lı ve Kürt temsilcilerden oluşan bir Komisyon incelemelerde bulunmak ve, işbu Andlaşma uyarınca, Türkiye sınırının İran sınırı ile birleşmesi durumlarında, Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.*

Madde 63- *Osmanlı Hükümeti, 62. Maddede öngörülen komisyonlardan birinin ya da ötekinin kararlarını, kendisine bildirildiğinden başlayarak üç ay içinde kabul etmeyi ve yürürlüğe koymayı şimdiden yükümlenir.*

Madde 64- *İşbu Andlaşmanın yürürlüğe konuşundan bir yıl sonra, 62. Maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti konseyine başvururlarsa ve Konsey de bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı onlara tanımayı*

¹²⁷ M. Turan, *age*, s. 91.

¹²⁸ Lazarev, *age*, s. 179.

Türkiye'ye salık verirse, Türkiye, bu öğütlemeye (tavsiyeye) uymayı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi, şimdiden yükümlenir.

Bu vazgeçmenin ayrıntıları Başlıca Müttefik Devletlerle Türkiye arasında yapılacak özel bir sözleşmeye konu olacaktır.

Bu vazgeçme gerçekleşirse ve gerçekleşeceği zaman, Kürdistan'ın şimdiye dek Musul ilinde (vilayetinde) kalmış kesiminde oturan Kürtlerin, bu bağımsız Kürt Devletine kendi istekleriyle katılmalarına, Başlıca Müttefik Devletlerce hiçbir karşı çıkışta bulunulmayacaktır"¹²⁹.

Bu antlaşma ile Osmanlı yönetimi -Anadolu'daki Milli Mücadele'yi yok sayarcasına- Kürtlerin kendisinden ayrılmasını ve sözde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını kabul etmiştir. Osmanlı yönetimi daha Sevr'den önce İngiltere ile 12 Eylül 1919 tarihinde yaptığı gizli antlaşmanın "*Türkler müstakil bir Kürdistan teşekkülüne muhalefet etmeyecektir.*" şeklindeki hükmü ile siyasi anlamda Kürdistan'ı kabul etmiştir¹³⁰. Sevr'de ise bu açıkça onaylanmış ya da onaylanmak zorunda kalmıştır.

Kürtçü önderler, emperyalist devletlerin desteğini arkalarına almalarına rağmen, uluslar arası düzeyde yürüttükleri çalışmalarda Kürtlerin desteğini alamamışlardır. İstiklal Savaşı sırasında Kürtçülerin çıkardıkları isyanlar da başarıya ulaşamamıştır. En başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele'nin yönetici kadrosu, bütün fırsatları değerlendirerek Türklerle birlikte Kürtlerin de desteğini sağlamıştır¹³¹. Milli Mücadele'yi yöneten kadronun Kürt siyaseti, ayrılıkçılığı, bölücülüğü ve emperyalistlerle işbirliğini reddeden; bununla birlikte bağımsızlığı temel alan, birlik ve beraberliğe dayanan ve Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan bütün unsurları milli devlet etrafında toplamaya çalışan bir siyasettir.

¹²⁹ **Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları** (Bugünkü Türkçe ile), Yay. Hazl.: İbrahim Sadi Öztürk, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayını, 2004, s. 55-56.

¹³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, TTK Yay., 1995, s. 40; Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması...**, s. 12.

¹³¹ Kurubaş, **age**, s. 107.

Din kardeşliği ve hilafete bağlılık faktörünün yanı sıra Sevr Antlaşması ile ortaya çıkan Doğu Anadolu'da Ermenistan kurulması tehlikesi de Türk-Kürt birlikteliğini sağlayan önemli bir faktör olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Kürt şeyhlerine, beylerine, ileri gelenlerine mektuplar yazarak Ermeni tehlikesine dikkat çekmiş ve onları Milli Mücadele'de birlikte hareket etmeye çağırmıştır¹³². Anadolu'da milli iradeyi temsil eden ve Milli Mücadele'yi yöneten Ankara yönetimi Kürtleri hiçbir zaman azınlık olarak görmemiş, onları Türk milletinin bir parçası olarak kabul etmiştir. Milli Mücadele hareketinin bir Kürdistan sorunu yoktur. Bununla birlikte Ankara yönetimi için emperyalistlerin Şark politikaları çerçevesinde Türkiye'deki Kürtçü ve ayrılıkçı gruplarla işbirliği halinde yürüttükleri bir Kürtçülük sorunundan söz edilebilir¹³³.

Milli devletin kurucu kadrosu Meclisi Mebusan'a Misak-ı Milli'yi kabul ettirmek suretiyle İstiklal Savaşı'nı bütün halka mal etmiştir. Böylece Kürtler için bağımsız Kürdistan anlamını yitirmiştir. Misak-ı Milli ile Türklerle Kürtlerin beraberce yaşayacakları bir ülke kuracakları ilan edilmiştir. Osmanlı hükümetinin imzaladığı Sevr Antlaşması Ankara hükümeti tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını gören Müttefikler, Ankara hükümeti ile ilişkilerini arttırmışlar, Kürtçülerle ilişkilerini azaltmışlardır¹³⁴.

¹³² Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s. 165.

¹³³ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük (1787-1923)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 474.

¹³⁴ Kurubaş, **age**, s. 108.

IV. LOZAN VE KÜRTLER

A. Lozan Konferansı'nın Toplanması

30 Ağustos 1922'de Büyük Zafer'in kazanılmasından ve 9 Eylül' de Türk ordusunun İzmir'e girmesinden sonra, İstanbul ve Çanakkale yönünde olmak üzere iki koldan harekete geçildi. 23 Eylül 1922'de müttefik devletler, yani İngiltere, Fransa ve İtalya; Türkiye'ye bir nota vererek Ankara hükümetini toplanacak mütareke görüşmelerine çağırdılar¹³⁵. Türkiye 29 Eylül tarihli nota ile mütareke görüşmelerine katılacağını ilan ederek askeri harekâtı resmen durdurduğunu bildirdi¹³⁶. Mudanya Mütarekesi görüşmeleri 3 Ekim'de başladı¹³⁷. Görüşmeler sonucunda mütareke 11 Ekim'de imzalandı¹³⁸.

Lozan Konferansı'na katılacak olan ilgili tüm devletlere 26 Ekim'de resmi çağrılar gönderilmeye başlandı ve konferansın 13 Kasım'da başlayacağı bildirildi. 27 Ekim'de müttefikler, hem Ankara hükümetini hem de İstanbul hükümetini konferansa çağırmak suretiyle¹³⁹ Türk heyeti arasında bir görüş ayrılığı yaratarak, isteklerini daha kolay kabul ettirmeyi amaçlamışlardır¹⁴⁰. Bu durum karşısında Türk Milleti'nin hakiki temsilcisi olarak TBMM, 1 Kasım 1922'de aldığı kararla Saltanat'ı kaldırarak, Lozan'a İstanbul hükümeti adına da temsilci katılması sorununu ortadan kaldıracaktır. TBMM aynı gün kararını padişah Vahdettin'e tebliğ edince Ankara hükümeti artık Lozan'da Türk Milleti'nin tek siyasi-askeri temsilcisi olarak yer alacaktır¹⁴¹.

Müttefik devletlerin notasına verilecek cevabi nota TBMM'nin gizli oturumunda müzakere edilmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda TBMM, müttefik devletlere Misak-ı Milli doğrultusunda kısa bir cevabi nota

¹³⁵Şimşir, **Kürtçülük**, s. 486.

¹³⁶ İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Ankara, AKDİTYK AAM Yay.,, 2002, s.119.

¹³⁷ Eyyupoğlu, **age**, s.147.

¹³⁸ Eyyupoğlu, **age**, s.244.

¹³⁹ Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Ankara, TTK Yay.,, 2006, s.23.

¹⁴⁰ D. Yalçın v.d., **age**, C. I, s.371.

¹⁴¹ İsmail Gölbaş, **Lozan 'Biz Türkler ve Kürtler'**, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2009, s.12.

verilmiştir¹⁴². Konferansta Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçilmesi de önemli bir mesele olmuştur. Konferansa gidecek heyetin seçilmesi Türkiye'nin milli menfaatlerini savunabilecek yeterlilikte ve önemli vasıfları taşıyan kimselerden oluşması gerekiyordu¹⁴³. Çünkü uzun fedakârlıklarla kazanılmış olan mücadelenin askeri safhasının siyasi olarak da konferansta masa başında tamamlanması şarttı. Aksi halde Türk Milleti'nin bu askeri zaferlerinin bir anlamı kalmayacaktı. Milli bir karaktere sahip ve tam bağımsızlığı amaçlayan Türk Devleti'nin kaderini belirleyecek bir konferans olacaktı Lozan. Öte yandan bu konferansta müttefiklerin gerek alışlagelmiş zihniyetlerinden dolayı gerekse var olan menfaatlerini kaybetmek istememelerinden dolayı Türk heyetine epey zorluk çıkaracakları belliydi. Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta bunu şöyle değerlendiriyor:

*"...Lozan Barış masasında söz konusu edilen sorunlar, yalnız üç dört yıllık yeni evreye bağlı kalmıyordu. Yüzyıllık hesaplar görülüyordu. Bu denli eski, bu denli karışık, bu denli bulaşık hesapların içinden çıkmak elbette pek yalın ve kolay olmayacaktı"*¹⁴⁴.

Görüldüğü gibi sorumluluğu son derece yüksek bu önemli görevin kimlere verileceği hassas bir konu olmuştu. TBMM, 2 Kasım 1922 tarihli gizli oturumunda Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek heyeti seçmiştir¹⁴⁵. Buna göre İsmet İnönü baş delege, Rıza Nur ve Hasan Saka Beyler ise delege olarak görevlendirilmiştir¹⁴⁶. Lozan heyetinin, konferansta izlemesi gereken siyasi üslubun hangi konular üzerinde yoğunlaşması gerektiği tartışmaları, Kürtlerle ilgili konular gündeme geldiğinde nelerin söylenmesinde Türkiye'nin yararı olduğu konusunda bilhassa Kürt Milletvekilleri düşüncelerini dile getirmişlerdir.¹⁴⁷ Kürt Milletvekilleri Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Misak-ı

¹⁴² TBMM Gizli Celse Zabıtları (6 Mart 1922-27 Şubat 1923), Cilt III, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, s.872.

¹⁴³ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Atatürk ve Türkiyenin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, AKDHYK AAM Yay., 1990, s.42.

¹⁴⁴ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk-Söylev (1920-1927), Cilt II, Ankara, TTK Yay., 2008, s.935.

¹⁴⁵ E. S. Yalçın, Atatürk'ün Milli..., s.130.

¹⁴⁶ Türk Delege Heyeti'nin tam listesi için bkz. Nurer Uğurlu, Atatürk ve Türk Devrimi, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003, s.266-269.

¹⁴⁷ Göltaş, age, s.22.

Milli içinde, Türkiye’de kalması gerektiğini hemen her konuşmalarında sık sık belirtmişlerdir¹⁴⁸.

Heyet yola çıkmadan önce, hükümet İsmet Paşa’ya Misak-ı Milli esasları doğrultusunda hazırlanan, her sayfasında bütün bakanlarının imzalarının bulunduğu 14 maddeden oluşan üç sayfalık bir talimatname vermiştir. Bu talimatnameye bakıldığında değindiği konular Misak-ı Milli’nin daha ayrıntılandırılmış şekli gibidir¹⁴⁹. Bu talimatname Türkiye’nin milli hedeflerini kalın çizgilerle belirlemiştir. Anlaşılacağı gibi bu talimat, Türkiye’nin milli sınırlarını çizmeyi ve bu sınırlar içinde ülkenin bütünlüğü ve milletin tam bağımsızlığını sağlamayı amaçlamaktadır¹⁵⁰. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’taki ifadesiyle Lozan’da Türk heyetinin ana hedefi : “*Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak*”¹⁵¹ olacaktır.

Görüşmelere 13 Kasım 1922 tarihinde başlanacağını bildirilmesine rağmen, İngiltere’deki seçimler ve İtalya’daki kabine değişikliği sebebiyle 20 Kasım 1922’de saat 15:30’da Lozan’da Casino de Mont Benon’da başlanabilmişti¹⁵². Konferansa katılan devletlerin tam yetkili temsilcileri, bu devletlerin temsilci heyetleri, basın temsilcileri ve birçok özel kişi bu oturuma çağırılmıştı¹⁵³. Açılış oturumundan sonra konferansın resmi görüşmeleri ertesi gün Uşi (Ouchy) Şatosu’nda 21 Kasım 1922’de başlamıştır. Konferansın resmi dilinin Fransızca olarak belirlenmesinden sonra bir iç tüzük hazırlandı. Bu iç tüzük gereği üç ana komisyon ve 12 alt komisyon oluşturulmuştur¹⁵⁴.

¹⁴⁸ Göldaş, **age**, s.23.

¹⁴⁹ E. S. Yalçın, **Atatürk’ün Milli...**, s. 131-133.

¹⁵⁰ Şimşir, **Kürtçülük**, s.488.

¹⁵¹ Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.789.

¹⁵² E. S. Yalçın, **Atatürk’ün Milli...**, s.133.

¹⁵³ Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2001, s.1; Lozan Barış görüşmelerine şu devletler katılmışlardır: Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ABD, Belçika ve Portekiz. Bkz. Akyol, **age**, s.360.

¹⁵⁴ E. S. Yalçın, **Atatürk’ün Milli...**, s.135.

Lozan'da Türk Heyeti, Osmanlı Devleti ile ilgili bütün meselelerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Kendilerini Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olarak gören ve konferansta söz sahibi olmak isteyen müttefiklerin karşısında Türkiye, İstiklal Savaşı'nın galibi sıfatıyla müttefiklerle eşit şartlarda masaya oturmuştur. Türk Heyeti, Lozan'da Sevr şartlarının uygulanma ihtimaline karşı son derece hassas davranarak savaş meydanlarında kazandığı askeri başarıyı masa başında siyasi başarıyla taçlandırmak için mücadele etmiştir¹⁵⁵. Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi; Türkiye, geçmişteki yanlışlıklar ve savsaklamalar yüzünden, hiçbir ilgisi olmamasına rağmen, yüzyılların birikmiş hesapları için dünya ile karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır. Türk Milletinin varlığının devamı ve ülkenin gerçek bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşturulması için ortaya çıkan güçlülere katlanmak ve özveride bulunmak yeni Türk devletine düşmüştür¹⁵⁶.

B. Konferansta Kavramların Kullanılışı ve Kürtler

Siyasi anlamıyla Kürdistan 1921'deki Londra Konferansı'ndan sonra gündemden düşmüş, İtilaf Devletlerinin Mart 1922'de Ankara hükümetine ilettikleri barış şartları içerisinde yer almamış ve nihayet Lozan Konferansı'nda da siyasi Kürdistan'dan söz edilmemiş, edilmesine izin verilmemiştir¹⁵⁷. Lozan Antlaşması metnine ayrılıkçılığa meydan verecek nitelikte "Kürdistan" veya "Kürt" kavramları girmediği gibi Azınlıkların Korunması bölümünde de geçmemiştir¹⁵⁸.

Bununla birlikte "Kürtler" Lozan Konferansı'nda Azınlıklar konusu görüşülürken ve Musul Meselesi tartışılırken gündeme gelmişlerdir¹⁵⁹. "Kürt", "Kürdistan" kavramları siyasi ve bölücü anlamının dışında bir soy ve bir coğrafi yer olarak Kürtlerin yaşadığı topraklar anlamında Musul Meselesi ile

¹⁵⁵ E. S. Yalçın, *Atatürk'ün Milli...*, s.213.

¹⁵⁶ Atatürk, *Nutuk*, C. II, s.937.

¹⁵⁷ Şimşir, *Kürtçülük*, s.485.

¹⁵⁸ Göldaş, *age*, s.72.

¹⁵⁹ Şimşir, *Kürtçülük*, s.485.

ilgili görüşmelerde sık sık anılmıştır¹⁶⁰. Asıl konu Kürtler olmadığı için, Kürtler bu görüşmelerde özne değil nesne olarak Musul Meselesi çerçevesinde dolaylı yoldan ele alınmışlardır¹⁶¹.

Musul Meselesi'nin ele alındığı oturumlarda, Kürtlerle ilgili öyle çatışmalı tartışmalar yaşanmıştır ki, Musul Meselesi oturumları zaman zaman neredeyse bir Kürt Sorunu oturumuna dönüşmüştür. Musul Meselesi ile ilgili oturumlarda geçen “Kürt”, “Kürdistan”, “Kürt milletvekili”, “Kürt halkı”, “Kürt dili”, “Kürt özerkliği” gibi kavramları Türkiye ve İngiltere temsilcileri seçerek kullanmışlardır¹⁶².

Lozan Konferansı'nda Kürtleri ilgilendiren diğer bir konu da Azınlıklar Meselesiydi¹⁶³. Lord Curzon ve arkadaşları görüşmeler esnasında “Müslüman Azınlık” kavramını ortaya atarak, bunu şiddetle desteklemişlerdir. Yani Kürtleri Misak-ı Milli dışında göstermeye ve azınlık statüsüne koymaya çalışmışlardır. Kürtlerin Türk yönetiminden hoşnut olmadıklarını, dört yıldan beri İngiliz Hükümeti'ne bu nedenle Kürtlerden Kürdistan'ın özerkliği ya da bağımsızlığıyla ilgilenilmesini isteyen taleplerin geldiğini iddia etmişlerdir¹⁶⁴. İngiltere'nin bundaki amacı, Kürtleri Türklerden koparmak suretiyle Kürtlerden oluşturacağı bir siyasi yapı aracılığıyla bölgede hakim olmak ve ardından menfaatlerinin gereğini yapmaktır.

“Azınlık” ya da ekalliyet denilince, bizde, eskiden beri hep “Müslüman olmayanlar” anlaşılmış ve yalnız Müslüman olmayanlar azınlık kabul edilmiş, Müslüman olanlar ise hiçbir zaman azınlık olarak görülmemişlerdir¹⁶⁵. Türk Heyeti de bu anlayış doğrultusunda Türkiye'de “Azınlıklar” denilince hep “Müslüman Olmayan Azınlıklar” ın anlaşılmasının gerekli olduğunda ve antlaşmaya da bu şekliyle yazılmasında ısrar etmiştir. Türk Heyeti'nin ısrarı üzerine, “Ulusal topluluktan olma (milliyet), dil, soy ya da din ayrımı

¹⁶⁰ Göldaş, **age**, s.72.

¹⁶¹ Kurubaş, **age**, s.135.

¹⁶² Göldaş, **age**, s.117.

¹⁶³ Kurubaş, **age**, s.137.

¹⁶⁴ Öke, **age**, s.150.

¹⁶⁵ Şimşir, **Kürtçülük**, s.488-489.

yapılmaksızın” sözleri “Türkiye’de oturan herkes” sözü ile değiştirilerek metne yazılmıştır. İngiliz Heyeti’nin Kürtleri azınlık olarak gösterme çabalarına karşın, Türk Heyeti, oturma tartışmalarında Kürtlerin azınlık adıyla anılmasını kesinlikle kabul etmeyeceğini ısrarla dile getirmiştir. Yine Türk Heyeti, Kürtlerden Türklerle aynı haklara sahip olarak övgüyle söz ederek, Kürtlerin azınlık statüsünde antlaşma metnine geçirilmesini kabul etmemiştir¹⁶⁶.

C. Azınlıklar Meselesi ve Kürtler

Azınlıklar Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun son iki yüz yıllık ayrılma ve parçalanma tarihi ile ilgili konuları kapsadığı için Lozan Konferansı’nda en çetin işlerden birisi olmuştur. Osmanlı içindeki ayrılıkçıları destekleyen devletler, Sevr’den itibaren, azınlıklara ait hukukun ateşli birer savunucusu olarak ortaya çıkmışlardır. Müttefik devletler, insan hakları maskesi altında Azınlıklarla ilgili meseleleri kendi menfaatlerine uygun bir biçimde dayatmaya çalışmışlardır¹⁶⁷.

Azınlıklar Meselesi, Lozan Konferansı’nda Kürtleri ilgilendiren önemli bir konu olmuştu ve bir araştırmacıya göre İngilizlerin bu meseledeki tutumu Kürtleri ne kadar gözden çıkarttığını göstermekteydi¹⁶⁸. Lord Curzon, bütün etnik azınlıkların yani Müslüman olmayan azınlıklarla birlikte Müslüman azınlıkların da (Kürtlerin, Çerkezlerin ve Arapların) koruma tedbirlerinden yararlanmalarında ve imtiyazlı bir duruma getirilmelerinde direnmiştir. Buna karşılık Türk Heyeti’nin bu unsurların korunmaya ihtiyaçları olmadığını, çünkü Türk yönetimi altında yaşamaktan kesinlikle memnun olduklarını söylemiştir¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Göldaş, **age**, s. 72-73.

¹⁶⁷ M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. 2, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998, s.271.

¹⁶⁸ Kurubaş, **age**, s.137.

¹⁶⁹ Şimşir, **Kürtçülük**, s.495.

Türkleri oryantalist bir zihniyetle değerlendirmeye alışmış bir dünyaya, Lord Curzon'un, Türklerin tarih boyunca başta Ermenilere olmak üzere diğer azınlıklara kötü davrandıklarını, onlara baskı, mezalim ve hatta soykırım yaptıklarını iddia etmesinin altında yatan neden; Türkleri karalayarak, onlara antipati kazandırmak suretiyle moral ve argüman açısından zor duruma düşen Türk Heyeti'ne isteklerini kabul ettirebileceği bir ortam oluşturma düşüncesidir¹⁷⁰. Müttefik Devletler ve bilhassa konuya özel ilgisinden dolayı İngiltere, gayrimüslimlerin daha önce Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri bazı ayrıcalıkların (tek taraflı ve Türkiye'nin aleyhine bir şekilde) devam etmesi yönünde tavır koymuşlardır¹⁷¹.

Buna karşılık Türk Heyeti, Misak-ı Milli'deki azınlık tanımının yalnızca gayrimüslimleri içerdiğini¹⁷² ve diğer Avrupa ülkelerinde azınlıklara tanınmış hakların aynısını Türkiye'deki azınlıklara tanımayı kabul etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir¹⁷³. Bunun yanı sıra Kürtlerin azınlık olarak gösterilmesine de karşı çıkmıştır. Türkiye'nin insan unsurunun umumiyetle Türklerle Kürtlerden oluştuğunu ısrarla belirten İsmet Paşa, Anadolu'da yaşayan Türklerin ve Kürtlerin kültür bakımından farklı olmadıklarını, tek bir bütün meydana getirdiklerini açıklamıştır. İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey, Kürtlerin ve diğer bütün Müslümanların azınlık olarak değerlendirilemeyeceğini Müttefiklere kabul ettirmek için büyük bir çaba harcamışlardır¹⁷⁴.

Konferansın 12 Aralık 1922 tarihli oturumunda azınlıklar meselesi gündeme geldiğinde İngilizlerin azınlık kavramını etnik açıdan ele almak istemeleri üzerine Türk Heyeti, Müslümanlar arasında iddia edildiği gibi büyük farklılıkların söz konusu olmadığını belirterek Türkiye'de yalnız dini azınlıkların bulunduğunu savunmuştur¹⁷⁵. Azınlıklar Alt Komisyonu'nun 14

¹⁷⁰ Öke, **age**, s.149.

¹⁷¹ Funda Keskin, "Azınlıklar Konusu", **Yaşayan Lozan**, Ed.: Çağrı Erhan, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2003, s.220.

¹⁷² F. Keskin, **agm**, s.220.

¹⁷³ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.214.

¹⁷⁴ Perinçek, **Kurtuluş Savaşı'nda...**, s. 238-239.

¹⁷⁵ Kurubaş, **age**, s.137.

Aralık 1922 tarihli oturumunda ise Müttefikler, Müslüman azınlık kavramını antlaşmaya sokmak için Türk Heyeti'nden şu talepte bulunmuşlardır¹⁷⁶.

“ ‘Soy, Dil ve Din Azınlıklarının özgürlüğü ve Korunması İçin Güvenceler (Garantiler)’

Soy (Irak) azınlığı denince : Türk soyundan saymadıkları bazı Müslüman grupları ‘azınlık’ statüsüne sokup Türklere ayıracaklardı : Kürt, Çerkez, Arap, Arnavut, Boşnak vs. azınlıkları yaratıp Türk milletini parça parça böleceklerdi.

Dil azınlığı denince, Türkçeden başka dil kullanan Müslüman hepsi ‘azınlık’ statüsüne sokulup Türkçe konuşanlardan ayrılacaklardı. Kürt, Çerkez, Arap, Arnavut, Boşnak, Pomak vs.

Kısacası ‘Müslüman azınlık’ kavramı antlaşmaya sokulmak istendi”¹⁷⁷.

İsmet Paşa, müttefiklerin bu talebine Türk görüşü ile cevap verdi. İsmet Paşa, Türkiye'nin Misak-ı Milli'den geri dönmeyi aklından geçirmedigini ve geçirmeyeceğini belirterek, Türk Temsilci Heyeti'nin konferansa barış yapmak üzere geldiğini ve herkes için hak ve adalet istediğini söyledi.¹⁷⁸ İsmet Paşa sözlerini şöyle özetledi:

“1. Türkiye barış yapılır yapılmaz, Milletler Cemiyetine girmekle mutluluk duyacaktır;

2. Türkiye, Müslüman – olmayan azınlıkların haklarını, çeşitli Avrupa Devletlerince kabul edilmiş ilkeler uyarınca, tanımaktadır;

3. Türkiye, bir genel af ilan edecektir”¹⁷⁹.

15 Aralık 1922 tarihli oturumda M. Montagna, soy azınlıklarının varlığının gerçek olduğunu ve bunun bu şekilde kabul edilmesi gerektiğini

¹⁷⁶ Şimşir, **Kürtçülük**, s.493-494.

¹⁷⁷ Şimşir, **Kürtçülük**, s. 494.

¹⁷⁸ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.223.

¹⁷⁹ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.223.

söyledi. Rıza Nur Bey ise, Türk tarafının azınlıklar meselesindeki tavrının belli olduğunu, Türkiye’de yalnız din azınlıklarının bulunduğunu, fakat soy (ırk) azınlıklarının bulunmadığını ifade etti¹⁸⁰. Türkiye’de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu; Kürtlerin, kaderlerini Türklerin kaderleriyle birleştirdiklerini ve azınlık haklarından yararlanmak istemediklerini; Musevilerin de bu çeşit haklar isteğinde olmadıklarını ve yalnız Rum Azınlıkların bunları istediklerini sözlerine ekledi¹⁸¹. Konferansın 9 Ocak 1923 tarihli oturumunda azınlıklar meselesi tekrar gündeme geldiğinde İsmet Paşa, Azınlık kavramının Müslüman olmayanlarla sınırlandırılmasını, Müttefiklerin, bunu Türk Heyeti’ne verilmiş bir taviz gibi gösterdiklerini ancak kendilerinin durumu böyle görmediğini; Türkiye’de Müslüman azınlıklardan söz edilemeyeceğini ve Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayırım yapılmadığını üstüne basa basa söylemiş; Türkiye’nin Müslüman olmayan azınlıklara, Avrupa Devletleri arasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde bazı haklar vermeye razı olduğunu sözlerine eklemiştir¹⁸².

Konferansta özellikle Azınlıklar Meselesi görüşülürken Türk görüşünü ısrarla savunan Türk Temsilci Heyeti Delegatesi ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, 2 Mart 1923’teki gizli oturumda azınlıklar meselesini şöyle izah etmiştir :

“Ekalliyetler Meselesi : En çetin işlerimizden birisi budur. Çünkü bütün Hıristiyanlık alemi; Müslümanların ziri idaresinde [idaresi altında] olan Hıristiyanların idaresine ehemmiyeti azime atfediyordu. Bu hususta müttehidten hareket ettikleri gibi, mevcut murahhaslara böyle hariçten delegeler, cemaatler, sonradan dünyanın her tarafından telgraflar yağıyordu... Büyük komisyonda böyle bir şey kabul etmek istemedik. Büyük bir kıyamet kopardılar... İstediler, fazla olarak cemiyeti akvamdan bizim memleketimize bir sefir göndersinler bu sefir, diplomat sefirler ne gibi muafiyeti haiz ise, o muafiyeti tamamiyle haiz olsun ve memlekette gezsin, dolaşsın, teftiş etsin ve ona göre icraatta bulunsun dediler. Bunu katiyen

¹⁸⁰ Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Takım 1, C. 1, Kitap 2, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2001, s.152.

¹⁸¹ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 2, s.152-153.

¹⁸² Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.306.

kabul etmeyiz dedik ve pek cidali [mücadelesi] mucip oldu. Bir kaç buna münhasır kaldı. Nihayet bunu çıkarttık?”¹⁸³.

İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği telgraflardan anlaşıldığına göre, Lozan Konferansı'nda Azınlıklarla ilgili kavgalar bir aya yakın sürmüştü, bu sırada Müttefikler Türk Heyeti'ne hem “Ermeni Yurdu” nu hem de “Müslüman Azınlık” kavramını dayatmaya ve kabul ettirmeye çalışmışlardı. “Milli” ve “Bağımsız” bir Türkiye için, bunların her ikisi de birlik ve bütünlüğü bozucu nitelikteydi ve Türkiye'yi parçalama amacı taşıyordu¹⁸⁴. Lozan Konferansı'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık kavramına yüklediği anlam, aynı zamanda yeni Türk Devleti'nin “Üniter kimliği” ne yapılan bir vurgudur aslında. Konferans süresince Türk Heyeti'nin Müslümanların azınlık kesinlikle sayılamayacağını savunmasının altında yatan temel fikir, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan bütün Müslüman unsurların “Türk kimliği” ile ifadesidir, milli birlik ve bütünlüğe verilen önemin bir göstergesidir¹⁸⁵.

Sonuç olarak, Türkiye, Müttefiklere kendi görüşünü kabul ettirmiş ve Azınlıklar Meselesi Türk görüşüne uygun olarak çözülmüştür. Sevr'deki soy azınlığı tanımına karşın Lozan'da din temelli azınlık kavramı kabul görmüştür¹⁸⁶. Lozan'da oluşturulan siyasi ve hukuki statüye göre, Türkiye'de yalnız gayrimüslimlerin azınlığından söz edilebilir. Türkiye'de yaşayan ve gayrimüslim olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler dışında bulunan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda rol oynayan ve milli sınırları içerisinde yer alan bütün unsurlar Türk'tür ve devletin asli, egemen unsurlarıdır. Antlaşma metnindeki “Azınlıkların Korunması” başlığını taşıyan 37-45'inci maddelerinin hepsi “Gayri Müslim” veya “Müslüman Olmayan” azınlıklarla ilgili olarak düzenlenmiştir¹⁸⁷.

¹⁸³ TBMM Gizli Celse Zabıtları (2 Mart 1923 – 25 Ekim 1934), C. IV, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, s.5-6.

¹⁸⁴ Şimşir, **Kürtçülük**, s.493.

¹⁸⁵ E. S. Yalçın, **Atatürk'ün Milli...**, s.189.

¹⁸⁶ E. S. Yalçın, **Atatürk'ün Milli...**, s.214.

¹⁸⁷ Güler, **age**, s.17.

Ç. Musul Meselesi ve Kürtler

Lozan Konferansı'nda Türkiye'deki Kürtler değil, Irak'taki Kürtler tartışılmıştır. Türk Heyeti, Anadolu'daki Kürtlerin durumu ile ilgili görüşmeyi reddetmiştir¹⁸⁸. Çünkü Anadolu'daki Türklerle Kürtler arasında bir ayrılık kesinlikle kabul edilmemiştir. Türkler ve Anadolu'daki Kürtlerin Musul konusunda hassasiyetleri vardır. Musul'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalması için birçok şeyin göze alınabileceği ortak düşünce olmuş ve bu düşünce meclisin gizli oturumlarındaki tartışmalarda dile getirilmiştir. Dolayısıyla Musul Meselesi, Anadolu'daki Kürtleri ilgilendiren önemli bir mesele olarak kendini göstermiştir.

Konferans sırasında Türkiye ile İngiltere arasında anlaşmazlığa¹⁸⁹ neden olan Musul Meselesi, Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır¹⁹⁰. Konferans sırasında Musul petrollerinden %25 pay alan Fransa İngiltere'nin tezini desteklerken, Amerika ise başta Musul petrolü olmak üzere bazı ekonomik imtiyazlar beklentisi ile Türk tezini destekler görünmüştür¹⁹¹.

Aşağıda da göreceğimiz üzere, petrol bölgesi olan Musul'un en sert tartışmalara konu olması, Türk heyetinin Musul vilayetini terke rıza göstermeyeceğini kesin ve net bir dille belirtmesi üzerine giderek yaygınlık kazanmış ve karmaşık bir hal almıştır¹⁹². Türkiye'nin ve İngiltere'nin Musul Meselesi'ndeki tezleri ayrıntılarıyla taraflarca görüşülecek; hatta konferansın, bir ara, Musul Meselesi'ndeki tıkanma nedeniyle kesilmesi bile gündeme gelecektir. Musul Meselesi, daha ziyade konferansın birinci devresinde ele alınacaktır.

¹⁸⁸ Lazarev, *age*, s.260.

¹⁸⁹ İngiliz Baş Delegatesi Lord Curzon, konferansın ikinci döneminde Türk-İngiliz anlaşmazlığıyla ilgili yorumunda, yeni bir savaşın hiçbir tarafın menfaatinin gereği olmadığını belirterek, Türkiye murahhasları ile İngiliz murahhasları arasında fikir uyuşmazlığı olduğunu ve herhangi bir husumet bulunmadığını söyleyecektir. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Mayıs 1923.

¹⁹⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *age*, s.63.

¹⁹¹ Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi – Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922 - 1925)**, Ankara, AKDYYK AAM Yay., 2003, s.68.

¹⁹² Göldaş, *age*, s.98.

Türkiye, konferanstan önce Musul'un silah yoluyla alınmasını düşünmüşse de konferansın başlamasıyla diplomasi yoluna ağırlık vermeyi uygun bulmuştur¹⁹³. Bu bağlamda Türk heyeti, Musul Meselesi'ni, konferans oturumları dışında, İngiliz temsilcilerle zaman zaman özel, ikili görüşmelerle çözmeye çalışmıştır. Bu ikili görüşmelere İsmet Paşa, Rıza Nur ve başka delegeler katılmışlardır¹⁹⁴. Ayrıca TBMM hükümeti, konferans sırasında Ahmet Rüstem Bey ve iki arkadaşını İngiliz parlamentosunun nabzını yoklamak amacıyla Londra'ya göndermiş, fakat Musul'da Türk egemenliğinin tanınması çabaları bir sonuç vermemiştir. Bu sırada Lord Curzon, hükümetini Türk yetkililerle görüşmemeleri konusunda uyarmıştır¹⁹⁵.

Lord Curzon Lozan'dan Londra'ya gönderdiği 27 Kasım 1922 tarihli yazıda, İsmet Paşa ile görüştüğünü ve İsmet Paşa'nın kendisine konferans görüşmelerinde Musul ve Kürdistan meselelerinde anlaşmazlığa düşmektense, özel görüşmelerle anlaşmaya varmayı ve Suriye ve Irak sınırlarının görüşülmesinin ertelenmesini önerdiğini, ayrıca İsmet Paşa'nın Milletler Cemiyeti'ne katılma fikrine de olumlu baktığı bildiriliyordu¹⁹⁶. Lord Curzon, Londra'ya gönderdiği 5 Aralık 1922 tarihli diğer bir raporda da, Rıza Nur'la yaptığı özel bir görüşmeden bahsederek, Rıza Nur'un, Musul vilayetinin Türkiye'ye verilmesi halinde Türkiye'nin İngiltere ile her noktada anlaşmaya varacağını, üstelik Rusya'dan kopacağını söylediğini yazıyordu¹⁹⁷.

İngiliz hükümeti, gelişmeleri değerlendirmek ve Musul'un durumuna bir çözüm bulmak amacıyla 8 Aralık 1922 tarihinde "İrak Komitesi" adındaki bir komiteyi Londra'da topladı. Bu toplantı sırasında petrol bulunmayan Musul Nehrinin kuzeyinde kalan toprakların Türklere bırakılabileceği görüşü ağırlık kazandı ve Musul Meselesi'nin çözümünde inisiyatif Lord Curzon'a bırakıldı. Lozan'da bulunan Lord Curzon'un hedefi ise, baştan itibaren meseleyi genel

¹⁹³ Türkmen, **age**, s.65.

¹⁹⁴ Göldaş, **age**, s.101.

¹⁹⁵ Türkmen, **age**, s.68.

¹⁹⁶ Ömer Kürçüoğlu, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006, s.337-338.

¹⁹⁷ Kürçüoğlu, **age**, s.338.

oturumlara getirip orada tartışmaya açarak Türk heyetini zor duruma sokmaktı¹⁹⁸. Lord Curzon'un 11 Aralık 1922 tarihinde Londra'ya gönderdiği başka bir raporda ise, İsmet Paşa'nın Musul'un Türkiye'ye bırakılması konusunda ısrarını sürdürdüğünü ve Lozan'dan Musul'u almadan Ankara'ya kesinlikle dönmeyeceğini ifade ettiğini; bununla birlikte Lord Curzon, İsmet Paşa'nın bu taleplerini reddettiğini yazıyordu¹⁹⁹.

Görüldüğü gibi İngiltere, Musul Meselesi'nde taviz verilmemesi konusunda ısrarcıdır. Türk tarafı da Musul'u İngiltere'ye kaptırmama konusunda elindeki imkanları sonuna kadar kullanacaktır. Hatta Türkiye konferansın kesintiye uğraması halinde askeri harekatı bile göze almıştır. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 23 Aralık 1922 tarihinde Elcezire cephe Komutanlığına gönderdiği şifre telgrafta, konferansın kesintiye uğraması durumunda Musul yönünde askeri harekate başlanacağından gerekli tedbirlerin alınmasını ve hazırlıklara başlanmasını istemiştir²⁰⁰.

Lozan'da bütün dava, esasında müttefik devletlerin lafta değil, fiilen Türklerin meşru egemenliğini tanımaları davasıydı²⁰¹. Azınlıklar, Kapitülasyonlar ve Musul meselelerinin konferansta yarattığı gergin havanın derecesini anlamak adına, 29 Aralık 1922 tarihli Times gazetesinin Lozan Konferansı'nda Türklerin konferans görüşmelerini çıkmaza soktukları iddiasını konu alan ve tehditkar bir dille kaleme alınmış başmakalesinin şu satırlarına bakmak yeterli olurdu²⁰²:

“Türkiye ile Avrupa arasında ilişkiler kurulması için şimdiki kadar zorlu bir zamana tarihte pek nadir rastlanır. Lozan Konferansı'nın iflas etmesi ihtimali olduğu için, lazım gelen ihtiyati tedbirlerin alınması doğrudur. Malta'dan İstanbul'a İngiliz savaş gemilerinin sevki bu duruma göre basiretli bir tedbirdir. Bütün müttefikler tarafından pek metin bir vaziyet gösterilmesi,

¹⁹⁸ Türkmen, **age**, s.67.

¹⁹⁹ Kürkçüoğlu, **age**, s.339.

²⁰⁰ Türkmen, **age**, s.64.

²⁰¹ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Hazl.:Hulusi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009, s.188.

²⁰² Karacan, **age**, s. 188-189.

*Türkleri yumuşamaya sevk edebilir. Her halde Türkler iki şeyden birini seçmek mecburiyetindedirler: Ya Türkler kendilerine teklif edilen cömert teklifleri kabul ederek memleketlerinin ihyası için kuvvetli destek temin ederler yahut Türkiye'yi Asya'nın çöllerinde erişilmesi imkansız bir memleket haline sokarlar!*²⁰³

Mustafa Kemal Paşa, 15 Ocak 1923 tarihinde Eskişehir'de yaptığı bir konuşmada; bütün milletin barışı arzu ettiğini ve yapılacak barışın hem dünyanın hem de Türkiye'nin menfaatine olacağını ifade etmiştir²⁰⁴. 16/17 Ocak 1923 tarihinde İstanbul gazetecileriyle yaptığı İzmit Kasrı mülakatında ise, Musul Meselesi'nin bir değerlendirmesini yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu değerlendirmesinde Musul Vilayeti'nin milli sınırlar içerisinde yer aldığını, Türkiye'nin Musul'u petrol değil bir ülke meselesi olarak gördüğünü, İngilizlerin bölgede bir Kürt hükümeti kurmak ve Kürtlük fikrini yaymak istediklerini, bu fikrin Türkiye sınırları içerisindeki Kürtlere sirayet etmesini önlemek için de sınırın güneyden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir²⁰⁵.

Musul çarpışması ya da Türkiye'nin Irak sınırını çizecek olan dava, tartışmanın şekli yüzünden, bütün dünyanın ilgisini çekmiş ve bu zeka, akıl, mantık ve hazırcevaplılık güreşi uzun süre dünyanın gündemini meşgul etmiştir. Musul Meselesi açık ve ayrıntılı bir şekilde ilk defa Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda, öğleden önce ve öğleden sonra konuşulmuştur²⁰⁶. 23 Ocak 1923'teki oturum, konferansın en gergin oturumu olmuştur ve aslında Musul Meselesi ile ilgili olan bu oturum, zaman zaman Kürt sorununun tartışıldığı platforma dönüşmüştür²⁰⁷. Türkiye, Musul Meselesi ile birlikte Kürt sorununun tartışılmasından özellikle kaçınmıştır²⁰⁸. Oturum, saat 11:00'de, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında

²⁰³ Karacan, *age*, s.189.

²⁰⁴ **Gazi Mustafa kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**, Yay. Hazl.: Arı İnan, Ankara, TTK Yay., 1982, s.26.

²⁰⁵ **Gazi Mustafa kemal Atatürk'ün 1923...**, s.43,45.

²⁰⁶ Karacan, *age*, s.197.

²⁰⁷ Göldaş, *age*, s.125.

²⁰⁸ Göldaş, *age*, s.129.

başladı²⁰⁹. Lord Curzon, barış antlaşmasına konu olması gereken meseleler arasında Türkiye'nin güney sınırının bulunduğunu, bu konuda yapılan özel görüşmelerin sonuç vermediğini ve karşılıklı görüşmelerini konferansa ve dünyaya açıklamak için taraflara fırsat vermek amacıyla, konunun konferans gündemine getirilmesinden başka bir yol kalmadığını söyledi²¹⁰.

Lord Curzon'a göre, Musul'un etnik tablosu şöyleydi : “*Araplar (186.000), Kürtler (455.000), Türkler (66.000), Hıristiyanlar (62.000), Yahudiler (17.000)*”²¹¹ Lord Curzon, nüfusun çok az bir kısmını oluşturan Türkler için Musul'un Türkiye'ye verilemeyeceğini, Kürtlerle Türklerin aynı soydan geldiklerine dair Türk görüşünün doğru olmadığını, Musul'da plebisit²¹² yapılmasını Arapların ve Kürtlerin istemediğini ve zaten cahil olduklarından bunu anlamayacaklarını, Türk tarafının istediği plebisitin bölgede karışıklığa yol açabileceğini, Musul'un buradaki Hıristiyanlar dolayısıyla Türkiye'ye verilemeyeceğini ve Musul konusundaki İngiliz tezinin, buradaki petrolle hiçbir ilişkisi bulunmadığını ileri sürdü²¹³.

İsmet Paşa, Türkiye'nin Musul vilayetinin başka bir devlete bırakılmasına karşı çıkışını etnografik, siyasi, tarihi, coğrafi, iktisadi ve askeri nedenleriyle açıkladı ve Türk görüşünü şu şekilde ortaya koydu:

Etnik Nedenler : İsmet Paşa, Türk istatistiklerine göre Musul'un yerleşik 503.000 kişilik nüfusunun dağılımını şu şekilde yaptı : “*Kürtler (263.830), Türkler (146.960), Araplar (43.210), Yezidiler (18.000), Müslüman olmayanlar (31.000)*”. İsmet Paşa, İngiliz istatistiklerinin doğru olarak kabul edilemeyeceğini, doğru olarak kabul edilse bile Musul'un büyük çoğunluğunun Kürtler ve Türklerden oluştuğunu söyledi.

²⁰⁹ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.343.

²¹⁰ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.344.

²¹¹ Kürkçüoğlu, **age**, s.335.

²¹² *Halkoyuna sunma; halkın görüşünü alarak uygulamayı bu sonuca göre belirleme. Bir ülke yönetiminin önemli gördüğü siyasi, kültürel, iktisadi vb. konularda bir karar alabilmek için halkın oyuna başvurusu. İç sorunlarla ilgili halkoylamasına referandum, dış sorunlarla ilgili olana ise plebisit denir. Bkz. Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, Vadi Yay., 2002, s.186,335.*

²¹³ Kürkçüoğlu, **age**, s.335-336.

Siyasi Nedenler: İsmet Paşa, Arapların azınlıkta olduğu için Musul'un Irak'a bağlanamayacağını, Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiasının doğru olmadığını, TBMM hükümetinin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümeti olduğunu, Musul vilayetinde çoğunluğu oluşturan Kürtlerle Türklerin Türkiye'ye bağlanmak amacıyla TBMM'ye başvurduklarını, Irak'ta oturanların, kendi geleceklerini Türklerinkine bağlamak eğiliminde olmasına rağmen TBMM hükümetinin yalnız Türkiye'ye geri verilmesi gereken bölgelerle ilgilendiğini ve sınırları dışında kalan ülkeleri ise bağımsız görmek istediğini söyledi. İsmet Paşa, ayrıca, Irak'ta herhangi bir manda yönetiminin gerekliliğine inanmadığını, İngiltere'nin Musul'a ve Irak'a el koymasını fetih hakkına bağlayışının hem çağdaş anlayışa hem de Wilson Prensiplerine ters düştüğünü belirterek, mütarekenin ihlal edilerek Musul'un işgal edildiğini ve Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini sözlerine ekledi.

Tarihi, Coğrafi ve İktisadi Nedenler : İsmet Paşa, 11. yüzyıldan beri Musul ve çevresinin aralıksız Türk hakimiyetinde bulunduğunu anlattı. İsmet Paşa, Musul vilayetinin coğrafya, toprağın yapısı ve iklim bakımından Anadolu'nun bir parçası olduğunu belirterek, Anadolu, Suriye ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasında bulunduğundan Anadolu'nun ulaşımında büyük önemi olduğunu ifade etti. İktisadi bakımdan ise, Musul'u Akdeniz limanlarına bağlayan demiryolunun yapılmasıyla, buranın Irak'tan ziyade Anadolu'ya bağlandığını söyledi.

Askeri ve Stratejik Nedenler: İsmet Paşa, Güney Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşımın stratejik önemine dikkat çekerek, bölgenin güvenliği bakımından Musul'un büyük önemi olduğunu ve Irak'ın güvenliği için en iyi güvencenin, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak ve sınırları içinde bir Türk-Kürt ayrılıkçı hareketine yol açtırmamak olduğunu savundu²¹⁴.

Öğleden sonraki oturumda Lord Curzon, Türk Temsilci Heyeti'nin, teklifini reddetmekle dünya barışını tehlikeye soktuğunu, meselenin Türk görüşü doğrultusunda çözümlenememesi halinde Türk birliklerinin Musul'a

²¹⁴ Kürkçüoğlu, *age*, s.340-343.

doğru harekete geçirileceğini, meselenin askeri yollardan çözümlenmeye kalkışılacağını ve bir savaşın patlak vereceğini iddia etmiştir²¹⁵. Lord Curzon, konuşmasında ayrıca, Türk-İrak sınırının, Musul'un hangi tarafta kalacağı meselesi olduğunu belirterek meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi önerisini tekrarlamıştır²¹⁶.

İsmet Paşa ise, Türklerin Musul'u her zaman, ülkelerinin tamamlayıcı bir parçası olarak gördüğünü, dolayısıyla Musul Meselesi'nin Türkler için, her şeyden önce ve her şeyin üstünde, bir ülke meselesi olduğunu, petrolün Türkler için ikinci planda önemi bulunduğunu, plebisite başvurulmasının reddinin Türkiye'ye karşı savunulmakta olan davanın zayıflığına ve Türk tezinin haklılığına en inandırıcı kanıt olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa sözlerine devam ederek; Musul Meselesi gibi, çok önemli bir ülke meselesinin Milletler Cemiyeti'nin hakimliğine sunmanın haklı ve adaletli olmayacağını, bunun ne millet ne de onun temsilcisi olan TBMM tarafından kabul edilemeyeceğini, Türk hükümetinin savunduğu tezin değerine ve haklılığına inandığını ve Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi konusundaki görüşünden vazgeçmediğini ifade etmiştir²¹⁷.

İsmet Paşa'nın bir defa daha Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmeyeceğini söylemesi üzerine bu oturumdan bir anlaşma çıkmamış, daha sonraki görüşmelerden de herhangi bir sonuç elde edilemeyince, konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramıştır²¹⁸. Konferansın kesintiye uğradığı gün, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Barış Konferansındaki Temsilci Heyetince, Barış Konferansında İngiliz, Fransız ve İtalyan Temsilci Heyetleri Başkanlarına gönderilen İsmet İnönü imzalı mektupta, Musul Meselesi ile ilgili olarak; *"Musul sorununa gelince, salt barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde bir ortak*

²¹⁵ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.374.

²¹⁶ Kürkçüoğlu, **age**, s.337.

²¹⁷ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C.,1, Kitap 1, s. 369-370.

²¹⁸ E. S. Yalçın, **Atatürk'ün Milli...**, s.153.

anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu sorunun konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz” denilmiştir²¹⁹.

Türk Temsilci Heyeti, Lozan Konferansı'nın birinci döneminin 4 Şubat 1923 günü sona ermesinden sonra, 7 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmış, 16 Şubat 1923'te ise İstanbul'a gelmiştir. 20 Şubat'ta Mustafa Kemal ile birlikte Ankara'ya gelen İsmet Paşa, 21 Şubat 1923 tarihinde, meclisin gizli oturumunda Lozan görüşmelerine dair izahat vermiştir²²⁰. Ara dönemde, meclisin gizli oturumlarında Lozan Konferansı ile ilgili meseleler, özellikle Musul Meselesi hararetli tartışmalara konu olmuştur. Türk Temsilci Heyeti, bu oturumlar sırasında milletvekilleri tarafından eleştirilmiş, Lozan'da izlenecek siyaset ve strateji belirlenmeye çalışılmıştır.

TBMM'nin 27 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda, Lozan Konferansı'nda izlenecek siyaset ve strateji görüşülmüştür. Oturumda Lozan ile ilgili çeşitli meseleler ele alınmıştır ama asıl üzerinde durulan mesele Musul Meselesi olmuştur. Musul Meselesi'nin ertelenmesinin Misak-ı Milliye aykırı olup olmadığı konusunda tartışmalar yapılmış ve milletvekilleri kaygılarını dile getirmişlerdir. Hüseyin Avni Bey, her kim Misak-ı Milli'den zerre kadar feda ederse çekilip gitmeli derken; Operatör Emin Bey ise, Musul'u verdiğimiz gün hudut Erzurum'dur demiştir²²¹. TBMM'deki tartışmalar sırasında, Musul Meselesi'nde genel olarak iki görüş ortaya çıkmıştır. Başta Mustafa Kemal Atatürk ve hükümet üyeleri, Musul'u savaşarak almanın doğuracağı sonuçlar bilinemeyeceğinden, barışı tehlikeye düşürmemek için Musul Meselesi'nin ertelenmesinin doğru bir yol olacağını savunmuşlardır. Mecliste oldukça yaygın görülen diğer görüşün savunucuları ise, meselenin ertelenmesini Misak-ı Milli'den verilen bir taviz gibi görerek, Musul

²¹⁹ Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Takım 1, C. 4, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2001, s.9.

²²⁰ Göldaş, **age**, s.152.

²²¹ **TBMM GCZ**, C. III, s.1307.

Meselesi'nin savaş yoluyla halledilmesi gerektiği noktasında ısrar etmişlerdir²²².

Sonuçta, konferansın ara döneminde Mecliste yaşanan uzun tartışmalardan sonra TBMM, şu resmi tebliği yayınlamıştır:

“1- Müttefiklerin verdikleri barış projesini olduğu gibi kabul etmemize imkan yoktur. Zorlarsa, kendimizi sorumluluktan kurtulmuş sayarız.

2- Hayati meselemiz olan Musul'un belirli bir zamanda çözümü gereklidir.

3- Mali, iktisadi, idari meselelerde hayat ve istiklal haklarımızın temini şartıyla barış teşebbüslerine devam için vekiller heyetine izin verilmiştir”²²³.

TBMM, 7 Nisan 1923 günü, İtilaf Devletlerinin 31 Mart 1923 tarihli, Lozan'da Barış Konferansı'nın tekrar başlaması için delege gönderilmesini isteyen notalarına olumlu cevap vermiş, Lozan'a gitmek üzere 18 Nisan'da hareket eden Türk Heyeti 21 Nisan'da Lozan'a varmış, 23 Nisan 1923 tarihinde de konferansın ikinci dönemi başlamıştır²²⁴. Konferansın ikinci döneminde, Türkiye ve İngiltere'nin Musul Meselesi'nin konferans sonrasında halledilmesi konusunda görüş birliğine varmaları sonucu, mesele gündemden düşmüştür²²⁵. Konferansın üç ay süren ikinci dönem görüşmeleri, 24 Temmuz 1923 günü antlaşmanın imzalanmasıyla sona ermiştir. TBMM, Lozan Antlaşması'nın onayı için görüşmelere 21.08.1923 günü başlamış, iki günlük hararetli tartışmalar sonunda 23.08.1923 tarihinde 143 maddeden oluşan antlaşma metnini onaylamıştır²²⁶. Türkiye, Lozan Antlaşması'nı 23 Ağustos 1923 gibi erken bir tarihte imzalamasına rağmen, Müttefik Devletler Türkiye'nin açığını yakalayarak durumu lehlerine çevirebilmek ümidiyle parlamentolarında bu onayı geciktirmişler, ancak umduklarını bulamayınca

²²² Zülal Keleş, “Musul Meselesi”, **Türkler**, C. 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.615.

²²³ Karacan, **age**, s.258.

²²⁴ Göldaş, **age**, s.152.

²²⁵ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan...**, s.198.

²²⁶ Göldaş, **age**, s.221.

İtalya 11 Ocak 1924'te, İngiltere 6 Mart 1924'te ve nihayet Fransa 26 Ağustos 1924'te antlaşmayı tasdik etmek zorunda kalmıştır²²⁷.

Lozan Antlaşması'na göre Musul Meselesi, Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözülecek, eğer aralarında anlaşamazlarsa, mesele Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti²²⁸. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ve Türkiye-İrak sınırının görüşülmesi sırasında, Kürt Meselesi'nin önem kazandığı bir dizi mesele çıktı, bunlar Türkiye ile İngiltere arasında anlaşmazlık konusu olmuş ve uzun süre Milletler Cemiyeti'ni meşgul etmiştir²²⁹. Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925 toplantısında bölgeyi Irak'a bırakma kararı almıştır²³⁰. Türkiye Cemiyet Meclisinin verdiği bu karara uymak zorunda kalarak, 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında, Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması²³¹ imzalanmıştır²³². Antlaşma ile Musul Irak'a bırakılmış, bölgedeki petrol gelirin % 10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmiş, Türkiye-İrak sınırı İngiltere'nin önerdiği şekilde, Milletler Cemiyeti'nin kararlaştırdığı gibi çizilmiştir²³³.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Musul'la ilgili kararı, Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine dayandırılması dolayısıyla hukuki dayanağa sahip bir karar olmakla birlikte; alınan kararın içeriği, sözü edilen madde ile örgüt'e tanınan yetkinin sınırlarını aşmış ve başta *self determinasyon ilkesi*²³⁴ olmak üzere, Milletler Cemiyeti'nin kuruluş antlaşmasında yer alan temel ilkelerle de çelişmiştir. Hukuki birtakım kavramlarla ne kadar hafifletilmeye çalışılırsa çalışılsın, Türkiye'ye karşı açık olarak büyük bir haksızlık yapılmıştır. Musul Vilayeti'nin İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılması

²²⁷ E. S. Yalçın, **Atatürk'ün Milli...**, s.216.

²²⁸ Akyol, **age**, s.465.

²²⁹ Azmi Süslü, **Mesud Fani (Bilgili)'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri**, Ankara, Tanmak Yay., 1993, s.78.

²³⁰ E. S. Yalçın, **Atatürk'ün Milli...**, s.229.

²³¹ Antlaşmanın tam metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara, TTK Yay., 2000, s.317-327.

²³² Kürkçüoğlu, **age**, s.388.

²³³ E. S. Yalçın, **Atatürk'ün Milli...**, s.229.

²³⁴ "Ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesidir." Bkz. A. Timur Bilgiç, **Tarihsel Terimler Sözlüğü**, Ankara, Piramit Yayıncılık, 2005, s.259.

sürecinde yaşanan olaylar, İngiltere ve Milletler Cemiyeti açısından etik olarak yüzkarası²³⁵ olarak görülmüştür.

Sonuç olarak, Türkiye, Musul'u kaybetmemek adına, barış ve diplomasi yollarının hemen hepsini denemesine rağmen, uluslar arası ortamdaki yalnızlığı ve içerideki isyanların yarattığı tahribatın iç istikrarı bozması meselenin lehine çözümünü engellemiştir²³⁶. Türkiye'de bu antlaşma üzüntü ile karşılanmakla birlikte "*mantığın, hal ve gereklerin zorunlu bir sonucu*" olduğu kabul edilerek, bu sonuçtan Cumhuriyet yönetiminin değil, İmparatorluk yönetiminin sorumlu olduğu düşünülmüş ve Türkiye, barış ve gelişme içinde, iç istikrarı sağlamak zorunda olduğu için, milleti yeni bir maceraya sürüklemek istememiştir²³⁷.

D. Konferans Sırasında Kürtlerin Tavrı

Birinci Dünya Savaşı yıllarında büyük ölçüde Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Kürtler, savaştan sonra ortaya çıkan kargaşa ortamında bir Kürt devleti kurmak için girişimlerde bulunmuşlarsa da, Emperyalist devletlere karşı Anadolu'da milli mücadelenin başlaması ve Kürtlerin Türk milliyetçilerinin yanında bu mücadeleye katılmalarıyla, bu girişimler genel olarak zayıflamıştır²³⁸. İsmet Paşa, konferansın 23 Ocak 1923 Salı günkü oturumunda, ülkenin kurtuluşu için Birinci Dünya Savaşı ve Bağımsızlık Savaşı'na katılmış olan Türk komutanlarının ve Kürt halkının yaptıkları hizmetlere ve katlandıkları fedakarlıklara değinerek onlardan övgüyle söz etmiş ve bu süreç içerisinde aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Türklerle Kürtlerin tam bir işbirliği içinde çalıştıklarını ifade etmiştir²³⁹.

²³⁵ İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, İstanbul, Otopsi Yay., 2003, s.599.

²³⁶ Keleş, **agm**, s.621.

²³⁷ Kürkçüoğlu, **age**, s.391.

²³⁸ F. Keskin, **agm**, s.228.

²³⁹ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.349-350.

Lozan Konferansı'nda Kürtler, Azınlıklar Meselesi ve Musul Meselesi görüşülürken gündeme gelmişlerdir. Azınlıklar alt-komisyonunda Kürtlerin Türklerden farklı ve azınlık konumunda bir halk olarak bazı haklara sahip olup olmayacakları tartışılmıştır²⁴⁰. Konferans sırasında gerçekte, Türkiye Kürtleri değil, Musul nedeniyle Irak Kürtleri söz konusu edilmiştir²⁴¹. Kürtler, Musul Meselesi ile ilgili konuların içinde incelenmişlerdir, çünkü asıl konu Musul'du, yani Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesiydi²⁴².

İngiltere, Azınlıklar Meselesi görüşülürken, Türkiye Müslümanları arasında dil ve ırk ayrımı yaparak, özellikle Kürtleri ayrı göstermeye çalışmış²⁴³; Musul Meselesi'nde ise, Türkiye Kürtleri ile ilgili öne sürdüğü iddialarla Türkiye'yi zan altında bırakmak, konuyu saptırıp Türk tezini zayıflatmak yoluyla kendi görüşünü kabul ettirmek istemiştir. Bu çerçevede Lord Curzon, Kürt Milletvekillerinin seçilmiş değil atanmış olduklarını, meclis çalışmalarına katılmadıklarını iddia etmiştir. Curzon, Türklerle Kürtler arasındaki genel ilişkilerden bahsederken de Kürtlerin, Türk yönetiminden memnun olmadıklarını ve bu nedenle İngiltere'den özerklik ya da bağımsızlık talebinde bulduklarını savunmuştur²⁴⁴.

Türkiye ise, Azınlıklar Meselesi'nde, ülkesindeki Müslümanların çeşitli unsurları arasında (buna Kürtler de dahil) herhangi bir ayırım gözetilmediğini, dolayısıyla Müslümanların azınlık olarak kabul edilemeyeceğini savunmuştur²⁴⁵. Musul Meselesi'ne gelince, Türkiye bu konuda, özellikle Türkiye'deki Kürtlerin tartışılmasına girmemiş; İngiltere'nin, Misak-ı Milli'de bulunmayan Kürt sorununu öne çıkarma girişimlerine şiddetle karşı çıkmıştır²⁴⁶. İsmet İnönü, Lord Curzon'un Türkiye Kürtleriyle ilgili iddialarına cevaben, TBMM Hükümeti'nin Türklerin hükümeti olduğu kadar Kürtlerin de hükümeti olduğunu, Kürtlerin gerçek temsilcilerinin TBMM'ye girdiklerini ve

²⁴⁰ F. Keskin, **agm**, s.228.

²⁴¹ Göldaş, **age**, s.123.

²⁴² Göldaş, **age**, s.97.

²⁴³ Kürkçüoğlu, **age**, s.345.

²⁴⁴ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s.360.

²⁴⁵ Kürkçüoğlu, **age**, s.345.

²⁴⁶ Göldaş, **age**, s.123.

ülke yönetimine katıldıklarını belirterek; Kürtlerin özellikle Musul Meselesi'nde Türklerle birlikte hareket ettiklerini ifade etmiştir. İnönü, Türkiye Kürtlerinin özerklik ya da bağımsızlık peşinde koşmadıklarını, aksine, her alanda yurttaşlık haklarından yararlanan Türkiye Kürtlerinin Türklerle birlikte bağımsız yaşama arzusunda olduklarını söylemiştir²⁴⁷.

Türkiye'nin Musul konusundaki ısrarının belki de en önemli nedeni güvenlikle ilgilidir. Anadolu'daki Kürtlerin çoğunlukla yaşadığı topraklar, Musul Vilayeti'nin Türkiye'den koparılması halinde tehlikeye düşebilirdi ve Musul'un Irak'a bırakıldığı bir durumda İngiltere, ileride Musul'daki Kürtlere özerklik verebilir, Türkiye Kürtleri için de aynı istekleri ortaya atabilirdi. Bu da Türkiye'nin birlik ve beraberliğinin bozulması anlamını taşırdı ve Türkiye'yi içinden çıkılması zor bir sürecin içine sokardı. İngiltere'nin Kürtleri Türklere karşı kışkırttığını gören Türkiye için Kürtlük konusu, sadece içte değil dışta da bir güvenlik sorunu yaratabilirdi. Musul'un Türkiye sınırları içinde kalması, yukarıda belirtilen nedenlerle, güvenlik endişesi duyan Türkiye için daha da önem kazanmış olmalıdır.²⁴⁸

Kürtler, kendilerinin şu veya bu biçimde gündeme getirildiği bir ortamda, Türk heyetinin içine kendi gözlemcilerini sokmayı düşünmeyerek, her şeyi Türk heyetine bırakmışlardır. O dönemde etkinliğini büyük ölçüde yitirmiş Kürt cemiyetleri de herhangi bir başvuruda bulunmamışlar, böyle bir şey yapmış olsalardı bile, uluslar arası ortam Kürtçülerin seslerini duyurmalarına uygun olmadığı gibi kimsenin de Kürtçülerle uğraşma niyeti yoktu. Müttefikler Ankara Hükümeti'ni muhatap almışlardı ve bu hükümet Türklerin ve Kürtlerin temsilcilerinden oluşuyordu²⁴⁹. Türk heyeti Lozan Konferansı'na hareket etmek üzereyken bazı Kürt Milletvekilleri²⁵⁰ delegasyon üyelerine, Kürtlerle Türkler arasındaki güçlü bağlardan söz ederek, Lozan görüşmeleri sırasında bunu unutmamalarını istemişlerdir²⁵¹.

²⁴⁷ Meray, **Lozan Barış Konferansı...**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, s. 349-350.

²⁴⁸ Kürkçüoğlu, **age**, s.345.

²⁴⁹ Kurubaş, **age**, s.133.

²⁵⁰ Kürt Milletvekilleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Göldaş, **age**, s.167-207.

²⁵¹ Metin Heper, **Devlet ve Kürtler**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s.181.

Konferans sırasında da bazı Kürt ileri gelenleri, Türklerle birlikte yaşamaktan memnun olduklarını bildirerek Türkiye'yi açıkça desteklemişlerdir²⁵².

I. TBMM'de (1920-1923) milletvekili olarak bulunan ve Lozan Konferansı sırasında meclisin açık ve gizli oturumlarına katılan Kürt Milletvekilleri, azınlıkların korunması konusunda Lozan Konferansı'nda yapılan tartışmalarda, ayrılığı reddederek Türk heyetinin görüşlerini bütünüyle benimsemiş ve desteklemişlerdir. Lozan'da azınlıkların korunması ile ilgili oturumlarda, Kürtler gündeme geldiğinde TBMM'deki Kürt Milletvekilleri, Kürtlerin azınlık sayılmayacağını, hakların koruma altına alınmasının düşünülmemeyeceğini ve Türklerle birlikte yaşamaktan dolayı mutlu olduklarını dile getirmişlerdir. Kürt Milletvekilleri, Misak-ı Milli'yi ve Türk heyetinin azınlıklar meselesindeki tavrını onaylamışlardır²⁵³.

Lozan Barış görüşmeleri TBMM tarafından büyük bir ilgiyle izlenmiş, İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği telgraflar vakit geçirilmeden meclisin açık gizli oturumlarında görüşülmüştür. Bu görüşmelerde üzerinde durulan konu Kürtler değil, Musul Meselesi olmuştur. TBMM'de, özellikle Musul Meselesi'nin Lozan'da görüşüldüğü günlerde ve konferansın ara döneminde, Kürt Milletvekilleri, Musul'un Misak-ı Milliye dahil edilemeyeceği endişesinden dolayı sert ve tepkisel konuşmalar yapmışlardır. Kürt Milletvekillerinin bu siyasi ve psikolojik tepkilerinde, Misak-ı Milliye olan bağılıklarıyla birlikte Musul'un Kürtlerin oturduğu topraklar olması da etken sayılabilir²⁵⁴. Bu noktada Kürt Milletvekilleri, hükümete zorluk çıkararak muhalefetle bütünleşmişlerdir²⁵⁵.

²⁵² Heper, **age**, s.182.

²⁵³ Göldaş, **age**, s.94-95.

²⁵⁴ Göldaş, **age**, s.128 vd.

²⁵⁵ Lazarev, **age**, s.271.

E. Lozan Antlaşması'nın Sonucu Ve Önemi

Lozan Antlaşması, sadece Türk basınında değil dünya basınında da büyük yankı uyandırmıştır. Özellikle İngiliz ve Fransız gazeteleri Türklerin Lozan'da büyük bir zafer kazandığına dair başlıklar atmışlar, Türk heyetinin başarılarını konu alan makaleler yayınlamışlardır. Yunan basını, "Türkler, Mondros Antlaşması'nı yırttılar ve müttefikleri hezimete uğrattılar" derken²⁵⁶; 18 Temmuz 1923 tarihli Times gazetesi başmakalesinde şu satırlara yer vermiştir:

*"...Lozan Konferansı'nda gelişen durumlarla işlemlerde Türkiye büyük devletlerle aynı ayak üzerinde konuşmuştur. Bu konferansta Türkiye tam egemenlik ve bağımsızlık noktasında ısrar etmiştir. Artık bu devlet kendi başına yürümek istemektedir. O kadar ki, hatta bütün gelişmiş milletler arasında bağımsızlıklarının bir değerine bağlılığı zorunluluğunu bile tanımak istememektedir..."*²⁵⁷

Bu antlaşma ile Türkiye, müttefik güçlerin dayattığı barış şartlarını reddederek kendi şartlarını kabul ettirmiş, Misak-ı Milli'nin uluslar arası alanda tanınmasını sağlamıştır²⁵⁸. Musul vilayeti hariç, Misak-ı Milli'de belirlendiği üzere Türkiye'nin toprak bütünlüğü sağlanmıştır²⁵⁹. Lozan Antlaşması, dünyanın en güçlü milletlerine karşı koyan ve hemen hemen tüm milli isteklerini elde etmiş olan bir milletin ölüm-kalım savaşının son aşamasıdır. Türkiye'nin yabancı entrikalarından uzak, kendi milli sınırları içerisinde, bağımsız ve egemen bir devlet olarak Lozan'dan çıkmasında; Mustafa Kemal Atatürk'ün eşsiz önderliğinin, İsmet Paşa'nın başarıyla uyguladığı ağırbaşlı ve sabırlı diplomasinin ve fedakar Türk milletinin büyük katkısı olmuştur²⁶⁰.

²⁵⁶ Karacan, **age**, s.520.

²⁵⁷ Karacan, **age**, s.521.

²⁵⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.:Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008, s.343.

²⁵⁹ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev.: Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yay., 2006, s.401.

²⁶⁰ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan...**, s.215.

Müttefik güçler Sevr'den sonra ilk defa paylaşma projelerini bir tarafa bırakarak iktisadi, siyasi vesaire her alanda bağımsız bir Türk devletini tanımak zorunda kalmışlardır²⁶¹. Atatürk'ün ifadesiyle bu antlaşma, Türkiye'nin idam fermanı olan Sevr Antlaşması'nın geçerliliğini ortadan kaldırmıştır²⁶². Lozan Antlaşması, Şark Meselesi'ni kapadığı gibi, Türk milletine dört asırdır beklediği istiklalini de geri vermiştir²⁶³. Bu antlaşma, dünyanın mazlum ve sömürülen milletlerine örnek olmuş, bu milletlerin bağımsız ve özgür bir yaşam için mücadelelerinin yolunu açmıştır²⁶⁴.

Gerek konferans sırasında gerekse antlaşma metninde Kürtler Türklerin yanında yer alarak Türk milletinin birer parçası olduklarını göstermişlerdir. Lozan ile hiçbir bir ayrılıkçılığa meydan verilmeden Türklerle Kürtlerin birlikteliği pekişmiştir. Müttefikler için artık Kürdistan ve Kürt Sorunu diye bir şey kalmamış, konferans sırasındaki bölücü iddiaları ve Kürtleri Türk milletinden koparma çabaları antlaşma ile iflas etmiştir. Yani Lozan Antlaşması ile Kürt Sorunu, uluslar arası niteliğini yitirmiş ve gündemden düşmüştür. Kısacası Lozan Antlaşması, Türk milliyetçilerinin zaferini, Kürtçülerin mağlubiyetini belgelemiştir. Milli Devlet'in gereği olarak bundan sonra Türkiye'de "Türkiye Milleti" değil, "Türk Milleti" olacaktır²⁶⁵.

Bunların yanında Lozan Antlaşması ile Türk milletinin büyük uğraşlar sonucu kazandığı bu başarıyı hazmedemeyen, anlamak istemeyen, değerini küçültmeye çalışan, hatta başarısızlık gibi gören ve gösteren iddialar olmuştur²⁶⁶. Bu tarz iddiaların, konferans sırasında verilen diplomatik

²⁶¹ E. S. Yalçın, *Atatürk'ün Milli...*, s.217.

²⁶² Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1996, s.160.

²⁶³ Bilsel, *age*, s.582.

²⁶⁴ Lazarev, *age*, s.272.

²⁶⁵ Kurubaş, *age*, s. 141-142.

²⁶⁶ Bu tür iddiaları dile getiren bir yazara göre; Türk Temsilci Heyeti zaaf göstermiş ve müttefiklerin tehditleri karşısında yılgınlığa düşmüş, Türk Temsilci Heyeti taviz üstüne taviz vererek antlaşmayı imza etmiş, Lozan'da muazzam bir imparatorluk mirası yağma edilmiş, Türk'ün şahsında İslam'dan intikam alınarak, bütün İslam dünyası başsız bırakılmış, Lozan sonucu ortaya küçük bir Türkiye çıkmıştır. Bkz. Kadir Mısıroğlu, *Lozan Zafer mi, Hezimet mi?*, C. II, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1992, s.151 vd.; Bu ve benzeri iddialara karşılık olarak bazı araştırmacılar bunun tam tersi bir görüşü savunmakta ve Lozan'ı hezimet gibi gösterenleri sert bir dille eleştirmektedirler. Bu görüşü savunan bir araştırmacı, milli olan her şeyi tartışmaya açmak için amaçlı bir şekilde dile

mücadeleyi ve Lozan Antlaşması'nın tarihi yerini ve değerini ortadan kaldıramayacağı açıktır. Çünkü Lozan görüşmelerini tarihi bir pazarlık olarak düşündüğümüzde, her pazarlığın pek çok etkenin iç içe geçtiği karmaşık bir yapısı vardır²⁶⁷. Lozan hakkında “Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yok etme girişiminin yıkılışını bildirir bir belgedir.” diyen Atatürk, Lozan’ı, Londra Konferansı ve Sevr Antlaşması ile tasnif ederek karşılaştırmıştır. Yaptığı karşılaştırmada “Kürdistan” başlığı altında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Sevr’de : Fırat’ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilaf Devletleri delegelerinden kurulacak bir komisyon, özerk bir yönetim biçimi hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzasından bir yıl sonra, bu bölgenin Kürt halkı, Milletler Cemiyetine başvurarak, Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye’den ayrı, bağımsız devlet kurmak istediğini kanıtlarsa ve Milletler Cemiyeti bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 önerisinde : İtilaf Devletleri yeni durumu göz önünde tutarak bu konuda Sevr tasarısında değişiklik yapmayı dikkate almak eğilimindedirler. Özerk bölgeler ile Kürt ve Asurlu-Geldanlı çıkarlarının yeterince koruması için bizce kolaylık gösterilmesi koşuluna bağlanmıştır.

Mart 1922 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan’da : Elbette söz konusu ettirilmemiştir”²⁶⁸.

Türk heyetini kazandığı en büyük başarı, her şeyden önce, her alanda, Türk milletinin hürriyet, bağımsızlık, egemenlik haklarına sahip olduğunun batılı devletlere kabul ettirilmesi ve dünyaya bunun gösterilmesidir. Bu

getirildiğini belirttiği bu iddiaların etnik temelli söylemler üzerine oturtulmaya çalışıldığını ileri sürmüştür. Bkz. Erol Mütercimler, **Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2009, s.758.

²⁶⁷ Akşin, **age**, s.161.

²⁶⁸ Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.998-1023; Ayrıca bkz. EK-5.

anlamda Lozan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu antlaşmasıdır. Sonuçta, antlaşmayı meydana getiren yüzlerce mesele Türkiye lehine çözülmüş ve Türk heyeti, Osmanlı devletinin enkazı arasından yükselen Milli Türk Devleti'nin meşruiyetinin dünyaca tanınmasını sağlamıştır²⁶⁹.

V. TÜRK İNKILÂBI

Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde çeşitli modernleşme çalışmaları ve çabaları görülmüştür. Ancak bu modernleşme girişimleri çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmaya değil, Batı eliyle Batılılaşmaya yönelik olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme hareketinde topyekûn bir değişme ve köklü bir zihniyet dönüşümü fikri yoktur. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesi biçimsel bir atılımdan, bir kısır döngü olmaktan öteye geçememiştir. Emperyalist Batılı devletlerin kısırcasında, ekonomik, siyasi ve hukuki bağımsızlığını kaybetmiş, yarı sömürge durumuna düşmüş, toplumsal yozlaşmanın yaşandığı ve dini tutuculuğun başta eğitim olmak üzere hemen her alanda egemen olduğu Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin başarılı olması mümkün değildi. Nitekim Osmanlı Devleti'nde bazı alanlarda yenileşme denenmiş hatta kısmi bir başarı elde edilmiş olmasına rağmen tam anlamıyla bir çağdaşlaşma hamlesi bir türlü gerçekleştirilememiştir. Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin başarısız olmasında tam bağımsızlıktan yoksunluk, tutuculuğun her yere işlemiş olması, akıl ve bilime dayanan zihniyetin bastırılmışlığı ve milli kültürden evrensel medeniyete ulaşma fikrinin bulunmayışı gibi faktörler etkili olmuştur.

Türk modernleşme hareketlerindeki gecikmelerin bir nedeni de Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü ve çok milletli bir yapıya sahip oluşudur²⁷⁰. Türk modernleşme hareketinde ortaya çıkan temel zorluklar geleneksel

²⁶⁹ Karacan, *age*, s.518-519.

²⁷⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", Çev.: Mehmet Özden-Fahri Unan, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 11, Yaz 1990, s. 30.

toplum düzeninden ve devletin dini kurallarından kaynaklanmıştır. Genel olarak Tanzimat dönemi reformcuları ve aydınları bir taraftan yönetimi Batılılaştırmak ve modern teknikleri almak isterlerken; diğer taraftan şeriatın, dini mahkemelerin ve dini mekteplerin korunmasının gereğine inanmışlardır. Milli devlet anlayışıyla modernleşme fikri ancak imparatorluğun çökmesiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde hayat bulabilecektir²⁷¹. *“Türkiye’de Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan modernleşme Batı’dan gelen tehditlere ve ülkenin yaşadığı işgallere karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşı ile emperyalizme karşı koyuş ile ilişkilendirilmiş ve modernleşme bir anlamda Batı’ya karşı koymanın tek şartı olarak görülmüştür”*²⁷².

İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından ve milli bağımsızlığın sağlanmasından sonra Atatürk'ün temel amacı, Türkiye'yi her bakımdan çağdaş medeniyet seviyesine çıkartarak Türkiye'nin tam bağımsızlığını korumak olmuştur. Başka bir ifadeyle Atatürk, çağdaşlaşmayı bir amaç olarak değil; Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşamasını sağlayacak bir araç olarak görmüştür. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen çağdaşlaşmanın ana hedefi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığını sonsuza kadar sürdürmek, Türk milletinin huzur, refah ve mutluluğunu sağlamaktır²⁷³. Tam bağımsızlığa hayati önem veren ve bunu her fırsatta dile getiren Mustafa Kemal Atatürk, tam bağımsızlığı şöyle açıklamıştır: *“Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.”*²⁷⁴

Türk modernleşmesi tam bağımsızlığın yanında milli egemenliği de temel hedef olarak benimsemiştir. Milli egemenlik ve milli devlet, modernleşme olgusunun çerçevesini belirlemiştir. Yani inkılâpların ortak dil,

²⁷¹ İncelik, **age**, s. 41.

²⁷² Mustafa Yılmaz, “Atatürk’ün Modernleşme Modeli”, **Atatürk ve Çağdaşlaşma: Belgeler ve Görüşler**, Hazl.: Mehmet Saray-Hüseyin Tosun, Ankara, AKDİTK AAM Yay., 2005, s. 163.

²⁷³ Mustafa Turan, “Atatürk, Kültür ve Çağdaşlaşma”, **Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştirisi**, Sayı: 12, Bahar 1997, s. 21.

²⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, Cilt II, Ankara, TTK Yay., 2008, s. 835.

kültür ve vatan değerlerine sahip Türk milletinin ihtiyaçlarına cevap vermesi ve milletin kültürel değerlerine aykırı olmaması önemsenmiştir.²⁷⁵ Atatürk, çağdaş medeniyete yönelirken köklü, akılcı ve faydacı bir yol izlemiştir. Çağdaşlaşma sürecinde dogmalardan, taklit ve özentilerden uzak durmuş; aklın ve bilimin rehberliğinde tarihin ve ülkenin gerçekleri dikkate alınmıştır.²⁷⁶ Atatürk, 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada Türk inkılâbının amacını şu şekilde açıklamıştır: *“Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkaliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir, inkılabımızın umde-i asliyesi budur...”*²⁷⁷

Tüm inkılâplar laik, milli ve demokratik niteliklere sahip bir toplum yaratmaya yöneliktir. Bununla milli kültürü geliştirmek, milli değerlerden hareketle çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak, ümmet toplumundan millet olma bilincine ulaşmak ve laik zihniyet yoluyla demokrasiyi yerleştirmek amaçlanmıştır. Türk milletinin ihtiyaçları ve mutluluğu göz önünde bulundurularak, pragmatik ve akılcı bir anlayışla yapılan inkılâpların halka yayılması ve halk tarafından benimsenmesi için büyük çaba sarfedilmiştir.²⁷⁸

A. Cumhuriyet'in İlanı

Merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde egemenlik anlayışı, çağına uygun olarak ilahi bir temele dayandırılıyordu. Toplumların yönetilmelerinde gerekli olan kuralları belirleme, yasa çıkarma yetkisi demek olan “egemenlik” eski çağlardan başlayarak bütün toplumlarda ilahi bir kavram olarak görülmüştür. Bu nedenle de egemenliği elinde tutan yöneticiler, bu gücü Tanrı adına kullanan üstün kişiler sayılmışlardır²⁷⁹. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ise, Batı'da yaşanan

²⁷⁵ Mustafa Yılmaz, “Atatürk'ün Modernleşme Modeli”, s. 168.

²⁷⁶ M. Turan, **agm**, s. 21.

²⁷⁷ **ASD (1919-1938)**, C. II, s. 224.

²⁷⁸ Mustafa Yılmaz, “Atatürk'ün Modernleşme Modeli”, s. 197.

²⁷⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu**, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005, s.14.

aydınlanma hareketinin olumlu sonuçlarının ve Fransız İhtilali'nin etkilerinin bilincinde olarak, daha öğrenim yıllarından başlayarak Cumhuriyet kavramını halk/millet egemenliğine dayanan ve Demokrasiyi de içinde barındıran bir kavram olarak algılamıştır²⁸⁰. Dolayısıyla Mustafa Kemal, egemenliğin bir şahsa ya da bir hanedana verilmesine karşı çıkmış, millet egemenliğini daha baştan itibaren her şeyin üstünde tutmuş, insan onuruna en uygun idare olan Cumhuriyet idaresini benimsemiştir.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte yeni bir süreç başlamıştır. Silahlı mücadele dönemi gerilerde kalmış, artık gerek adı gerekse kurumlarıyla Çağdaş Türk Devleti'ni kurma çalışmaları başlamıştır. Bu yeni devletin adı Türkiye Cumhuriyeti Devleti olacaktır; çünkü bu ad, toplumu oluşturan asli unsurdan yani millet egemenliğinden kaynaklanmaktadır. 1920'de kurulan TBMM de, millet egemenliğinin hayat bulduğu ve temsil edildiği yegane yerdir. Çağdaş Türk Devleti fikri, Mustafa Kemal'in düşüncesinde daha İstiklal Savaşı öncesinde şekillenmiştir. Mustafa Kemal'e göre, çağdaş olabilmenin şartı akıl ve bilimden geçtiği için bu yeni devletin temel felsefesi akla dayanacaktır. Batı toplumları akılcı felsefeyi yerleştirebilmek için yüzyıllar süren bir mücadele vermişlerdir. Ortaçağın dinci ve tutucu felsefesi, verilen bu mücadelelerle yıkılmış; cumhuriyetçi ve demokratik rejimler ancak bu mücadelelerden sonra kurulabilmiştir²⁸¹.

Batı'da milli devletlerin kurulması, çağdaşlaşmanın gerçekleştirilmesi, bireyin özgürleştirilmesi, akıl ve bilime dayanan bir yapının kurulması zamana yayılmış, yüzyıllar gerektirmiştir. Türkiye'de ise Cumhuriyet idaresinin kurulması, Milli devlet'in yapılandırılması, toplumun çağdaşlaştırılması, akla ve bilime dayanan bir düşünce sisteminin yaygınlaştırılması gibi önemli ve köklü değişme ve gelişmeler şartların ve ihtiyaçların zorlamasıyla kısa süre içerisinde yapılmış; bunun bir sonucu olarak da ilk safhada Milli devlet'in ve

²⁸⁰ Ş. Turan, *age*, s.19.

²⁸¹ Ünsal Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara, TTK Yay., 1999, s.85.

Cumhuriyet'in getirdiği yenilikler ve faydalar yeterince anlaşılammış, bu nedenle bazı sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra gündeme gelen ilk konu, Cumhuriyet rejiminin devlet şekli olarak kabul edilmesi ve Anayasa'nın ilk maddesi olarak TBMM'de onaylanarak ilan edilmesidir. Yani Kurtuluş safhasından Kuruluş safhasına geçilmiştir²⁸². Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı yolunda atılmış önemli bir adımdı. Saltanatın kaldırılmasına karşı gerici tepkileri, Mustafa Kemal'i Cumhuriyetin ilanı yolunda daha da kararlı olmaya itmiştir. Bu sıralarda hükümet buhranından dolayı meclisin çalışamaz hale gelmesi Mustafa Kemal'e aradığı fırsatı verecektir. Uygulanan sistem açıkça bir Cumhuriyet olmasına rağmen hiç kimse bu sözü ağzına almıyordu. Mustafa Kemal, tüm gerici çevrelere karşı, rejimin adını koyma zamanının geldiğini düşünerek harekete geçecektir. Mustafa Kemal'e göre, Yeni Türk Devleti Anayasası'nda, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu ve güçlerin meclis tekelinde toplandığı yazılıydı. Dolayısıyla bu iki madde Cumhuriyeti işaret ediyordu²⁸³. 27 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal yabancı bir gazeteye verdiği beyanatta şöyle diyordu:

*“ Hakimiyet bila-kayd ü şart milletindir. İcra kudreti, teşri salahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimedede hülasa etmek kabildir: ‘Cumhuriyet’ ”*²⁸⁴.

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü, 28 Ekim 1923 gecesi Anayasa'da Cumhuriyetin ilanı için gerekli değişikliği yapan bir kanun tasarısı hazırladılar. Bu tasarı Anayasa'nın bazı maddelerini ve yönetim biçimini değiştirmeyi amaçlıyordu. Ertesi gün, yani 29 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal, Anayasa'da değişiklik yapılmasını öngören önergeyi sundu. Bu önergeye göre: *“-Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet şekli Cumhuriyet'tir. –Türkiye Devleti, TBMM tarafından idare olunur. –Türkiye Devleti, hükümetin*

²⁸² Ayşe Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, TTK Yay., 1998, s.129.

²⁸³ Akyüz v.d., *age*, s.227.

²⁸⁴ *ASD (1918-1937)*, C. III, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 2006, s. 86.

*bölündüğü idare şubelerini, icra vekilleri (Bakanlar Kurulu) vasıtasıyla idare eder*²⁸⁵. Bu önerenin 29 Ekim 1923 tarihinde TBMM’de onaylanarak Anayasa’nın 1. Maddesine konmasıyla Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bundan sonra Türkiye Devleti, Cumhuriyet idaresi ile yönetilecek ve dünya devletleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti adıyla tanınacaktır. Ankara Milletvekili Mustafa Kemal TBMM tarafından ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilirken, Başbakanlığa da İsmet İnönü atanmıştır. Bununla mecliste yaşanan hükümet bhranı sona ermiş ve mecliste işler yoluna girmiştir. Cumhuriyetin kurulması tarihimizde büyük bir dönüm noktası olmuştur. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni çağdaş koşullar içinde geliştirmek noktasında hükümete ve vatandaşlara önemli görevler düşmektedir²⁸⁶.

Cumhuriyetin ilanı genelde coşkuyla karşılanırken kimi çevrelerde olumsuz tepkiler doğurmuş ve çok sert eleştirilerle karşılanmıştır. Bu çevreleri, saltanat ve hilafet yanlıları, İstanbul basını ve İstiklal Savaşı’nda Mustafa Kemal ile birlikte mücadele eden kimi ünlü kişiler oluşturuyordu²⁸⁷. Saltanat ve halifelik düzeniyle şahsi çıkarlarını birleştirmiş olanların ve egemenliğin ilahi olduğu inancını taşıyanların Cumhuriyeti olumlu karşılamaları zaten beklenemezdi. Cumhuriyet karşıtları yeni rejime ancak zamanla ısınabilir ve uyum sağlayabilirlerdi²⁸⁸.

B. Halifeliğin Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması, dini ve siyasi otoritenin birbirinden ayrılmasına yol açmakla birlikte yarı teokratik bir özellik kazanan devletin dini niteliğini ortadan kaldıramamıştır. Halifeliğin kaldırılması ile devletin teokratik ve dini niteliği ortadan kaldırılacak ve devletin yapısındaki bu çelişkiye son

²⁸⁵ Akyüz v.d., *age*, s.228.

²⁸⁶ Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, s.131.

²⁸⁷ Ş. Turan, *age*, s.27.

²⁸⁸ Ş. Turan, *age*, s.28.

verilecektir²⁸⁹. Halifelik, Cumhuriyet karşıtlarının ve saltanatı yeniden getirmek amacıyla olanların önemli bir toplanma ve dayanma yeri olmaya oldukça elverişliydi²⁹⁰. Cumhuriyet karşıtı tutucu ve gericiler, Halifenin etrafında toplanmaya, pek çok devlet adamı ve İstanbul basınının bir kısmı Halife'yi desteklemeye başlamışlardı. Bu tür desteklerle yavaş yavaş güçlenen Halife, TBMM'nin ikaz ve tavsiyelerine aykırı hareket etmeye başlamıştı. Halife, gösterişli törenler düzenliyor, basına kışkırtıcı demeçler veriyor, ödeneklerini az buluyor, yetkilerini genişletmek için çalışıyor, kılıç takma gibi iktidar sembollerine eğilim gösteriyor, sarayında bazı milletvekili ve komutanları kabul ediyor, yabancı elçiliklere görevliler yolluyor ve eski statüsünü geri kazanmak için ne gerekirse yapıyordu²⁹¹. Bazı yayınlar ve teşebbüsler de, Halife'nin TBMM'nin üstünde bir güç olabileceğini savunarak milli egemenliği ve TBMM'yi hiçe saymaktan geri durmuyorlar ve Cumhuriyet idaresini geri çevirmeye gayret ediyorlardı²⁹².

Kısa zamandaki bu gelişmeler, Halifeliğin Türkiye Cumhuriyeti Devleti için oluşturabileceği tehlikeleri göstermeye yetmiştir²⁹³. Mustafa Kemal, Halifeliğin, Türkiye'de yapılması düşünülen sosyal ve laik inkılabların gerçekleştirilmesinin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu görmüştür. Artık, işin daha fazla beklemeye tahammülü kalmamıştı. Bu nedenle Halifelik bir an önce kaldırılmalıydı. Ordu ve kolordu komutanlarının büyük bir harp oyunu için 4-22 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de bir araya geldikleri bir sırada, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile birlikte Başbakan İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa'nın da hazır bulunduğu bir toplantıda; Halifelik ile Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması,

²⁸⁹ Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri: Tarihsel Bir Yaklaşım**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s.193.

²⁹⁰ Akşin, **age**, s.164.

²⁹¹ Akyüz v.d., **age**, s.232.

²⁹² Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, s.132.

²⁹³ Akşin, **age**, s.165.

Genelkurmay Başkanlığı'nın da Bakanlar Kurulu dışında kalması ve öğretim kurumlarının birleştirilmesi kararları alındı²⁹⁴.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan üçlü kanun ile Şer'îye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekillikleri kaldırıldı. Tevhid-i Tedrisat (öğretimin birleştirilmesi) kabul edildi. Halifeliğin kaldırılmasına ve Osmanlı ailesinin erkek-kadın bütün üyelerinin ve damatlarının bir daha dönmek üzere yurt dışına çıkartılmalarına karar verildi²⁹⁵. Çıkarılan bu kanunlarla, Şer'îye Bakanlığı yerine Diyanet İşleri Genel Müdürlüğü, Evkaf Bakanlığı yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü, Genelkurmay Bakanlığı yerine de Genelkurmay Başkanlığı kuruldu. Tevhid-i Tedrisat (öğretimin birleştirilmesi) kanunu ile bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Bu kanuna dayanılarak medreseler ve mahalle mektepleri kapatıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile artık, Türkiye Cumhuriyeti'nde laik nitelikli tek tip bir eğitim uygulanacaktı. Dolayısıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu eğitim-öğretimdeki ikilikleri ortadan kaldırarak, eğitim-öğretimde birliği sağladı²⁹⁶.

Böylece 1 Kasım 1922'den yani Saltanatın kaldırılmasından beri Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde sürekli gündeme gelen Halifelik meselesi tarihe karışmıştır²⁹⁷. Halifelik de milli hakimiyet prensibi doğrultusunda kaldırılmış oluyordu. Halifeliğin kaldırılması, her şeyden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin dini demokrasilik gibi tuhaf bir özelliğine son vermiştir²⁹⁸. Bununla Osmanlı Devleti'nden devralınan teokratik devlet niteliği sona ermiştir. Dinin devlet üzerindeki egemenliğini yitirmesiyle laik devlet düzenine doğru önemli bir adım daha atılmıştır²⁹⁹. Şer'îye ve Evkaf Vekaletleri ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin kaldırılması ile dinin ve askerinin siyasetin

²⁹⁴ **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar: 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, Hazırlayan ve Sadeleştiren: Reşat Genç, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 1998, s.IX.

²⁹⁵ Akyüz v.d., **age**, s.238.

²⁹⁶ Akşin, **age**, s.165.

²⁹⁷ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, Boğaziçi Yay., 1992, s.65.

²⁹⁸ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı II**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1998, s.90-91.

²⁹⁹ Çağlar Kırçak, **Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik III**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 2001, s.16.

üstünde yer alması engellenmiş, dinin ve askerinin siyasete karışması ve sui istimali önlenmiştir.

C. 1924 Anayasası

1921 Anayasası İstiklal Savaşı sırasında pratik zorunlulukların gereği olarak yapılmış bir anayasaydı. Siyasi düzenin tam anlamda tanımlanmadığı bir zamanda yapılmıştı³⁰⁰. Lozan Antlaşması ile yeni Türk Devleti'nin bağımsızlığının onaylanması, cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılması gibi gelişmeler daha ayrıntılı çağdaş bir anayasa yapılmasını gerekli kılmıştır³⁰¹. Mecliste yapılan görüşmelerden sonra son şeklini alan anayasa taslağı 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilerek 491 sayı ile yasallaşmıştır. 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası 6 bölüme ayrılmıştır. Esas hükümleri içeren ilk bölümden sonra sırasıyla yasama, yürütme görevleri, yargı ve Türklerin kamu hakları düzenlenmiştir. Son bölümde ise illere, memurlara ve maliye işlerine ilişkin maddelere yer verilmiştir³⁰².

1924 Anayasası'nın 1. Maddesinde "*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*" hükmü yer almıştır. Anayasanın bu maddesi özel koruma altına alınarak, bir anayasa maddesi ile değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği kabul edilmiştir. Anayasanın 3. Ve 4. Maddeleri ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve TBMM'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olarak millet adına milli egemenliği kullanma yetkisi bulunduğu belirtilmiştir. 5. Madde ile yasama ve yürütme yetkisi TBMM'ye verilmiştir. Kuvvetler birliği ilkesi kabul edilmiştir³⁰³. 8. maddede yargı yetkisinin millet adına, bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. Yani yargı bağımsızlığı benimsenmiştir. 53-67. Maddelerle yargı işlerinin nasıl düzenleneceği hükme bağlanmıştır. 10. ve 11. Maddelerle

³⁰⁰ Akşin, *age*, s. 171.

³⁰¹ Ş. Turan, *age*, s. 73.

³⁰² Ş. Turan, *age*, s.77.

³⁰³ Durmuş Yalçın v.d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 2006, s. 87.

seçme ve seçilme hakları düzenlenmiştir. Buna göre, 18 yaşını bitiren her erkeğe milletvekili seçme, 30 yaşını bitiren her erkeğe seçilme hakkı tanınmıştır. Türk kadını henüz seçme ve seçilme hakkına sahip değildir. 31-52. Maddelerle yürütme gücünün nasıl kullanılacağı belirlenmiştir. 31. Madde ile Cumhurbaşkanının her seçim dönemi 4 yıl için TBMM tarafından seçileceği hükmü getirilmiştir³⁰⁴.

1924 Anayasası, Kanunu Esasi'yi yürürlükten kaldırırken, 1923 tarihli Cumhuriyeti ilan eden anayasa değişikliğini içine almış, 1921 Anayasası ile karşılaştırıldığında daha merkezîyetçi bir idare anlayışını benimsemiştir. 1921 Anayasası'nda benimsenen milli egemenlik ilkesi 3. Madde ile 1924 Anayasası'nda da yerini almıştır. Ancak, bu anayasa, 1921 Anayasası'nda bulunan demokratik yerinden yönetim ilkesini ve şura'lı idarenin temeli olan anlayışı terk etmiştir. Anayasada devletin tekliği ilkesine açıkça yer verilmemiştir. Millet tekliği ilkesi 88. Madde ile "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur (adlandırılır)*" biçiminde yer almıştır. Anayasanın milli egemenliği düzenleyen 3. Maddesi ile vatandaşlık bağı düzenleyen 88. Maddesi birlikte değerlendirildiğinde, bu şekilde düzenlenmiş bir vatandaşlık bağı ve egemenliğin kaynağının millet olarak belirlenmesi dikkate alınırca çok milletliliğe izin verilmediği görülür. 1876 Kanunu Esasi'den beri devam eden dini inanç farklılığının vatandaşlık bağı etkilememesi ilkesi bu anayasada da benimsenmiştir³⁰⁵.

1924 Anayasası'nın 89-91. Maddelerinde yer alan idareye ilişkin düzenlemeleri 1876 Kanunu Esasi'nin idari ilkelerine dayalıdır. Bununla birlikte 1921 Anayasası'ndan da bazı yenilikler bu anayasaya alınmıştır. Örneğin 89. Madde ile mülki bölümlenin 1921 Anayasası'nda olduğu gibi "*coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler*" göz önünde tutularak yapılacağı kabul edilmiştir. 90. Madde ile vilayetlere, şehirlere, kasaba ve köylere tüzelkişilik tanınmıştır. Bununla nahiye, bünyesinde bulunan kasaba ve köyler bir yana bırakılırsa, tüzelkişilik olmaktan çıkarılmış ve yerel yönetim niteliğini

³⁰⁴ D. Yalçın v.d., *age*, C. II, s. 88.

³⁰⁵ Nalbant, *age*, s. 168-169.

ytirmiştir. Anayasada ana idari birim olarak vilayet esas alındığından, vilayet genel olarak diğer mülki birimleri de içine alacak şekilde düzenlenmiştir. Anayasanın vilayeti düzenleyen son maddesi olan 91. Madde merkezîyetçi bir idare anlayışının benimsenmiş olduğunu göstermektedir³⁰⁶.

1924 Anayasası'nda ilke ve kurumları koruyucu mekanizmalar bulunmadığından ve aykırı davranışların bir yaptırımını olmadığından başta kişi ve kurumlar olmak üzere her türlü yasal güvenceden yoksun kalmıştır. Anayasada klasik hak ve özgürlükler ayrıntılarına girilmeden sıralanmış, ancak toplumsal ve ekonomik haklara yer verilmemiştir. Anayasa, yurttaşlara tanıdığı hakların korunmasıyla ilgili olarak yasal yargı yolu dışında herhangi bir hükme yer vermemiştir. Toplumsal hak ve ödevler, mülkiyet ve kamulaştırma ile bir kamu hizmeti olarak öğrenimin sağlanmasına ilişkin yalın hükümler getirmiştir³⁰⁷. 1924 Anayasası'nda Türkiye Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğu, dilinin Türkçe, başkentinin Ankara olduğu belirtilirken; 2. Maddede "*Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir*" denmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik yapısına açıkça aykırı olan bu madde, 10 Nisan 1928'de anayasadan çıkartılmıştır. Böylece Türk Devleti'nin laik niteliği vurgulanmış ve devlet hukuki olarak laikleştirilmiştir. 1924 Anayasası'nda bu maddenin yer almasına karşın, uygulamada laiklik ilkesi doğrultusunda hareket edilmiştir³⁰⁸.

1924 Anayasası, ilan edildiği tarihten 1961 Anayasası'nın hazırlandığı tarihe kadar geçen 37 yıllık süre içerisinde birçok kez değiştirilmiştir. Bu değişiklikler sırasıyla 1928, 1931, 1934, 1937, 1945 ve 1952 yıllarında yapılmıştır³⁰⁹. 1934 yılında, anayasanın ve kanunlarımızın eşitlik ilkesine uygun olarak, yapılan değişikliklerle Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 1937'deki değişikliklerle cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık,

³⁰⁶ Nalbant, *age*, s.170.

³⁰⁷ Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, s. 109-110..

³⁰⁸ Kırçak, *age*, s. 16.

³⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. Baskı, İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981, s. 277.

devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık ilkeleri anayasaya girmiş ve bu ilkeler devletin temel nitelikleri olarak benimsenmiştir³¹⁰.

1924 Anayasası'nın milli devleti kurmak için girişilen mücadelede ve cumhuriyet dönemi siyasi yaşamında önemli bir yeri vardır³¹¹. 1924 Anayasası ile devletin tüm işlerinin kanunlara uygunluğu sağlanmış, hukuk devleti ilkesi hayat bulmuştur. Bu anayasa, hukuk inkılâbının somut olarak ortaya çıkmış hali gibidir³¹². Ayrıca, 1924 Anayasası ile mecliste hür bir tartışma ortamı oluşmuştur³¹³.

³¹⁰ D. Yalçın v.d., **age**, C. II, s. 89.

³¹¹ Orhan Uğurluoğlu, "Atatürk, Cumhuriyet ve Milletleşme", **Erdem**, C. 11, Sayı 33, Ocak 1999, s. 1025.

³¹² Akyüz v.d., **age**, s.251.

³¹³ Kalafat, **age**, s. 65.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH SAİT İSYANI

I. İSYAN ÖNCESİ GENEL DURUM

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Lozan'da, başta İngiltere olmak üzere emperyalistlerin Kürtleri azınlık statüsüne sokma çalışmalarını engellemiş, Misak-ı Milli anlayışı doğrultusunda Arap olmayan Müslümanların çoğunlukta olduğu toprakları Türkiye sınırları içerisinde kabul ederek sadece gayri Müslimlerin azınlık sayılması gerektiğini savunmuştur³¹⁴. Sonuçta Lozan Antlaşması ile Batılı devletlere Türk tezi kabul ettirilmiş, Türkiye sınırları içerisinde birlik ve beraberlik sağlanmıştır.

Ancak, en başta Musul Meselesi olmak kaydıyla, Lozan'da çözüme kavuşturulamamış meseleler çözülmeyi bekliyordu. İngiltere, Musul Meselesi'nde daha Lozan görüşmeleri sırasında kesinlikle taviz vermeyeceğinin işaretini vermişti. Türkiye de aynı şekilde Musul konusunda, Türk ve Kürt Nüfusun orada çoğunluğu oluşturması, Türkiye'nin güvenliği vb. nedenlerle ısrar ediyordu. Musul ile ilgilenen, yalnız Kürtler ve İngilizler değildi; Ruslar da bölgeyi ele geçirmek için Kürtler ve Nasturiler arasında Bolşevik propagandası yapmak suretiyle burada bağımsız bir Bolşevik Devleti kurmanın yollarını arıyordu³¹⁵.

Musul Meselesi'nde böyle bir durum varken, ülke içerisinde de Türkiye'nin Cumhuriyeti'ne ve milli devletine eleştiriyi aşan saldırılar yapıyordu. Cumhuriyet yönetimine ve milli devlete karşı olan muhalifler, basın yoluyla eleştiri sınırlarının ötesinde hakaret dolu yayınlarda bulunuyorlardı³¹⁶. Cumhuriyet'e muhalif kesimler, Cumhuriyet rejiminin ve onu destekleyenlerin dini ortadan kaldırmaya çalıştıkları propagandasını

³¹⁴ Serap Yeşiltuna, **Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler**, İstanbul, İleri Yay., 2007, s.21.

³¹⁵ İsmet Bozdağ, **Kürt İsyancıları**, İstanbul, Truva Yay., 2009, s.30.

³¹⁶ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, Ayraç Kitapevi, 2009, s.201.

yayıyorlardı. Milli devletten rahatsız olanlar da seslerini çıkaramasalar bile perde arkasından çalışmalarını sürdürüyorlardı. Bu muhalif iki kesim farklı düşüncelere sahipseler de dini tutuculuğun devamı noktasında ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarının şahsında Cumhuriyet'in aleyhinde faaliyette bulunmak konusunda birlikte hareket ediyorlardı.

Ortam dinci ve milliyetçi propagandaya elverişliydi: 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Türk-Kürt kardeşliğinin en önemli sembollerinden biri ortadan kalkmış oldu. Artık Ankara Hükümeti'ni dinsizlikle suçlamak mümkündü ve Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirler Kürt milliyetçiliğinin daha da yaygınlaşmasına yol açmış olabilir³¹⁷.

Kısacası, Şeyh Sait İsyanı, dışarıda Musul sorununun tırmandığı, içeride huzursuzluğun arttığı, partiler arası ilişkilerin ilk günlerdeki ılımlılığını yitirmeye başladığı ve ayrılıkların ortaya çıkmaya başladığı bir sırada patlak vermiştir³¹⁸.

II. İSYANIN NEDENİ VE NİTELİĞİ İLE İLGİLİ YORUMLAR

Şerafettin Turan, Şeyh Sait İsyanı'nın, bağımsızlık ya da özerklik amacı güden Kürtçülük hareketinin bir devamı, bir başka yönüyle de şeriat devleti kurulmasını amaçlayan bir eylem ve aynı zamanda yabancı güçlerin kışkırtıp desteklediği bir dış sorun olduğunu savunmuştur³¹⁹.

Ergün Aybars'ın isyanın niteliği konusundaki değerlendirmesi şöyledir:

“Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye'deki milli ve laik devrimci gelişmeye karşı, teokratik anlayıştan kaynaklanan, kişisel çıkarların, Kürdistan kurulmasını amaçlayanların, Musul petroleri ile Türkiye'nin ilişkisini koparmak veya en azından bu yörede çıkarılan bir ayaklanmayla Türkiye'yi

³¹⁷ Bruinessen, *age*, s.413.

³¹⁸ Ş. Turan, *age*, s.106.

³¹⁹ Ş. Turan, *age*, s.107.

yıpratarak, Musul üzerindeki iddialarından vazgeçirmeye çalışan İngilizlerin de etkisiyle çıkan bir ayaklanmaydı³²⁰.

Erol Mütercimler'e göre isyan, hem irticai hem de bölücü niteliktedir³²¹. Uğur Mumcu, isyanın bastırılması sırasında "Kürdistan Harbiye Nezareti", "Kürdistan Hükümeti", "Kürdistan Reisi" gibi yazılı belgelere ve Şeyh Said'in kardeşi Abdürrahim ve arkadaşlarınca yayınlanan beyannamede "Kürtlerin bağımsız bir Müslüman hükümeti" kuracakları açıklamasına dayanarak isyanın "Bağımsız Kürt İslam Devleti" ni amaçladığını yazmaktadır³²².

"M.V. Guinet, Kürt İsyanı adlı eserinde, Şeyh Said'in liderliğinde vaki olan Kürt Ayaklanmasının gerçek sebeplerini şöyle anlatmaktadır:

'Bu ayaklanma, Kürt derebeyliğinin Cumhuriyet Hükümetine karşı bir tepkisidir. Diğer bir deyimle eski İslam geleneklerine bağlı Türkiye ile yeni laik [laik] ve terakkiperver Türkiye arasındaki zıddiyetin sonucudur... Memleketin bu parçası [isyan bölgesi] henüz modern fikirleri benimseyecek seviyede olmadığı için demokrasi ona bir afet ve musibet şeklinde görüldü. Eğer bu ayaklanmada Ankara'ya bazı hatalar yüklemek gerekirse, o da, Kürt bölgesi ile memleketin diğer kısımları arasındaki dengesizliği gidermekte ihmal göstermiş olmasıdır... Neticede tamamen din heyecanı etkisi altında bulunan bu binlerce fakir ve cahil insanlar cumhuriyete karşı ayaklandılar. Şeriat isteriz diye yükselen savaş naraları, İslam dini hükümlerinin medeni kanunlardan üstün olduğunu görmek arzusundan başka bir şey değildi...

Bundan başka Kürt ayaklanmasının sebepleri arasında sefaletin de önemli rolü oldu. Osmanlı Hükümeti bu havaliyi medenileştirmek için hiçbir gayret göstermediği gibi, az da olsa yol ve okul inşası bakımından gösterdiği ihmal o bölgenin bütün yönleri ile ilkel kalmasına sebep oldu... Ermeni göçürmesi ve halk mübadelesi de eklenecek olursa, bu bölge halkının derin

³²⁰ Aybars, *age*, s.226.

³²¹ Erol Mütercimler, **Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2009, s.1059.

³²² Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması...**, s.136; Dönemin Dahiliye Vekili Cemil Bey, isyanın nasıl ve neden başladığını açıklarken, Şeyh Said'in beyannamelerine atıf yaparak, isyanın din perdesi altında, *ahkam-ı şeriye dairesinde Kürdistan Krallığı*'ni amaçladığını ifade etmiştir. Bkz. **Vakit Gazetesi**, 24 Şubat 1925.

bir ruhsuzluk ve faaliyetsizlik içinde bulunma nedenleri ortaya çıkar. İşte Kürtler, ayaklanma öncesi bu halde bulunmakta idiler. Görülüyor ki, bu durumda, yenilik için atılacak her adımda çoğu imparatorluğun meşum [uğursuz] idare tarzından miras kalan güçlükleri yenmek lazımdı. Bu da tabiatıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı en çetin güçlüklerin başında geliyordu”³²³.

Son olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Şeyh Sait İsyanı'nın nedenleri ve niteliği hakkında görüşünü ortaya koyan beyanlarını gözden geçirelim:

Mustafa Kemal, 7 Mart 1925 tarihinde, Genç İsyanı Dolayısıyla Millete, Orduya ve Memurlara Beyanname'sinde:

“Gençte başlayıp Elaziz ve Diyarbakır merkezleri hudutlarına kadar tevessü eden [yayılan] hadise, kanunen mücrim [suçlu] olan bazı müteneffizanın [nüfuzlu kimselerin] din maskesi altında setri [örtülü] mahiyete çalışan teşebbüsleri mahsulüdür...”³²⁴

1 Kasım 1925 tarihinde, Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretlerinin TBMM'nin II. Dönem 3. Yasama Yılıni Açış Nutku'ndan :

“Bu ayaklanma olayının, irtica ağırlıklı olduğu, genellikle önceden hazırlanmış bir fikir akımı ile birbirine bağlı hazırlıkların uygulanması sonucu oluştuğu, bir yıldan beri gelişen durum ve olaylar ile bir kez daha kesinleşmiştir”³²⁵.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi salonunda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin açılış kongresinde, milletvekillerine yaptığı konuşmada (Nutuk'ta)³²⁶:

³²³ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972, s.84-87.

³²⁴ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, AKDITYK AAM Yay., 2006, s.562.

³²⁵ *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları*, Ankara, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yay., 1987, s.149.

³²⁶ E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2003, s.226.

“Baylar, olup bitenler de gösterdi ve kanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı, en hain kafaların ürünüdür. Bu parti, yurttan cana kıyıcıların, gericiilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devletini, körpe Türk Cumhuriyetini yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih; gizli amaçlarla düzenlenmiş, genel ve gerici Doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel konularda verdiği sözleri ve Doğu'ya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır”³²⁷.

Mustafa Kemal Atatürk, beyanlarından da anlaşıldığı üzere Şeyh Sait İsyanı'nı temelde gerici ve rejim karşıtı olarak nitelendirmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bunları cesaretlendirip, kışkırttığını söylemekte ve isyanın bir anda çıkmadığını uzun bir sürede, planlanarak hazırlandığını ifade etmektedir.

III. ŞEYH SAİT İSYANI'NIN NEDENLERİ

A. Dini ve Siyasi Nedenler

Daha İstiklal Harbi sırasında siyasal rejimin ve ona bağlı müesseselerin değişeceğinin işaretleri verilmişti.. 1921 Anayasası ve Misak-ı Milli belgeleri yeni düzenin çerçevesini çizmiş bulunuyordu. Ancak bu köklü değişimin ve yeni düzenin adı ancak, İstiklal Harbi bittikten, barış büyük ölçüde sağlandıktan sonra Cumhuriyet'in ilanı ile konulabildi.

Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda, Cumhuriyet'in gerektirdiği kurumlar oluşturulmaya başlandı. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyet'in kurucuları bu değişim ve dönüşümün o kadar da kolay olmayacağını bilincindeydiler. Çünkü bir kere Osmanlı Devleti'nden devralınan çarpıklaşmış toplum düzeni, yeniliklere kapalı zihniyet ve bu

³²⁷ Atatürk, *Nutuk*, C. II, s.1187.

zihniyetin yansıması olan müesseselerin, kişilerde uyandırdığı hislerin genel olarak tabu haline gelmesi belki de en önemli engel olarak kabul edilebilirdi.

Ayrıca iç ve dış dinamiklerin belirleyici etkisi göz ardı edilemezdi. Kaldı ki eski düzenden yeni düzene tam anlamıyla geçilemediği bir zamanda birtakım çevrelerin hassas bir konu olan dini, araç olarak çıkarları doğrultusunda kullanmaları karşısında, millet henüz bu emelleri sonuçsuz bırakacak bilince ve imkanlara ulaşabilmiş değildi. İşte genel hatlarını çizmiş olduğumuz bu manzara içerisinde patlak veren Şeyh Sait İsyanı'nın belki de en önemli nedenleri dini ve siyasi idi.

Yeni laik Türkiye Cumhuriyeti'nin İslamiyet'i temsil eden Halifeliği kaldırması, gelenekselleşmiş eğitim merkezlerini kaldırarak Batı tarzında çağdaş okullar açması alışlagelmiş anlayışa ters uygulamalar olduğundan başta Kürtler olmak üzere buradan çıkar sağlamanın plan ve projelerini yapanlar tarafından hoş karşılanmamıştı. Cumhuriyet devletinin ilk dönemlerinde Asi Kürtlerin laik uygulamalara karşı başkaldırılarında dinin belirgin izleri vardı. Genel olarak isyanların başında bulunanlar, aşiret reisleri değil şeyhlerdi ve bu şeyhler dini liderliklerini dini olmayan bir otoriteyle birleştirerek birçok aşireti kontrol altına almışlardı³²⁸.

İsyanın amacı, planlanması, halkı harekete geçirmek için uygulamaya konan taktikler, kullanılan araçlar ve Kürtler içindeki bölünmelerin niteliği; Ankara'yı Şeyh Sait İsyanı'nın ardında yatan temel nedenin din olduğu sonucuna götürmüştü³²⁹. Dönemin önemli devlet adamlarından ve isyan sırasında başbakanlık yapmış olan İsmet İnönü, dinin isyana etkisini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Şeyh Sait, hareket esnasında dini kurtarmak davasını açıktan ortaya atmış bulunuyor. ‘Hilafet kalkmıştır, din tehlikededir. Dini kurtarmak lazımdır.’ Davaları bu. Şeyh Sait, isyan hareketini, böylece bütün memlekete milli bir hareket olarak değil, bir din hareketi olarak gösteriyor. Her tarafı harekete

³²⁸ Heper, *age*, s.224.

³²⁹ Heper, *age*, s.226.

geçirmek sevdasındadır. Aldığımız tedbirlerin ve askeri tertiplerin, bütün memlekete şamil olması için ilk icraata geçtiğimiz zamanki düşüncelerimizin isabetli olduğu anlaşılmaya başlandı”³³⁰.

Ayrıca, isyanda “*Din yok oluyor, İslamiyet’in yok olmasına yürünüyor, dinin yaşatılmasına ve korunmasına Allah tarafından Şeyh Sait memur edilmiştir*”³³¹ benzeri dini sloganların kullanılması dini nedenlerin payını güçlendirmektedir³³². Bir araştırmacı, Güneydoğu ayaklanmalarında ‘Kürt’ faktöründen çok, ‘İslam ve Tarikat’ faktörünün etkili olduğu tespitini yaparak³³³ bu tespitini Şeyh Sait’in isyanın bastırılmasından sonra mahkemede verdiği şu ifadeye dayandırmıştır. Şeyh Sait mahkemede: “*Ben Kürt Devleti kurmayı hiçbir zaman düşünmedim. Benim isyanım, Kur’an hükümlerinin kaldırılması, Hilafetin ilgası ve dini duygularımın incinmesidir...*”³³⁴ demiştir.

Şeyh Sait İsyanı’nda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın rolünün bulunup bulunmadığı tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın isyanın faileri arasında gösterilemeyeceğini savunmuşlardır. Bu görüşü savunan bir araştırmacıya göre T.C.F.’nin kurulması Türk demokrasisine hizmet etmiş, parti inkılâplarla ilgili olarak zamanlama ve uygulama şekillerinden dolayı görüş ayrılıklarına sahipse de Atatürk ilke ve inkılâplarına karşı olmamıştır³³⁵. Atatürk ise Nutuk’ta T.C.F.’nin gericileri, asileri, rejim karşıtlarını cesaretlendirici bir siyaset izlediğini belirterek T.C.F.’ye ağır bir şekilde eleştirmiştir. Atatürk bu konuda kısaca şunları söylemiştir:

“Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır.’ Sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, iyi niyet beklenebilir mi idi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri, bilgisizleri, bağınazları ve boş inançlara saplanmış olanları

³³⁰ İsmet İnönü, **Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1998, s.70.

³³¹ Hallı, **age**, s.109.

³³² Kürkçüoğlu, **age**, s.376.

³³³ Bozdağ, **age**, s.38.

³³⁴ Bozdağ, **age**, s.33.

³³⁵ Kalafat, **age**, s.91.

aldatarak özel çıkarlar sağlamaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil mi idi? Türk ulusu yüzyıllardan beri, sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş mi idi?

Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları; dinsel bağınazlığı çoşturarak, ulusu, cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında: ‘Biz halifeliği yeniden isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize Mecelle yeter. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz! Çünkü Mustafa Kemal’in partisi halifeliği kaldırdı. Müslümanlığı zedeliyor. Sizi gavur yapacak, size şapka giydirecek’ diye bağırıyor muydu?’³³⁶

“Baylar, yeni parti, adındaki ‘ileri’ ve ‘cumhuriyet’ sözcüklerinin tam karşıt anlamlarıyla gelişmiştir. Bu partinin ileri gelenleri, gerçekten gericilere umut ve güç vermiştir. Buna örnek vereyim: Ergani’de, ayaklanıcıların valiliğini kabul eden ve sonradan asılan Kadri, Şeyh Sait’e yazdığı bir mektupta: ‘Millet Meclisinde, Kazım Karabekir Paşa’nın partisi, din kurallarına saygılı ve dinseverdir. Bize yardım edeceklerine kuşku yoktur. Dahası, Şeyh Eyüb’ün yanında bulunan parti sorumlu yazmanı, partinin tüzüğünü getirmiştir...’ diyor. Şeyh Eyüb de, yargılanması sırasında: ‘Dini kurtaracak biricik partinin, Kazım Karabekir Paşa’nın kurduğu parti olduğunu; din kurallarına uyulacağını, parti tüzüğünde bildirildiğini’ söylemiştir.”³³⁷

Bazı araştırmacılar, Şeyh Sait İsyanı’nın Cumhuriyet’i devirmek ve Halifeliği tekrar tesis etmek amacı güttüğünü ifade etmişlerdir³³⁸. Bunun yanında, Asi Kürtleri harekete geçiren nedenlerin dini olduğu, Sünni Müslümanlar ile Alevi Müslümanların isyanlar sırasında birbirlerine zit

³³⁶ Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.1185.

³³⁷ Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.1189.

³³⁸ Lewis, **age**, s.358.

amaçlar gütmekten ve Şeyh Sait İsyanı'nda, bazı Alevi aşiretlerin Şeyh Sait'e bağlı aşiretlere karşı savaşmış olmasından anlaşılmalıdır³³⁹.

Bir görüşe göre, Şeyh Sait İsyanı'nın nedenleri, hazırlanması ve patlak verdiği devir ve ortam itibarıyla tamamen bir karşı ihtilal olduğu savunulmuştur. Yine bu görüşe göre, milli egemenliğe dayanan, kayıtsız, şartsız bağımsız yeni bir Türk devletinin kurulmasından ve milli bir ihtilal yapılmasından sonra, milli ihtilalin uygulamalarına karşı olan zümreler Şeyh Sait İsyanı'nı çıkarmışlardır. Bu karşı ihtilal hareketinin temsilcileri çeşitli çevreleri kışkırtma ve propaganda yoluyla isyana teşvik etmişlerdir³⁴⁰.

Ayrıca isyancıları yargılayan mahkeme verdiği kararda, isyanın yalan yere din ve şeriatı araç yaparak bağımsız bir İslam Kürt Hükümeti kurmak maksat ve gayesiyle çıkartıldığına hükmetmiştir³⁴¹.

B. Sosyal ve Ekonomik Nedenler

Türkiye'de bugün bile, hala, Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde Osmanlı Devleti'nden devralınan sosyal ve ekonomik yapı düzeltilebilmiş, modern dünya ve Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısıyla uyumlu hale getirilebilmiş değildir. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi bugün de bu yapının doğurduğu olumsuzluklar ve sıkıntılar milletin bütünü tarafından yaşanmaktadır.

Şeyh Sait İsyanı sırasında Cumhuriyet ilan edilmiş olmasına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde çarpık sosyal ve ekonomik düzen hala hüküm sürmekteydi. Bilindiği gibi bölgede şeyhlerin, ağaların, tarikatların kontrolü altında feodal bir düzen işlemekteydi. Bu feodal düzenden çıkar sağlayan çevreler için Cumhuriyetin getirdiği yeni medeni düzen çok büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Feodal düzenin temsilcilerinin

³³⁹ Heper, *age*, s.224-225.

³⁴⁰ Hallı, *age*, s.78-79.

³⁴¹ Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması...*, s.136.

de diğ er çevrelerle birlikte hareket ederek, bu tehdit algılamasının bilincinde olarak ya da bilinçsiz bir biçimde Şeyh Sait İsyanı'na doğrudan veya dolaylı yollardan katkı sağlamış olması olasılığı bir hayli güçlü ve akla yatkın gelmektedir.

Toplumun sosyal ve ekonomik yapısına egemen olan ve bundan çıkar sağlayan güçler, her zaman toplum içindeki fikri bağımsızlık düşüncesini, ferdin bireyselleşmesini ve ilerici hareketleri suçlamışlar ve daima din gibi topluma mal olmuş hassas değerleri kendi işlerine alet ederek kullanmışlardır³⁴². İsyandan önceki yıllarda Kürtler için tarikatların dinsel kurumların ötesinde daha genişçe bir anlamı vardı ve şeyhlerin hepsi bir siyasi lider olmasa da Kürtlerin söz sahibi olan liderleri, birkaç istisna dışında Nakşibendi tarikatına mensup şeyhlerdi³⁴³.

Bu düzenin Şeyh Sait İsyanı'na yaptığı katkı, düzenin doğasından, kendi iç yapısından kaynaklanmaktaydı. Düzenin yukarıda değ inmeye çalıştığımız olumsuz işlevselliğ inin isyanı nasıl etkilediğ i konusunda ş u yerinde açıklamayı aynen aşağıya alıyoruz:

“Muhalefet daha başlangıçtan beri doğuda ıslahat yapılmasını teklif etmişti. Ancak, iktidar partisi sözcüleri, yalnız doğunun değil, bütün vatanın ıslahata ihtiyacı olduğunu; Batı Anadolu'daki savaş yıkıntılarının dahi kaldırılıp yaraların sarılmadığını belirtmişlerdi. Doğu Anadolu'da derebeylik düzeni, Osmanlı İmparatorluğ u'nun yöreyi aldığı zamandan beri vardı ve Batı Anadolu ile Doğu Anadolu'nun yönetimi ayrı esaslara dayanmakta idi. Tanzimat'tan sonra, Batı Anadolu'daki gelişimi doğudakinden ayrı olmuştu. Doğu'da şeyh ve ağaları egemen olduğu feodal bir sistem uygulanmaktaydı. Burada yaşayan köylünün toprak kölesinden farkı yoktu. Ağa ve şeyhin egemenliğ i yalnız köylünün malına, emeğ ine ve ürettiğ i üzerinde değil, inançları, aile işleri ve tüm davranışlarında da geçerliydi. Ayaklanmanın bastırılmasına rağmen, bu yapı değ iş tirilemedi. Toprak mülkiyetinin köylüye

³⁴² Hallı, **age**, s.8.

³⁴³ Bozdağ, **age**, s.36.

ait olduğu yerlerde Türkçe egemen oluyor, okul açılıyor, bilinçlenme ve kalkınma görülüyor, fakat ağanın egemen olduğu yerlerde Kürtçe üstünlük sağlıyor, ortaçağ zihniyeti hüküm sürüyordu. 1924 Anayasası'nın demokratik liberal yapısı ve yeterli kadroların yokluğu, o tarihte gerekli yeniliklerin yapılmasını engellemiştir... Cumhuriyet'in ilanı ile bu düzenle birlikte, buna bağlı olan çıkarların da yıkılacağı korkusu, Şeyh Sait Ayaklanması'nın en büyük etkeni oldu”³⁴⁴.

İnönü de isyanın nedenlerini değerlendirirken Doğu'daki düzenin rolüne işaret ediyor ve diyor ki:

“...bu isyanın sebepleri arasında, Doğu Anadolu'daki sosyal meseleler üzerinde düşünmek icap eder. Doğu'da şeyh hakimiyeti ve herkesin kendine göre bir nüfuz mıntıkası, bir hakimiyet bölgesi, meselesi vardır. Öteden beri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri devam eden nu vaziyet, tahrikin ve cüretin temeli olabilir. Söylediğim tehlikeler ortadan kalktıktan sonra, şeyhlik menfaatleri ile din konusunda memlekette açılmış olan geniş propaganda, bunları tahrik etmiştir...”³⁴⁵

Ayrıca, genelde Kürt isyanlarının özelde ise Şeyh Sait İsyanı'nın bir diğer nedeni de bölgede bulunan devlet görevlilerinin ve güvenlik kuvvetlerinin halka karşı kasıtlı ya da kasıtlı olmayan bazı davranışlarından duyulan hoşnutsuzluktur³⁴⁶. O dönemde bölgede görülen kötü yönetim ve sui istimler isyana doğrudan katılımı sağlamasa da, halkı isyana hazırlamıştır denilebilir.

Bütün bunların yanında son olarak isyanın nedenleri konusunda İngiltere'nin ilginç iddiasına değinelim. İngiliz belgelerinde, Şeyh Sait İsyanı veya Kürt İsyanı'nın doğrudan doğruya Türkiye tarafından planlanmış

³⁴⁴ Aybars, **age**, s.226.

³⁴⁵ İnönü, **age**, s.72-73.

³⁴⁶ Heper, **age**,s.232.

olabileceği iddia edilmiştir³⁴⁷. İsyanın Türk Hükümetince şu amaçlarla planlanmış olabileceği öne sürülmüştür:

“(a) Asilerin elebaşlarının, sınırı aşırp ‘kardeşlerini kurtarmak üzere’ Musul’a girmelerini ve sonra da bütün bu bölgeyi Türkiye’ye teslim etmelerini sağlamak.

(b) Irak Kürtlerinin Türkiye’de başarılı bir ayaklanmayı gerekçe yapıp Türkiye Kürtleriyle birleştiklerini ilan etmelerini ve sonunda bir bütün halinde Ankara’ya bağlanmalarını sağlamak.

(c) Veya hiç olmazsa, ayaklanmayı bahane edip Irak sınırına askeri yığınak yapmak”³⁴⁸.

İngiltere’nin bu iddiasının ciddiye alınır bir tarafı yoktur. Çünkü isyan Türkiye’yi derinden sarsmış, Musul’un kaybedilmesine en önemli etken olmuştur. Ayrıca, isyan Türkiye’ye değil, İngiltere’ye yaramıştır.

C. Etnik Nedenler

İsyanın çıkmasında tek başına bir etkisi olmasa bile etnik nedenin rolü de kaçınılmaz olarak kendini göstermiş görünüyor. Bir kısım Kürtçü Kürtlerin “Bağımsız Kürdistan” için çalıştıkları bilinmekteydi. Bu Kürtçülerin, Kürtçülükle ilgisi olmayan Kürtleri dini propaganda yoluyla, sözde Bağımsız Kürdistan’ın kurulmasıyla gelecek kalkınma ve refah vaadiyle ve bunlara benzer araçlarla kendi amaçları doğrultusunda isyana katmış olma ihtimali küçümsenemeyecek kadar olasıdır.

“Şeyh Sait Ayaklanması, İngiliz belgelerinde bir ‘Kürt Ayaklanması’ olarak da geçmektedir”³⁴⁹. İngiliz basını, Türkiye’nin iddia ettiğinin tersine, bu isyanın hilafetin kaldırılmasına karşı gerici bir tepki olmayıp, doğrudan

³⁴⁷ Kürkçüoğlu, *age*, s.380.

³⁴⁸ Kürkçüoğlu, *age*, s.380.

³⁴⁹ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009, s.119.

doğruya Kürdistan'ın bağımsızlığına yönelik olduğunu iddia eden İngiliz resmi görüşünü paylaşıyordu³⁵⁰. Bir değerlendirmede, Dersim-Koçgiri'deki olayların, 1920'li – 30'lu yıllarda Türkiye Kürdistanı'nda gelişen özgürlük mücadelesine katkıda bulunduğu yazılıdır³⁵¹. Daha açık ifadeyle Kürtçü hareketin Dersim-Koçgiri'deki teşebbüsü Şeyh Sait İsyanı için bir ilham kaynağı olmuş, örnek teşkil etmek suretiyle Kürtçüleri cesaretlendirmiş denmektedir.

İnönü ise, isyanın nedenlerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiğini, bununla birlikte Kürtlerde Şeyh Sait İsyanı'yla bir tutum değişikliği gözlemlendiğini söylemektedir:

“Şeyh Sait İsyanı'nın sebeplerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyim. Herhalde bunu bir milli hareket olarak kabul etmemek lazımdır. Milli Mücadele esnasında ve Lozan müzakereleri devam ederken, Kürtler umumi olarak Türk camiasında bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek milli hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı oldular... Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda, milli davalarımızı 'biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. Şeyh Sait İsyanı, Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan ilk işarettir...”³⁵²

İsmet İnönü, isyanın milli bir hareket olarak görülmemesi gerektiğini söylese de isyanın Kürt milliyetçiliği ile Bağımsız Kürdistan'ı amaçlayan kayda değer bir yanının bulunduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Yukarıda da söylediğimiz gibi isyan sırf etnik-milliyetçi duygularla çıkarılmamış olabilir. Ancak, Kürtçülük hareketinin isyanın gerek hazırlanması gerekse uygulanması safhalarında rolü olduğu açıktır.

³⁵⁰ Aybars, **age**, s.227.

³⁵¹ Lazarev, **age**, s.237.

³⁵² İnönü, **age**, s.72.

Nitekim Azadi Teşkilatı³⁵³'nin 1924 yılındaki ilk kongresinde alınan iki karar, isyanın bir de etnik-milliyetçi nedeninin olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kongrede alınan kararlar şunlardır:

“ 1-) Doğu Anadolu'da bütün aşiretlerin katılacağı bir isyan yapılacak ve bunu takiben bağımsızlık ilan edilecektir. Mayıs 1925 isyan tarihi olarak belirlenmiştir.

2-) Dış yardım gereklidir. Yardım yapması beklenen devletler arasında Suriye'deki Fransızlar, Irak'taki İngilizler ve Ruslar vardır”³⁵⁴.

Ç. İngiltere'nin Rolü

Şeyh Sait İsyanı'nda İngiltere'nin rolünün olup olmadığı tartışma konusudur. Bununla birlikte isyanın İngiltere'nin işine yaramış olduğu konusunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır. Musul görüşmeleri devam ederken ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı, Musul Meselesi'nde Türk tezini zayıflatırken İngiliz tezini kuvvetlendirmiştir.

İnönü, İngiltere'nin isyandaki rolü konusunda şunları söylemiştir:

“Bütün bunlarda, Şeyh Sait İsyanı'nda memlekette senelerden beri yuvalanmış olan propagandanın eserleri görülmüştür. Şeyh Sait İsyanı'nı doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında

³⁵³ “Azadi'nin kuruluş tarihi netlik kazanmamıştır. İngiliz istihbaratının raporlarını göz önüne alan R. Olson 1921'de Erzurum'da kurulduğunu belirtir. Önceleri adı, 'Kürt Özgürlük Cemiyeti'dir. Sonraları, 'Kürt İstiklal Cemiyeti'ne dönüşmüştür. Kısa adı 'Azadi'dir. Azadi'ye ilk dikkatleri çeken akademisyen Bruinessen'dir. Bu örgütün 1923'de kurulduğunu belirtir. Örgütte çoğu doğuda görevli subaylar yer almışlardır. Örgütü, Erzurum'da görev yapmış doğu kökenli subaylardan Cibranlı Miralay Halit Bey'in kurduğu söylenir. Doğu ve güneyin her tarafında şubeler açılmıştır. 1924'de çıkan Beytüşşebap ayaklanmasını da Azadi örgütü düzenlemiştir. 1924'de yapılan ilk kongrede liderlik Şeyh Said'e geçer. Şeyh Said ayaklanmasında da başrollerde Azadi cemiyeti vardır. Azadi'nin en bilinen ve tanınmış liderleri; Cibranlı Halid Bey, Kör Hüseyin Paşa, Hasenanlı Halid Bey, Yusuf Ziya Bey, Ekrem Bey ve Seyyid Abdülkadir Efendi'lerdir.aqzadi cemiyeti bölgenin aşiret ayaklanmalarını desteklemiştir. Örgüte temel siyaset olarak da; Kürtleri Türk baskısından kurtarmak, Kürtlere özgürlük sağlamak, ülkelerini geliştirmek için olanak yaratmak ve bunları sağlayabilmek için de İngiliz desteği sağlamak.” Bkz. Baki Öz, **Dersim Olayı**, İstanbul, Can Yayınları, 2008, s.78-79. Ayrıca bkz. Kalafat, **age**, s.128-133; Rıza Zelyut, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği**, Ankara, Kripto Kitaplar, 2010, S.163-166.

³⁵⁴ Yeşiltuna, **age**, s.21.

kesin deliller bulunamamıştır. Fakat bundan şüphe edilmiş ve gerekli tahkikat yapılmıştır. Çünkü İngilizlerin Musul harekatı esnasında ve daha sonra Nasturi ayaklanmalarında olduğu gibi, hudutlarda ve dışarıda propagandayla, münasebetlerle Şeyh Sait İsyanı'nın patlamasında zahiren (görünüşe göre) yardımcı oldukları intibai (izlenimi) mevcuttu”³⁵⁵.

Bazı yazarlar, Şeyh Sait İsyanı'nı Türk milletinin düşmanlarının kumpaslarından biri olarak görmek³⁵⁶ suretiyle yabancı devletlerin rolüne dikkati çekmişlerdir. Bu görüşte olan bir yazar, İngilizlerin Doğu Anadolu'daki propaganda faaliyetleri ile isyanın zeminini oluşturduklarını şu sözleriyle ifade etmiştir :

“İngilizler, Doğu Anadolu'da; Ankara'da kurulan devletin ‘Türk Devleti’ olduğunu, Kürtleri dışladığını; padişahlığın kaldırılması ile İslamiyet'in reddedildiğini, Kuvayı Milliye boyunca dilden düşürülmeyen Kürt-Türk kardeşliğinin unutulup Kürtleri en doğal hakları olan bağımsız yaşamaktan uzaklaştırdığını vb. propagandistlerle yayıyorlar, ayaklanmanın zeminini hazırlıyorlardı...”³⁵⁷

Bazı araştırmacılar ise, isyanda İngiltere'nin rolünün bulunduğunu açık ve kesin olarak yazmaktadırlar. Bu fikri benimseyen bir araştırmacı, İngilizlerin paralı oyuncağı olarak nitelendirdiği Kürt beylerinin Musul Meselesi görüşmeleri sürerken Türkiye'nin aleyhine İngilizler tarafından kışkırtıldığını savunmuştur³⁵⁸.

Geçmişte başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlerin Ermenileri ve Kürtleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanma teşebbüsleri görülmüştü. Bu teşebbüslerin birçok örnekleri vardı. İngiltere'nin Türkiye ile arasında son derece önemli, bir meselenin çözümü noktasında bir süreç işlerken Şeyh Sait

³⁵⁵ İnönü, **age**, s.71.

³⁵⁶ Bozdağ, **age**, s.33-34.

³⁵⁷ Bozdağ, **age**, s.30.

³⁵⁸ Mütercimler, **age**, s.1058; Ayrıca,18 Şubat 1925 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**'nin Şeyh Sait isyanıyla ilgili verdiği haberde, İngiltere'nin rolü konusunda şöyle denilmiştir: “Tahakkuk ettiğine nazaran Şeyh Said ve maiyeti İngilizlerden teşvik ve muavenet görmektedirler.”

İsyanı gibi içte ve dışta sıkıntı yaratan bir olayın yaşanması İngiltere üzerinde şüphe uyandırmıştı.

İsyanın sonuçlanması ile ortaya çıkan durum, İngiltere'nin Musul Meselesi'nde elini güçlendirmiştir. Bunda, özellikle konunun uzmanları arasında bir ihtilaf yoktur. Konunun uzmanlarından biri, Şeyh Sait İsyanı, İngiltere'nin Musul ile ilgili çıkarlarına ulaşmasını kolaylaştırdı derken³⁵⁹; bir diğeri ise, isyanın, dünya kamuoyunda kendi içinde barışı sağlayamamış bir Türkiye imajı çizmesinin, Türk ordusunun Irak'a yönelik bir askeri hareket yapma imkanını ortadan kaldırmasının Irak'taki İngiltere'yi oldukça rahatlatacağını ve hoşnut edeceğini söylemektedir³⁶⁰.

Başka bir araştırmacı yaptığı değerlendirmede, İngiltere'nin Kürt sorununa karşı ilgisinden dolayı isyanı yakından izlediği halde destekleyici bir tutumdan kaçındığını, bunun nedeninin de İngiltere'nin Türkiye'yi Batı'ya yöneldiği bir sırada parçalayarak Sovyetler Birliği'ne itmek istemeyeceği düşüncesinden kaynaklandığını yazmaktadır. Buna göre, isyanın çıkmasından ziyade sınırlı kalması İngiltere'yi daha çok ilgilendirmiş ve isyan başladıktan sonra İngiltere, bunun bir bağımsızlığa kadar gitmesine destek vermekten kaçınmıştır. Musul Meselesi'nin çözüme henüz kavuşturulmadığı bir zamanda bağımsızlığa kadar varmayacak bir Kürt İsyanı İngiltere'ye birtakım yararlar da sağlayabilmiştir³⁶¹.

İngiliz istihbaratının isyanın çıkış nedenleri hakkında verdiği bilgilere yer veren bir araştırmacı da şunları aktarmaktadır: *"...isyanın elemanları, hadiseyi yakından izleyen İngiliz istihbaratına çıkış sebepleri olarak hükümetin iskan siyasetini, Hilafetin kaldırılışını, Kürtçenin yasaklanmasını ve yöredeki idarecilerin Türk kökenli oluşlarını göstereceklerdir..."*³⁶² İngiliz istihbaratının topladığı bilgiler, isyanın dini, siyasi ve etnik nedenlerle çıktığı yönündedir. Bu araştırmacı, İngiltere'nin isyanı desteklediğine dair bir

³⁵⁹ Aybars, **age**, s.227.

³⁶⁰ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.120.

³⁶¹ Kürkçüoğlu, **age**, s. 382-383.

³⁶² Öke, **age**, s.214.

belgeye rastlamadığını, bununla birlikte İngiltere'nin isyana perde arkasından destek vermiş olabileceği ihtimalini değerlendiriyor ve diyor ki:

“Eğer İngiltere perde arkasından olsa dahi Şeyh Said'in isyanına destek sağlamışsa, müdahalesinin dozunu gayet iyi ayarlamış; asileri nihai zafere ulaştıracak geniş çaplı bir arka çıkmadan kaçınmıştır. Bu suretle asileri cesaretlendirerek, gizli tasavvurlarını icra safhasına sokmalarını sağlamıştır. Ancak, bunu yaparken Türkiye'nin elindeki askeri imkanların üzerinde bir desteği asilere tanımamakla Ankara'nın tenkil hareketinde başarı sağlayabileceğinden de emin olmak istemiştir”³⁶³.

İstanbul'da bulunan İngiliz Diplomatik Temsilcisi Lindsay tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlian'e gönderilen 27 Şubat 1925 tarihli yazıda, Şeyh Sait İsyanı'nda İngiliz desteğinin bulunduğu ile ilgili iddialarla ilgili şöyle bir açıklama yapılmıştır:

“Türk basını ve hatta resmi açıklamalar, Kürt isyanını İngiliz entrikasına bağlıyor. Bu açıklamaları yapanlar kendi söylediklerine gerçekten inanıyorlar mı bilmem. Ama İngiliz makamlarının, hükümetten memnun olmayanların bütün açılımlarını ve yardım isteklerini geri çevirdiğini açıkladım. Nusret Bey bana teşekkür etti ve İngiliz entrikası iddiasına şahsen inanmadığını, hükümetin de inandığını sanmadığını söyledi”³⁶⁴.

İngiltere'nin Şeyh Sait İsyanı'na destek verdiğini doğrudan kanıtlayan bir bilgi ve belge yoktur. Acaba, Kürtlerin İngiltere'den isyan için bir destek talebi var mıdır? Eğer böyle bir talep söz konusu ise, ne zaman, nasıl gündeme gelmiştir ve bu talepler nelerdir?

Şimdi bu soruların cevaplarını bulmaya çalışalım. Bir kere Atatürk ve arkadaşları, İngilizlerin doğu ve güneydoğu illerinde çevirdiği entrikalar hakkında bilgi sahibiydiler³⁶⁵. Doğu Anadolu'daki Kürtçülük hareketleri ve propagandaları hakkında hükümet, bölgedeki adamları aracılığıyla bilgi

³⁶³ Öke, *age*, s.216.

³⁶⁴ Şimşir, *Kürtçülük II*, s.126-127.

³⁶⁵ Heper, *age*, s.229.

topluyordu. 5-15 Ocak 1925 tarihleri arasında, gönderilen raporlar ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e ve İçişleri Bakanlığı'na bölgedeki faaliyetler hakkında bilgi veriliyordu. Bu arada İstanbul'da, Kürt Bağımsızlık Komitesi mensupları, kendisine İngiliz ajanı süsü veren bir Türk gizli polisi ile görüşerek; İngiltere'den çıkması muhtemel bir isyanda Kürdistan'ı desteklemesi için bazı isteklerde bulunmuşlardır³⁶⁶. Kürt Bağımsızlık Komitesi'nin, İngiltere'den istedikleri şunlardır:

“1-İngiltere, Kürt Emirliği'nin kurulmasını destekleyecek ve koruyacak.

2-1926 yılında başlayacak ayaklanmanın ilk hedefi, Diyarbakır'ı ele geçirip Musul sınırında İngilizlerle ilişki sağlamaktır.

3-Kurulacak Kürt Emareti'ne Akdeniz'e çıkış sağlanacak.

4-Emaretin başına Seyyit Abdülkadir getirilecek.

5-Diyarbakır ele geçtikten sonra, İngiltere her çeşit para ve silah yardımını yapacaktı”³⁶⁷.

“Program bu kadar da değildi. Doğuda ayaklanma çıkınca, Batı Anadolu'da ve İstanbul'da da hilafetçi ayaklanmalar çıkartılarak, Ankara iki ateş arasında kalacak ve Vahdettin İstanbul'a getirilecekti. Vahdettin taraftarları, Cumhuriyet'ten önce karşıdevrim hazırlıklarına başlamışlardı. 'Hilafet Komitesi' üyeleri, gizli propagandalarla 'Devrim' aleyhinde bulunuyorlardı. Komite, Şeyh Sait ve Abdülkadir ile anlaşmıştı”³⁶⁸.

Dahası isyanın bastırılmasından sonra kurulan mahkemede, Başkan Mazhar Müfit Bey, tanık olan Binbaşı Kasım Bey'e isyancıların yabancı bir devletten kuvvet almak için söz alıp almadıklarını sorması üzerine, Binbaşı Kasım Bey şu cevabı vermiştir:

³⁶⁶ Aybars, **age**, s.209; Hallı, **age**, s.81.

³⁶⁷ Aybars, **age**, s.209; Hallı, **age**, s.81-82.

³⁶⁸ Aybars, **age**, s.209; Hallı, **age**, s.82-84.

“Duyduğuma göre Şeyh Sait, Diyarbakır’ı alacak, dört kişiyi İngilizlere gönderecek ve anlayacakmış. Bunları da Zazalar’dan işittim. Öyle anlaşılıyor. Böyle duydum efendim. Hükümet mi kuracaklarmış, ne yapacaklarmış, bilmiyorum. Savaşacaklar, İngilizlerin yardımıyla hükümet kuracaklarmış”³⁶⁹.

Anlaşıldığı gibi “İsyancı Kürtler” İngiltere’den isyana destek vermesi için girişimlerde bulunmuşlar, fakat bu girişimlerinde en azından amaçlarına ulaşabilecekleri oranda bir İngiliz desteği alamamışlardır.

IV. İSYANIN BAŞLAMASI

Şeyh Sait³⁷⁰ Elazığ’ın Palu kazasından ve Nakşibendi tarikatının önde gelenlerinden biriydi³⁷¹. Zenginliği, tarikat ileri geleni oluşu, feodal düzen içindeki ağalık sıfatı ve dini istismar etmesiyle çevrede tanınmıştı ve Kürtler üzerinde etkili idi³⁷².

Şeyh Sait Piran’da kardeşi Abdurrahim’in evinde konuk olarak bulunduğu 13 Şubat 1925 tarihinde yanındaki adamlardan ikisinin firari mahkum olduğunun ve hükümet tarafından takip edildiğinin anlaşılması üzerine, bu iki firarinin teslim edilmesini isteyen hükümetin jandarmaları

³⁶⁹ Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması...**, s.128.

³⁷⁰ “ Genç vilayetinde, başına birtakım gayri memnun sergüzeştçi toplayan Şeyh Said namındaki serkerdenin hüviyeti hakkında şimdiye kadar hiçbir malumat verilmemiştir. Dünkü akşam refiklerimizden biri, bu adamın Bediüzzaman Şeyh Said’ül Kürdi namıyla maruf olup hacib kıyafetiyle daha birkaç ay evvel İstanbul sokaklarında dolaşan göğsü nişanlı, sırtı yaralı şahıs olduğunu haber vermektedir. Bizim yaptığımız tahkikata göre Bediüzzaman Şeyh Said’ül Kürdi namıyla anılan şahıs, eylem İstanbul’da olup Genç vilayeti isyanını tertip eden serkerde ile hiçbir alakası yoktur. İsyan mürettibi olan kimseye gelince: Bu adamın aslen Diyarbakır vilayetine civar Palu kasabası ahalisinden olduğu o havalıyı tanıyanlardan mervidir. Şeyh Said, memleketinde çift, çubuk, bir hayli de mal ve menal sahibi olup Palu’nun ileri gelen eşrafından addedilmektedir. Son hareketi, orada adil ve müstekar bir idare-i mülkiye tesis etmek isteyen hükümetin sırf bu kararına karşı gelmek için ihtiyar edilmiştir. Bu hususta ecnebi tahrikatının ne derece amel olduğu da şimdiye kadar anlaşılmamıştır. Hükümet nüfuzu yerine her mütegalibe gibi şahsın nüfuzunu ikame etmek isteyen, Makat-ı idare-i mülkiyenin her an daha ziyade resanet peyda etmesiyle bu nüfuzunun nezl zilleti gören Şeyh Said, mevsimin müsaadesinden bilistifade işte bu mecnunane harekete kıyam etmiştir. Kendisinin cahil ve sırf menfaatine merbut olduğu kendisini tanıyanlar tarafından müttefiken beyan olunmaktadır. İsyan sahasına gelince: yine bu havalıyı tanıyanların mütalaasına göre dağınık olan bu arazi, eylem karla mesturdur.” Bkz. **Vakit Gazetesi**, 24 Şubat 1925, “Şeyh Said Kimdir” başlıklı haberi. Ayrıca Şeyh Sait ve kişiliği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kalafat, **age**, s.101-115.

³⁷¹ Aybars, **age**, s.210.

³⁷² Aybars, **age**, s.210.

reddedilmiş ve silahla karşılık verilmişti³⁷³. Jandarmalara ateş açılması ve jandarmaların esir alınması ile artık ok yaydan çıkmış, isyan başlamıştı. Yaklaşık iki yıldır hazırlanmakta olan Kürt - İslam isyanı ya da Şeyh Sait İsyanı işte böyle patlak vermişti³⁷⁴. Ayrıca, anlaşıldığı üzere isyan planlanandan önce bir tarihte ortaya çıkmıştır. Piran'daki bu olay ise isyanın ateşleyicisi olarak görünür nedeni olmuştur.

Şeyh Sait'in "ayaklanmaya Piran'daki tutuklama olayı üzerine ani olarak karar verdim" şeklindeki ifadesi gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Şeyh Sait'in 3-4 aydan beri yoğun propaganda faaliyetinde bulunması, yanında firari mahkumları dolaştırması, Piran'da jandarmalara saldırılırken aynı zamanda telgraf ve jandarma telefon hatlarının kesilmesi, isyanın iddia edildiği gibi bir anda çıkmadığı ve önceden planlanıp hazırlandığı savını desteklemektedir³⁷⁵.

V. KRİZİN YÖNETİLMESİ VE ALINAN TEDBİRLER

Ayaklanma ile ilgili ilk bilgiler, 16 Şubat 1925 tarihinde gazetelerde yayınlandı³⁷⁶. Piran olayının mahalli olduğu ve süratle bastırılmakta bulunduğu yönünde çıkan haberler kamuoyunu fazla rahatsız etmedi. 16 Şubat 1925 günü Bakanlar Kurulu toplantısında, İçişleri Bakanı Cemil Bey Piran olayı ile ilgili bilgi verdi ve asilerin bölgedeki güvenlik kuvvetleri, uçaklar ve sair vasıtalarla etkisiz hale getirileceğini söyledi³⁷⁷. Bu toplantıda ayrıca, olayda İngiliz etkisi olduğu görüşü ileri sürüldü. Olayda İngiliz etkisinin bulunduğu görüşünün dile getirilmesi ve isyanın bastırılmasında uçakların da kullanılacağına açıklanması olayın ciddi olduğunu gösteriyordu³⁷⁸.

³⁷³ Hallı, **age**, s.88.

³⁷⁴ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.119.

³⁷⁵ Hallı, **age**, s.89.

³⁷⁶ Aybars, **age**, s.211.

³⁷⁷ Hallı, **age**, s.90.

³⁷⁸ Aybars, **age**, s.211.

18 Şubat günü de Meclis'te bütçe görüşmeleri yapılırken, önerge ile konu ilk kez görüşüldü. Bu görüşme sırasında İçişleri Bakanı Cemil Bey, olayın basit bir eşkıyalık olayı olduğunu, hükümetin aldığı tedbirler sayesinde bu olayı çok çabuk bastıracağını ileri sürdü. Olayın hafife alınmasında, o günün ulaşım ve haberleşme vasıtalarının yetersizliği, bilgilerin Ankara'ya ulaşmasındaki gecikmeler ve iktidarda bulunan Fethi Bey Hükümeti'nin izlediği yumuşak politika etkili oldu. Olayı yakından izleyen Mustafa Kemal, o sırada İstanbul'da bulunan İsmet İnönü'yü Ankara'ya çağırdı. İsmet Paşa'nın 21 Şubat'ta Ankara'ya gelmesiyle önce Çankaya'da toplanılarak durum değerlendirmesi yapıldı, sonra ise Bakanlar Kurulu'nda konu masaya yatırıldı³⁷⁹.

Durumun ciddiyetinin farkında olan Genelkurmay Başkanlığı ise, 3. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirde alınacak ilk tedbirleri şöyle sıralamıştır :

“1.Şeyh Sait olayı bilinmektedir. Hükümet eşkıyalığı bir an önce gidererek güçlülüğünü göstermek suretiyle dirlik ve düzenliği süratle yerine getirmeye karar vermiştir.

2.Takip hareketini bir elden sizin yönetmeniz ve valilerin hareket bakımından emrinizde bulunması uygun görülmüştür. Bu hareket iç dirlik ve düzenliği sağlamak bakımından olduğu için genel yönerge İçişleri Bakanlığından verilecek ve bu konuda o bakanlıkla muhabere edilecektir. Yalnız hareketi yapacak ve katılacak askeri birlikler hakkında Genelkurmay Başkanlığı'na bilgi verilecek ve yeni birliklerin katılması hususunda Genelkurmay Başkanlığının da onayı alınacaktır.

3.Alınacak ilk tedbirler şunlardır:

Erzurum Müstahkem Mevki erlerinden 150 kişilik bir birliğin bölük halinde derhal Hınıs'a hareket ettirilmesi bu gece 9. Kolordu Komutanına emredildi.

³⁷⁹ Aybars, *age*, s.211.

Erzincan Estersüvar (katıra bindirilmiş) Taburunun 120 atlısı dün (13 Şubat) Erzurum yolu ile Hınıs'a hareket etmiştir. Bu taburun Erzincan'da kalan piyade erleri Eğin-Arapkir yolu ile Elazığ'a hareket ettiriliyor.

Diyarbakır'dan yola çıkarılan 7. Kolordu Süvari Bölüğü ile jandarma birliği Piran doğrultusunda hareket ettirilmiştir. Orada sükuneti sağladıktan sonra Palu'ya doğru gönderilmesi düşünülüyor.

1nci Süvari Tümeni hemen Diyarbakır'a hareket ettirilecektir. Oraya vardıkta, bir alayının Lice'ye gönderilmesi uygun görülmektedir. Duruma göre gerekirse diğer bir alayını da Piran'a göndermek veya tümeni bütünü ile Lice, Piran, Palu bölgesine göndermek de gerekecektir. Yalnız bu hareketin iskan ve iaşe bakımından ne derece uygulanabilir olduğunun öğrenilmesi lazımdır. Muş Estersüvar Taburunun bugünkü dağılık durumda bırakılmayarak toplatılmasının ve büyük kısmı ile harekate iştirak ettirilmesinin uygun olacağı düşünülüyor. Bu hususlardaki düşüncenizin makine başında bir an önce bildirilmesini rica ederim"³⁸⁰.

Genelkurmay Başkanlığı verdiği emirden de anlaşılacağı üzere duruma mümkün olduğunca çabuk müdahale etmeye gayret göstermiştir. 3. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirle hareket kuvvetlerinin sevk ve idaresi ile ilgili yapılabilecekleri bildirmiş, hareketin seyrinin genel hatlarını çizmiş; hareket kuvvetlerinin nerelerden temin edileceği, duruma göre nasıl yerlerinin değiştirilebileceği ve devamlı bir haberleşme ve işbirliğinin gerekliliği bunlardan birkaçıdır.

İçişleri Bakanlığı'nın 15/16 Şubat 1925 gecesini bastırılmasına dair gizli kaydıyla verdiği ve bir suretini Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu genel yönergenin bazı maddeleri şunlardır :

"2.Adı geçen Şeyh Sait'in, harp ve vatan haini sanıklarından ceyranlı Halit ve kaçak Hasnan'lı Halit'le ilgisi ve bağılılığı vardır.

³⁸⁰ Hallı, *age*, s.90-91.

3.Bakanlık bu kışkırtmanın, Hasnanlı Halit ve arkadaşları ile diğer harp ve vatan hıyanetinden sanık ve takip edilmekte olan kimselere yöneltilmiş bulunan hükümetin azimli kuvvetini geçici olarak işgal etmek ve duruma bir karışıklık rengi vererek sonucunda tutukluları kurtarmak ve işi siyasi yoldan çözümlenebilmek umudu ile meydana getirildiği kanısındadır.

9.Takip hareketi, ancak, mahalli dirlik ve düzenliği bozan zararlı kimselere yöneltilmiştir. Bu arada masum halkın rencide edilmemesini ve aksine kendilerine iyi muamele edilmek suretiyle cumhuriyet idaresine karşı olan iyi eğilimlerinin pekiştirilmesine itina edilmesini ve zararlı kimselerin tenkilinde amansız bir sürat ve azim göstermek suretiyle de bu türlü delice hareketlere karşı cumhuriyet ruhundaki hassasiyetin güçlülüğünü göstermek lazımdır.

10.Harekatın bir elden idaresi gerektiğine ve her günkü hareket ve sonuçları hakkında Kazım Paşa tarafından makine başında bilgi verileceğine göre, illerin harekata dair bütün muhabereleleri yalnız Kazım Paşa ile olacaktır.

12.Harekat bölgesi içinde veya civar olan illerin, durumun hassasiyet ve nezaketini göz önünde tutarak olayın büyümesi ve kamuoyunun karışıklıktan korunması için tedbir almaları lazımdır”³⁸¹.

21 Şubat 1925 tarihinde, Başbakan Fethi Okyar, Meclis Başkanı Kazım Özalp ve Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in başkanlığında toplanarak Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na aşağıdaki yazının gönderilmesine karar vermişlerdir³⁸²:

“Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı olan ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de geçmiş ve genişlemeye müsait görünmüş olduğundan Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari illeri ile Erzurum ilinin Kiğı ve Hınıs

³⁸¹ Yönergenin tam metni ve daha fazlası için bkz. Hallı, *age*, s.91-93.

³⁸² Hallı, *age*, s.108.

ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir. Anayasanın 86. maddesi gereğince keyfiyeti yüksek meclisin onayına arz ederim.

Başbakan

*Fethi Okyar*³⁸³

Bu illerin yanında 24 Şubat'ta Hükümet, Malatya ilinde de bir ay süre ile sıkıyönetim ilan etti. Meclis Başkanlığı'na Başbakan Fethi Okyar imzasıyla gönderilen yazı, 25 Şubat'ta gündeme alınarak, adı geçen yerlerde sıkıyönetim ilan edilmesine oy birliğiyle karar verildi³⁸⁴. 1925 yılında Meclis tarafından gerici ve bölücü eylemlere karşı alınan ilk tedbir bu idi³⁸⁵. Bir yandan yukarıda bahsi geçen askeri tedbirler uygulanırken öte yandan isyanın tamamen bastırılması için gerekli idari ve siyasi tedbirler üzerinde tartışmalar devam ediyordu³⁸⁶. Bu çerçevede Fethi Okyar Hükümeti'nin aldığı ikinci tedbir Hıyanet-i Vataniye (Vatana İhanet) Kanunu'nun kabul edilmesi oldu³⁸⁷.

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bir madde eklenmesi için yaptığı teklif ele alınarak, din istismarının önüne geçecek yasa teklifi üzerinde yapılan kısa bir görüşmeden sonra bütünüyle kabul edildi³⁸⁸. 25 Şubat tarihli Hıyanet-i Vataniye (Vatana İhanet) Kanunu'nun birinci maddesi şöyleydi:

“Madde 1-Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyla cemiyet teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar hain-i vatan addolunur. Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek şeklen devleti tebdil ve tağyir veya emniyet-i devleti ihlal veya mukaddesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasında fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden

³⁸³ Hallı, **age**, s.108; Bu resmi tebliğ ve ilgili haberler için ayrıca bkz. **Vakit Gazetesi**, 24 Şubat 1925.

³⁸⁴ Aybars, **age**, s.212.

³⁸⁵ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.242.

³⁸⁶ Hallı, **age**, s.112.

³⁸⁷ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.242.

³⁸⁸ Aybars, **age**, s.212.

*ve gerek müştemian kavli veya tahriri veyahut fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik hain-i vatan addolunur*³⁸⁹.

Olağanüstü durumların gereklerine göre çıkartılan bu kanun, ülkede birliğin sağlanmasında, isyan ve karşıt çıkmanın önüne geçilmesinde önemli bir etken oldu. Bu kanunla meclis meşruluğunu belirleyip, milletin yüksek çıkarlarına karşı yapılacak davranışları mahkemeler yoluyla cezalandırmayı saptadı³⁹⁰.

Başbakan Fethi Okyar ve onun gibi düşünenler, isyanı irticai bir isyan hareketi olarak görürken ve sıkıyönetim tedbirlerinin yeterli olacağını öne sürerken; İsmet İnönü'nün temsil ettiği grup, rejimi devirmeye yöneltmiş ülke çapında bir karışıklık hareketinin yok edilmesi ve Cumhuriyetin gerektirdiği hamlelerin yapılması için gerekli koşulları yaratacak en sert tedbirlerin bir an önce alınmasından yanaydı³⁹¹. Nitekim diken üstünde duran Fethi Okyar başkanlığındaki hükümet, askeri birlikler kontrolü sağlamayı başaramayınca ve isyan alan genişlemesi yapıp ciddi bir hal alınca istifa etmek zorunda kaldı³⁹².

Yeni Hükümeti kurma görevi beklenildiği gibi İsmet İnönü'ye verildi³⁹³ ve 3 Mart 1925 tarihinde İsmet İnönü yeni başbakan sıfatıyla hükümeti kurdu³⁹⁴. İsmet İnönü, 4 Mart 1925'te CHP Meclis Grubu'na hükümet üyelerini açıkladı ve iki maddelik bir İçişleri Programı sundu³⁹⁵. Bu program şöyleydi :

“1-Sıkıyönetim ilan olunan bölgelerdeki suçlar için bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Sıkıyönetim bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasi ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da

³⁸⁹ Aybars, **age**, s.212.

³⁹⁰ Aybars, **age**, s.38.

³⁹¹ Hallı, **age**, s.112.

³⁹² Özgürel, **age**, s.256.

³⁹³ Aybars, **age**, s.215.

³⁹⁴ Özgürel, **age**, s.256.

³⁹⁵ Aybars, **age**, s.215.

ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Ayaklanma bölgesindeki İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları ise Meclis'in onayından sonra yerine getirilecektir.

2-İç politika durumu ile ilgili bütün teşkilat, tesisat ve yayın hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile men edilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacaktır”³⁹⁶.

Parti grubundan güvenoyu alan İsmet İnönü, Meclis Genel Kurulu'nda yeni hükümetin programını okuyarak; devam eden isyan dolayısıyla iç politikada sert tedbirlere başvurulmasının gereği üzerinde durdu. Yapılan oylama sonucunda İsmet İnönü'nün başkanlığındaki yeni hükümet 3 ret oyuna karşılık, 154 oyla güvenoyu aldı³⁹⁷.

Yeni hükümetin içişleri programından da anlaşılacağı gibi, artık isyana ve isyancılara daha sert tedbirler uygulanacak, hiçbir şekilde taviz verilmeyecekti. Dışa karşı Türkiye'nin bağımsızlığını ve itibarını korumak, içerde ise milli birlik ve beraberliği yeniden kurmak çok önemli ve hassas bir konu haline gelmişti. Çünkü Şeyh Sait İsyanı ciddi idi ve bir an önce bastırılması gerekiyordu. Yeni hükümetin tavrı isyanın ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalara hız verdi. Olayın ciddiyetine ve tehlikenin büyüklüğüne uygun tedbirler gündeme geldi.

İsmet İnönü Hükümeti'nin aldığı en önemli tedbirlerden biri Takrir-i Sükun Kanunu, diğeri ise İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasıdır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal yeni hükümetin iç politika programını desteklemiş ve bundan sonra milli siyaset doğrultusunda Meclis'teki Kürtçüler, şeriatçılar, İngiliz ajanları birer birer tasfiye edilmiştir³⁹⁸.

³⁹⁶ Aybars, **age**, s.215.

³⁹⁷ Aybars, **age**, s.215. Ayrıca bkz. Hallı, **age**, s.113.

³⁹⁸ Yeşiltuna, **age**, s.23.

Takrir-i Sükun Kanunu 4 Mart 1925 günü 22 ret oyuna karşı 122 oyla kabul edildi.³⁹⁹ Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilk maddesi şöyle idi:

*“Gericiliğe, ayaklanmaya ve memleketin sosyal düzenini ve huzur ve sükununu ve güvenliğini ve asayişini bozmayan neden olacak bütün kuruluşlar, kışkırtmalar, girişimler ve yayınları, hükümet, Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya ve idare olarak yasaklamaya yetkilidir. Bu gibi eylemcileri hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir”*⁴⁰⁰.

Hükümet, Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesinden hemen sonra, 6 Mart 1925 tarihinde kanunun birinci maddesine dayanarak, Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak-Çekiç, Sebil'ül-Reşat adlı gazete ve dergileri, zararlı ve yıkıcı yayınlarda buldukları gerekçesiyle kapattı⁴⁰¹.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun peşinden İstiklal Mahkemeleri kurularak, isyan bölgesine her taraftan büyük çapta askeri kuvvetler sevk edildi⁴⁰². Ankara İstiklal Mahkemesi ve Şark İstiklal Mahkemesi adıyla iki istiklal mahkemesi kuruldu⁴⁰³. Vilayet-i Şarkiyeye İstiklal Mahkemesi'ne kısaca Şark İstiklal Mahkemesi de deniyordu. Şeyh Sait İsyanı, Doğu illerinin bütününe kapsamadığı için mahkemenin adı sonradan “İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi” olarak değiştirildi⁴⁰⁴.

VI. İSYANIN GELİŞİMİ VE BASTIRILMASI

13 Şubat 1925'ten 15 Nisan 1925 tarihine kadar 62 gün süren Şeyh Sait İsyanı'nın askeri safhası başından sonuna Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in idaresi altında gelişmişti⁴⁰⁵. Mustafa Kemal, isyan devam ederken sürekli Ankara'dan durumu yakından takip etmiş; sivil ve askeri tedbirlere dair

³⁹⁹ Yeşiltuna, **age**, s.23.

⁴⁰⁰ Ş. Turan, **age**, s.117.

⁴⁰¹ Aybars, **age**, s.218.

⁴⁰² Rıza Zelyut, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği**, Ankara, Kripto Kitaplar, 2010, s.190.

⁴⁰³ Aybars, **age**, s.219.

⁴⁰⁴ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.265-266.

⁴⁰⁵ Hallı, **age**, s.142.

direktifler vermiş ve bu direktifler hükümet adına Başbakan İsmet İnönü, ordu adına ise Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak aracılığıyla uygulanmıştır⁴⁰⁶.

Şeyh Sait, Piran olayından sonra 14 Şubat 1925 tarihinde “Emir’ül-Mücahidin Muhammed Said Nakşibendi” imzasıyla önceden hazırlanmış beyannamelerin dağıtılması emrini vermiştir⁴⁰⁷. Bu arada hükümet kuvvetlerinin etkisinden henüz uzak bulunan Şeyh Sait, 15 Şubat 1925 tarihinde Hakik köyüne geldi ve burada kuvvetlerini toplayarak şu kararları aldı⁴⁰⁸:

“-Genç İli merkezi Darahini zabtedilecek;

-Mukavemet görülürse karşı konacak, alınacak esirlere din yoluna girmeleri telkin edilecek;

-Asillerden ölenler şehit sayılacak, mukavemet gösteren düşmanlar için şer’an kisas ve diyet bahis konusu olmayacaktı”⁴⁰⁹.

İsyan kısa zamanda Genç (Darahini), Çapakçur (Bingöl), Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elazığ, Ergani, Palu, Çermik, Çemişkezek, Silvan, Siirt ve Urfa gibi oldukça geniş bir alana yayılmış ve ciddi bir hal almıştır⁴¹⁰. Görüldüğü üzere, bütün il merkezleri, valisi, memurları, jandarması ve parasıyla hiçbir tedbir al(a)madan ve hemen hiç karşı koy(a)madan asilerin eline geçmiş idi. Asilerin meydanı boş bularak sağa sola saldırdıkları bu günlerde hükümet gerekli tedbirleri almakla meşguldü⁴¹¹. Ancak isyanın bu ilk günlerinde hükümet, isyanı biraz hafife alarak küçümsemiş ve alınan

⁴⁰⁶ Hallı, **age**, s.142.

⁴⁰⁷ Çay, **age**, s.328.

⁴⁰⁸ Hallı, **age**, s.94.

⁴⁰⁹ Hallı, **age**, s.94.

⁴¹⁰ Çay, **age**, s.328-329; Ayrıca, “Genç havalisinde vuku bulan isyan hadisesinin saha-i şumulü hakkında dün Dahiliye Vekili Cemil Bey gazete muhabirlerine gayet sarih malumat vermiştir. Bu malumata göre isyan vakasının ilk tahminlerden daha vasi bir muntıkaya şamil olduğu anlaşılmaktadır. Dahiliye Vekili hadisenin ‘Genç, Çapakçur, Palu, Lice, Hani’ muntıklarında cereyan etmekte olduğunu söylemiştir.” şeklindeki isyan sahası ile ilgili haber için bkz. **Vakit gazetesi**, 24 Şubat 1925; İsyanın başlaması, genişlemesi ve meclisin isyan konusundaki çalışmaları hakkındaki haberler için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Şubat 1925.

⁴¹¹ Hallı, **age**, s.94.

tedbirlerin yeterli olacağını, başka tedbirlere gerek olmadığını savunmuş, durum ciddileşince işi sıkı tutmanın gerekli olduğunu fark etmişti.

Şeyh Sait ve kurmayı isyan sırasında bildirilerle ve propagandayla; isyanın dini kurtarmak amacıyla din düşmanlarına kaşı yapıldığı fikrini yayarak, halkın desteğini kazanmak istemişlerdi. Dini propaganda o kadar etkiliydi ki, bir kısım halk hükümete yardıma yanaşmıyor ve dahası asilere az sayıda da olsa katılımlar oluyordu. Asilerin gerçek yüzünü görerek isyana katılmayan Kürtler⁴¹² ve Alevi aşiretleri⁴¹³, bazen hükümet kuvvetleriyle beraber bazen de kendi imkanlarıyla isyancılara karşı mücadele etmişlerdir.

İsyanın başlangıcından itibaren hiç şansı olmayan Şeyh Sait'in, ilk başarıları, askeri birliklerin hazırlıksızlığına ve Ankara'nın kararsızlığına bağlanabilir⁴¹⁴. Hükümetin aldığı sert tedbirlerden sonra isyan hareketi başlangıçtaki etkisini yitirmeye başlamış ve günden güne zayıflamıştır. 7 Mart 1925 gecesini Diyarbakır'ı ele geçirerek burada Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etmek için⁴¹⁵ saldırıya geçen Şeyh Sait'e bağlı silahlı güçler yoğun topçu ateşi karşısında geri çekildiler ve bu geri çekiliş isyana katılanlar tutuklanana dek devam etti⁴¹⁶.

Askeri harekat, 1 Nisan 1925 tarihi itibarıyla sona erdi. Şeyh Sait, Lice dolaylarındaki ordugahından çıkarıldıktan sonra, diğer istikametlere giden yollar tutulduğundan, bir an önce İran'a kaçmaya çalıştığı anlaşılıyordu. Halk, Şeyh Sait'e ve diğer asilere destek vermek şöyle dursun, hükümet kuvvetleri ile birlik olmuştu⁴¹⁷. Muş'un Varto ilçesi yakınlarında sıkıştırılan Şeyh Sait teslim olmak zorunda kalmıştır. Askerler, Şeyh Sait'i Varto'ya götürerek 14 Nisan 1925 gecesini komutanlığa teslim ettiler⁴¹⁸.

“15 Nisan 1925 Çarşamba günü Ankara şu resmi tebliği yayınlıyordu:

⁴¹² Hallı, **age**, s.106.

⁴¹³ Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması...**, s.80.

⁴¹⁴ Özgürel, **age**, s.256.

⁴¹⁵ Hallı, **age**, s.118.

⁴¹⁶ Özgürel, **age**, s.256.

⁴¹⁷ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.273.

⁴¹⁸ Özgürel, **age**, s.257.

'1) Genç, birliklerimiz tarafından temizlenmiştir. Bu suretle isyan bölgesinde bulunan idare merkezlerimiz tamamen alınmış ve her yerde hükümet kurulmuştur.

2) Genç kuzeyinde sıkıştırılan Şeyh Sait ve diğer isyan şefleri doğuya kaçmak isterken Varto güneyinde Çarpuh köprüsü civarında birliklerimiz tarafından sarılarak yakalanmış ve Varto'ya getirilmiştir. Esir edilen asilerden mühimleri şunlardır: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Ceyran beylerinden Kasım, İsmail, Reşit ve aynı aşiret ağalarından Mehmet ve Timur, Kargapazarlı Reşit ve daha yirmi beş kişidir. Şeyh Sait'in üzerinde isyan hareketine ait önemli kağıtlar, belgeler ve heybesinde büyük sayıda altın para bulunmuştur.

3) Silvan civarında evvelce bastırılmış olan asileri idare etmiş bulunan Şeyh Şemsettin'in erkek kardeşi Şeyh Seyfullah da kendiliğinden gelip teslim olmuştur.

4) Bu suretle her tarafta başsız kalan asiler yer yer birliklerimize teslim olmaktadır.

5) Cezalandırmanın askeri harekate ait safhaları bittiğinden, bundan böyle resmi tebliği neşredilmeyecektir"⁴¹⁹.

Şeyh Sait ve kurmayının ele geçirilmesinden sonra, askeri temizlik hareketi bir süre daha sürmüştü; silahla karşı koyan asilere aynı şekilde silahla karşılık verilmiş, yakalananlar İstiklal Mahkemesi'ne Harp Divanları'na gönderilmiş ve nihayet 31 Mayıs 1925'te seferberlik kaldırılarak silah altına çağrılanlar 1 Haziran'dan itibaren terhis edilmesine karar verilmiş ve harekatta görev alan birlikler garnizonlarına dönmeye başlamışlardır⁴²⁰. Bununla beraber Şeyh Sait İsyanı'nın devamı niteliğinde aralıklarla patlak

⁴¹⁹ Şenol Yücedağ, *Şeyh Sait İsyanı ve Ezeli Düşman İngiltere*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s.79.

⁴²⁰ Hallı, *age*, s.141-142.

veren isyanlar Kasım 1937 tarihinde tamamen bastırılmıştır⁴²¹. Neticede Şeyh Sait İsyanı bastırılmış artık yargılama süreci başlamıştır.

Bazı araştırmacılar, isyanın bastırılması hadisesini abartılı ve önyargılı bir şekilde ele almışlardır. Daha doğru bir ifade ile söylemek gerekirse, okuyucuya yazının abartılı ve önyargılı bir bakış açısı ile yazıldığı izlenimini vermektedirler. Bu bakış açısı ile yapılan değerlendirmelerde; isyanın fazlasıyla kanlı bir şekilde bastırıldığı, yüzlerce köyün tahrip edildiği, binlerce masum erkek, kadın ve çocuğun öldürüldüğü, isyan ile hiç alakası bulunmayan bazı nüfuzlu kişiler dahil birçok kişinin idama mahkum edildiği vb. iddialar öne sürülmüştür⁴²².

Bu gibi araştırmacıları bu tarz değerlendirmelerinin gerçeği yansıtmadığını söylemeliyiz. Bir kere araştırmacı kesin hüküm cümleleri kurmamalıdır. Çünkü hem o zamanda, olayların tanığı değildir hem de objektif bir araştırmacı duyarlılığına sahip olarak, yazdıklarının mutlak doğru olmadığını bilincindedir. Dönemin şartları dikkate alınmazsa tarih yanılgısı kaçınılmaz olur. Bu nedenlerle tarihi iyi okumak ve tablonun bütününe görmek; tarihi gerçekleri ortaya koymamızda bize sağlıklı ve doğru bir yol sunacak, aksi taktirde tarih, yazılanları er geç yalanlayacaktır.

VII. YARGILAMA

A. Seyit Abdülkadir ve Arkadaşlarının Yargılanması

İsyanın önderlerinden Seyit Abdülkadir, İstanbul'da 12 Nisan 1925'te oğlu Mehmet ve maiyeti Sait ve Mehmet ile birlikte tutuklanmış ve Diyarbakır'a sevk edilmişlerdi. İstanbul ve Diyarbakır'da ilk sorguları yapılan sanıkların yargılamaları 14 Mayıs 1925'te İstiklal Mahkemesi'nde başlamıştır. Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu'nun başkanlığını yaptığı mahkemenin savcısı Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgüven idi. Mahkemeye Seyit

⁴²¹ Çay, *age*, s.330-331.

⁴²² Bruinessen, *age*, s.429.

Abdülkadir'in sorgusu ile başlanmasından sonra Mahkeme Başkanı Kansu iddianamenin okunmasını istedi⁴²³. Savcının iddianamesi şöyleydi :

“Kürt isyan ve ihtilaliyle ilgili ve asilerin kışkırtıcılarından olmakla sanık kapatılmış Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet ve Erbilli Hoşnev aşireti reislerinden Nafiz ve Palu’lu olup çeşitli Kürt cemiyetlerinde üye bulunan Abdullah Sadi’nin iddia edilen suçu işledikleri bağlı dava evrakı arasındaki zabıtlar, ilk ifadeler, mektuplar, belgeler ve diğer bütün kağıtların metinlerinden ve deliller ve karine ile sabit olacaktır. Suçlarının mahiyetine göre cezalarının tayinini dava ve sanıkların işledikleri iddia olunan suçun mahiyetine göre haklarında tevkif kararı verilmesini talep ederim”⁴²⁴.

Sonrasında Başkan dava evrakının okunmasını istedi. Bu evrak arasında Seyit Abdülkadir taraftarlarının özellikle İngiltere ile anlaşmak için sarf ettikleri gayreti gösteren, İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nün istihbaratçı baş komiserlerinden Nizamettin Bey’in “İngiliz Murahhası Mr. Templeton” ünvanıyla Seyit Abdülkadir ile arasındaki temasları gösteren raporlar dikkate değerdir⁴²⁵. Dava evrakının okunmasından sonra mahkemeye zanlıların sorgularıyla devam edilmiştir.

İsyanın önderlerinden Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarının Diyarbakır’daki Şark İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmaları 14 Mayıs’tan 23 Mayıs’a kadar devam etti⁴²⁶. 28 Mayıs 1925 günü yargılananların savunmalarının dinlenmesinin ardından mahkeme kararını şu şekilde tebliğ etti.

“1) Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kemal Feyzi, Kör Sadi, Hoca Askeri ve avukat Hacı Ahdi idama mahkum oldular.

⁴²³ Yücedağ, **age**, s.83-85.

⁴²⁴ Yücedağ, **age**, s.85.

⁴²⁵ Yücedağ, **age**, s.87.

⁴²⁶ Hallı, **age**, s.143.

2) Cemil Paşazade Ahmet, İlyas ve Nafiz'le dört adamları beraat ettiler.

3) Nakip Bekir Sıtkı'nın Şeyh Sait'le birlikte mahkeme edilmesine karar verildi"⁴²⁷.

İdam hükmü 27 Mayıs 1925 Çarşamba sabahı yerine getirilirken; Seyit Abdülkadir "siz beni asmakla Kürtleri gayretlendiriyorsunuz" demiş, Hacı Ahdi "yaşasın Kürtlük mefkuresi (fikirleri), yaşasın Kürdistan" diye bağırarak, Kör Sadi ise asılırken şunları söylemiştir: "Son sözüm, memleketin selameti adına muhterem hakimler heyetinin hakkımızda verdiği kararı minnet ve şükranla karşılamak ve kabul etmektir. Hepimiz idam cezasına müstahakız. Çünkü vatana hıyanet ettik. Allah Türk millet ve memleketinin saadetini müemmen ve ebedi etsin, başka sözüm yoktur"⁴²⁸.

B. Şeyh Sait ve Arkadaşlarının Yargılanması

Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılanmasına 26 Mayıs 1925'te başlandı ve bu yargılama aralıksız 27 Haziran'a kadar sürdü⁴²⁹. Şark İstiklal Mahkemesi 26 Mayıs 1925 Salı günü Mazhar Müfit Kansu'nun başkanlığında asilerin reisi Şeyh Sait ve avanesinin muhakemesine başladı⁴³⁰. Müddei Umumiliğin iddianameleri okunduktan sonra, ilk iş Şeyh Sait'in sorgusu yapıldı⁴³¹.

Şeyh Sait sorguda : "Kaç yaşındasınız ve nerede öğrenim gördünüz?" sorusuna, "Altmış küsür yaşındayım. Medresede okudum." cevabını vermiştir⁴³². Mahkeme Başkanının, "Ayaklanmayı yalnız başınıza yaptığınıza inanmıyorum. Herhalde sizi kışkırtanlar, yüreklendirenler vardır?" demesi üzerine; Şeyh Sait "Ne içeriden, ne dışarıdan kışkırtan yoktur. Dışarıdan

⁴²⁷ Yücedağ, *age*, s.102.

⁴²⁸ Yücedağ, *age*, s.102-103.

⁴²⁹ Hallı, *age*, s.143.

⁴³⁰ Yücedağ, *age*, s.107.

⁴³¹ Yeşiltuna, *age*, s.437.

⁴³² Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması...*, s.110.

kastım yabancılardır.” karşılığını vermiştir. Başkanın, “Fetihten sonra bağımsız bir Kürdistan Krallığı kuracaktınız öyle mi?” şeklindeki sorusunu Şeyh Sait, “Krallık falan bizim niyetimizde yoktu. Amacımız şeriat ahkâmını uygulamaktı. Ben ne başkanlık kabul erim, ne de elimden gelirdi.” diye cevaplamıştır. Başkan Mazhar Müfit Kansu’nun Şeyh Sait’in sorgusunda saygılı davranmasına ve sorularına “siz” diye başlamasına karşın, Kürt kökenli eski jandarma subayı Ali Saip Bey ise Şeyh Sait’e azarlarçasına peş peşe sorular soruyor ve çok sert davranıyordu. Ali Saip Bey’in soruları bitince, Başkan Mazhar Bey’in soruları başlıyor, yeri geldikçe asiler yüzleştiriliyor ve onlara çeşitli sorular soruluyordu⁴³³.

20 Haziran 1925 Cumartesi gününe kadar devam eden sorgular sırasında, isyanın bütün safhaları özellikle hilafet, Kürt bağımsızlığı ve yabancı müdahalesine ait kısımları ortaya konmuştur. İsyanda önyak olan Şeyhlerin ne karakterde insanlar oldukları 20 Haziran tarihinde yapılan duruşmada Silvanlı Şeyh Şemsettin’in itirafları ile ortaya çıkmıştır. Şeyh Şemsettin’in sorgusu sırasında Ali Saip Bey’in: “*Din perdesi altında masum halkı ayaklandıran şeyhlerin neler yaptığını, ne fena adamlar olduğunu şimdi bütün millet işitiyor. Şeyhler analıklarını nikahlıyor. Müritler, tilkiler, köpekler gibi bağılıyor. Tekke dediğiniz fesat ocaklarında halkı böyle mi irşat edersiniz?*” demesi üzerine, Şeyhlerin hepsi sapsarı kesilmiştir. Bu sorgudan sonra mahkeme, savcının iddianamesini hazırlaması ve sanıkların da savunmalarını hazırlamaları için, 27 Haziran Cumartesi günü toplanılmasına karar vermiştir⁴³⁴.

27 Haziran 1925’teki duruşmada⁴³⁵ Müddei Umumi Ahmet Süreyya Bey son iddianamesini okuyarak, seksen bir sanığın her birinin işledikleri suçları dereceleri ve kanunlara karşılık gelen cezalarıyla ilgili açıklamada bulundu. İddia makamının üç saat süren iddia ve mütalaaları sona erince

⁴³³ Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması...**, s. 113-121.

⁴³⁴ Yücedağ, **age**, s. 116-119.

⁴³⁵ Bu son duruşmada yaşananların tasvir edildiği bir haber için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1929 (Hüküm Verildi başlıklı haber).

sanıkların son savunmaları dinlendi⁴³⁶. Kısacası bütün asiler suçlarını ettiklerinden ve vaktin gecikmesinden dolayı mahkeme kararı 28 Haziran 1925 Pazar günü açıklanabildi. Şark İstiklal Mahkemesi Başkanı Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu kararı tebliği etti⁴³⁷:

“Yapılan mahkemelerden ve tetkiklerden tekke ve zaviyelerin birer kötülük ve fesat ocağı oldukları ve bu tekkelerle zaviyelerde Şeyhlerin kendilerine Allah süsü vererek halkı kendilerine taptırmak gibi, dinin kabul edemeyeceği fiiller işledikleri, mahkeme huzurundaki ifadelerinden anlaşılması dolayısıyla Şark İstiklal Mahkemesi, yargı bölgesi içindeki bütün tekkelerle zaviyelerin (küçük tekkelerin) kapatılmasına;

Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Kamil Bey, Baba Bey, Şeyh Şerif, Fakih Hasan, Hacı Sadık Bey, Şeyh İbrahim, Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh Celal, Şeyh Hasan, Mehmet Bey, Mani’li Salih Bey, Madenli Kadri Bey, Şeyh Şemsettin, Genç Tahrirat Katibi Tahir, Bucak Müdürü Tayyip ve aveneden 29 kişinin idamına ;

İdama mahkum olan Salih Bey Zade Hüseyin’in cezasının, küçük olmasından dolayı Adana’da 15 sene kürek’e ve gene idam mahkumlarından Çapakçur Kaymakamı Çerkez Hüseyin Hilmi’nin de Kuvayi Milliyede geçmiş eski hizmetleri göz önünde bulundurularak cezasının Konya’da kürek’e çevrilmesine ;

Genç Valisi İsmail Hakkı’nın Hopa’da bir sene hapsine ve devlet hizmetinde çalıştırılmasına, Jandarma Yüzbaşısı Avni ve Teğmen Mihri’nin askerlikten tartları ile onar sene hapislerine, Cemil Paşa Zade Ekrem’in 10 sene kürek’e, Çapakçur yargıcı Bağdatlı Rıza’nın milli hudut dışına kovulmasına;

Cemil Paşa Zade Muhittin, Kadri, Memduh ve Ömer Beylerle Nakip Bekir Sıtkı’nın sorumsuzluklarına, Bezganlı Rüştü Hüseyin, sıhhiye katibi

⁴³⁶ Yeşiltuna, age, s.495.

⁴³⁷ Yücedağ, age, s. 122-123.

*Niyazi, Fakih İlyas, Emekli Binbaşı Kasım ve arkadaşlarının beratına karar verildiği... bildirilmekte idi*⁴³⁸.

Mahkeme Başkanı Müfit Bey, kararı okuduktan sonra mahkumlara şu konuşmayı yapmıştır:

“Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kıskırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani Bağımsız Kürdistan kurulmasına yöneldiniz. Yıllardan beri düşündüğünüz ve hazırladığınız genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kesin hareket ve Cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleriyle ayaklanmanız, gericiliğiniz derhal yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız.

Herkes bilmelidir ki, cumhuriyet hükümeti, fesat ve irticaa, her türlü lanetli faaliyetlere kesin suretle göz yummayacağı gibi, hatta kesin önlemler ile eşkıya eylemlerine yer vermeyecektir. Yıllardan beri şeyhlerin, ağaların, beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen, can ve ırzları şeyhlerin, beylerin, ağaların keyfine kurban edilen bu bölgenin zavallı halkı sizin fesadınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak cumhuriyetimizin feyizli ilerleme ve mutluluk vaat eden yollarında yürüyerek, refah ve mutluluk içinde yaşayacaktır.

Siz de döktüğünüz kanların, sömürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehpasında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz.

*İşte cumhuriyetin sert fakat adil yasalarının hükmü budur*⁴³⁹.

İdamların infazı 28-29 Haziran 1925 gecesi yerine getirildi⁴⁴⁰. İnfazın en önemli özelliği halka açık yapılması ve gazeteciler de dahil toplumun çeşitli kesimlerinden kimselerin bu infaza katılmasıydı⁴⁴¹. Şeyh Sait, “Fena

⁴³⁸ Hallı, **age**, s.143-144.

⁴³⁹ Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması...**, s.133.

⁴⁴⁰ Osman Köker, “Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?”, **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, s.6.

⁴⁴¹ Köker, **agm**, s.6.

yaptık... Bundan sonra iyi olur inşallah” diye son sözünü söyledikten sonra asıldı⁴⁴².

VIII. İSYANIN SONUCU VE ÖNEMİ

Şeyh Sait İsyanı, şüphesiz, içte ve dışta önemli sonuçları olan bir isyandı. Şeyh Sait İsyanı, Lozan sonrasında Kürtlerin yeniden örgütlenerek başlattıkları ve Türkiye'nin hem iç, hem de dış politikası açısından son derece önemli sonuçlar doğuran ilk büyük hareketti⁴⁴³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkan bu isyan, Bağımsız Kürdistan'ı amaçladığı için milli birlik ve beraberliğin sağlanmasına karşı tehlike yarattı. Dış etkiler ve yapay zorlamalar, milli birliğin sağlanmasını zora soktu⁴⁴⁴.

Şeyh Sait İsyanı, gerek irticai ve bölücü niteliğiyle, gerekse geniş ve yaygın bir isyan oluşuyla; şeriatçıları ve Kürtçüleri birleştirecek ve bundan sonra da hiç ayırmayacak bir geleneğin başlangıç noktası olacaktır⁴⁴⁵.

Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel düşünce ve inançlara saygılı olduğunu programında vurgulaması, partinin bazı üyelerinin konuşmaları ve davranışları dolaylı da olsa isyanı etkilemiş, cesaretlendirmiş görünüyordu⁴⁴⁶. Şeyh Sait, sorgusu sırasında T.C.F.'den etkilendiğini itiraf etmişti. Şark İstiklal Mahkemesi 25 Mayıs 1925 tarihinde T.C.F.'nin tüm şubelerinin kapatılmasına karar verdi. 3 Haziran 1925 tarihinde ise Bakanlar Kurulu kararıyla fırka tamamen kapatıldı⁴⁴⁷.

Şeyh Sait, duruşması sırasında Sebil'ül-reşat, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Toksöz gibi gazetelerin, kendilerini kışkırtıcı yayınlarda bulduklarını ve bunların etkisinde kaldığını söylemişti. Ayrıca emekli

⁴⁴² Yücedağ, **age**, s.128-129.

⁴⁴³ Kurubaş, **age**, s.164.

⁴⁴⁴ Aybars, **age**, s.227.

⁴⁴⁵ Yeşiltuna, **age**, s.22.

⁴⁴⁶ Ş. Turan, **age**, s.131.

⁴⁴⁷ Yeşiltuna, **age**, s.25.

Binbaşı Kasım Bey de bu ifadeleri doğrulamıştı⁴⁴⁸. Yukarıda belirttiğimiz basın yayın organları, isyanı kışkırtıcı yayınlarda buldukları gerekçesiyle yargılandılar. Gazetecilere sert davranılmamakla birlikte, inkılâplara karşı konulmasına fırsat verilmiyordu. Basın suçu olması nedeniyle Atatürk'ün gazeteciler lehine İstiklal Mahkemesi'nden, Cumhurbaşkanı sıfatıyla aflatırını istemesi de inkılâp uygulamasının bu konudaki tavrını gösteriyordu⁴⁴⁹.

İstiklal Harbi sırasında düşünülerek, harp sonrasında hayata geçirilmeye çalışılan milli egemenlik, cumhuriyet rejimi ve demokrasi, isyan yüzünden büyük bir darbe aldı. İsyandan dolayı muhalefet susturuldu⁴⁵⁰.

Türkiye'nin Doğusu'na yönelik bazı önlemlerin alınması gündeme geldi⁴⁵¹. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, Cumhuriyet yönetimi toprak ağalığına ve şeyhliğe karşı sert bir tavır takınarak, isyanların temelinde ağalık ve şeyhliğin bulunduğunu saptadı ve toprak dağıtımını yönünde çözüm arayışlarına başladı⁴⁵².

İsyanın bir başka sonucu da Kürtçüler ya da Kürt Milliyetçiliği ile ilgilidir. Kürt milliyetçiliğinin ülke içinde bastırılmasıyla, Kürtçüler, çalışmalarını Suriye ve Lübnan'da sürdürmeye başladılar. Şeyh Sait İsyanı sonrasında Dr. Şükrü Mehmet (Sekban), İskender Bey, İhsan Nuri, Cihat, Mülazım Vanlı Rasim, Mülazım Hertuşlu Hurşit ve bazı Kürt ileri gelenleri toplanarak genel bir durum değerlendirmesi yaptılar ve yeniden örgütlenme çalışmalarını başlatarak "Hoybun" örgütünü kurdular⁴⁵³.

İsyanın başarısızlıkla sonuçlanması, başta İngiltere olmak üzere birçok devleti, Kürtlerin devlet kuramayacakları yönündeki düşüncelerini daha da güçlendirdi⁴⁵⁴.

⁴⁴⁸ Aybars, **age**, s.259.

⁴⁴⁹ Aybars, **age**, s.263.

⁴⁵⁰ Kürkçüoğlu, **age**, s.383.

⁴⁵¹ Kurubaş, **age**, s.164.

⁴⁵² Doğu Perinçek, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2010, s.45-46.

⁴⁵³ Kurubaş, **age**, s. 164-165.

⁴⁵⁴ Kurubaş, **age**, s.166.

İsyanın Türk dış politikası açısından doğurduğu en önemli sonuç Musul Meselesi ile ilgilidir⁴⁵⁵. İsyân, Musul Meselesi'nde önemli rolü bulunan, Türklerin ve Kürtlerin hem ırksal hem de politik olarak ayrılmaz bir birliktelik içinde oldukları şeklindeki Türk iddiasını zayıflatarak, İngiltere'nin eline bir koz vermiş oldu⁴⁵⁶. İsyân, uzun vadede ise muhalefetin kalmadığı bir ortamda, çağdaşlaşma (o gün için Batılılaşma) yönündeki içyapı değişimini hızlandırdı; hem de iç ve dış istikrara ihtiyaç duyan ve Musul üzerindeki iddiası zayıflayan Türkiye'nin, İngiltere'yle (olumsuz da olsa) anlaşmaya varmasını sağladı⁴⁵⁷.

İsyanın Türk dış politikası açısından diğer bir sonucu ise, Türkiye'nin SSCB'ye ve SSCB'nin de Türkiye'ye yaklaşmasıdır. Musul Meselesi'nden dolayı Türkiye'nin yalnızlığa itildiği, SSCB'nin de (çıkarları doğrultusunda) İngiltere karşısında zayıf ve parçalanmış bir Türkiye istemediği bir ortamda; Musul kararının Milletler Cemiyeti'nde kabulünden bir gün sonra yani 17 Aralık 1925'te Türkiye ile SSCB arasında Dostluk, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı⁴⁵⁸.

Sonuç olarak, Şeyh Sait İsyânı içeride insan, para ve zaman kaybına, dışarıda ise Musul'un elden çıkmasına ve Türkiye'nin itibarının sarsılmasına neden oldu. Bunların yanında Türk Devleti bundan sonra içerideki icraatlarında daha emin adımlarla ilerleyecek, dışarıda ise Musul Meselesi'nin (Türkiye'nin aleyhine de olsa) halledilmiş olması Türkiye'nin dış politikası için hareket imkanı sağlayarak, Türkiye'nin dış ilişkilerinde daha etkin bir konuma gelmesine imkan verecektir.

⁴⁵⁵ Kurubaş, **age**, s.164.

⁴⁵⁶ Bruinessen, **age**, s.431.

⁴⁵⁷ Kürkçüoğlu, **age**, s.383.

⁴⁵⁸ Kurubaş, **age**, s.165.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM İSYANI

I. HOYBUN CEMİYETİ VE TÜRKİYE'YE KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Irak, İran ve Suriye'ye kaçan bazı ayrılıkçı Kürtler Türkiye aleyhtarı faaliyetlerini sürdürmek amacıyla yeni bir örgüt kurma çalışmalarına başlamışlardır⁴⁵⁹. Bu faaliyetler çerçevesinde yeni bir cemiyetin kurulması gerektiği fikrini ilk kez tartışmaya açan kişi Suriye'de bulunan Memduh Selim'dir. Memduh Selim, Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından hemen sonra, ayrılıkçı bazı Kürt ileri gelen şahıs ve teşkilatları ile temas kurmuştur⁴⁶⁰.

İngiltere ve Fransa'nın da desteğiyle bu faaliyetler 1927 yılında Kürtçe "benlik" anlamına gelen Hoybon ve Ermenice "Ermeni yurdu" anlamına gelen Haypun kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir isim olan Hoybun Cemiyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanacaktır. Hoybun Cemiyeti'nin en önemli özelliği ve öncekilerden farklı yönü Kürtlerle Ermeniler arasındaki işbirliğine dayanmasıdır⁴⁶¹. Temeli Ermeni Taşnakçılardan, organları Kürtlerden oluşan Hoybun Cemiyeti'nin mimarı İngilizlerdir⁴⁶².

A. Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşu ile ilgili ilk toplantı 1927 Şubatı'nda İngilizlerin Revandiz kaymakamı Seyit Taha'nın evinde yapılmıştır. İngilizlerin

⁴⁵⁹ Yusuf Sarımay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", **AAMD**, Sayı 40, Mart 1998, s.213.

⁴⁶⁰ Zafer Çakmak, "Hoybun Cemiyeti (Kuruluşu ve Teşkilatlanması)", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, Elazığ, 2008, s.30-31.

⁴⁶¹ Sarımay, **agm**, s.213.

⁴⁶² Hayri Başbuğ, **Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1984, s.53.

Irak olağanüstü komiser yardımcısı Edmonds'un planladığı bu toplantıya önde gelen Kürtçü önderlerin yanı sıra İngiltere'yi temsilen Kaptan Motfoltre katılmıştır⁴⁶³. Bu toplantıda, Türkiye'ye karşı çıkarılacak isyanla ilgili şu kararlar alınmıştır:

“1. İngilizler Kürtlere para yardımı edecekler,

2. Lüzum görmeleri halinde silah da verecekler,

3. Nasturilere de Kürt kıyafeti giydirip, silahlı harekete destek olmaları sağlanacak,

4. Harekete geçilmeden evvel örgütün büyüyüp güçlenmesi beklenilecek,

5. Hoybun, Türkiye Cumhuriyetine taarruzu, Şemdinan Yüksekova bölgesinden başlatacak, Van'ı işgal edebilmeleri halinde İngiliz yardımı yapılabilecektir”⁴⁶⁴.

Ayrılıkçı Kürtlerin Irak'taki ikinci toplantısı 1927 Martı'nda yine Seyit Taha'nın evinde yapılmıştır. Bu toplantıda kurulması planlanan Cemiyetin ismi Hoybun olarak belirlenmiştir. Üçüncü toplantı da aynı yerde yapılmış, Türkiye'de çıkarılması düşünülen isyanın başarıya ulaşabilmesi için Haydaran ve Celali aşiretlerinden yardım elde edilmesine ve bu görevin İhsan Nuri adlı şahsa verilmesine karar verilmiştir⁴⁶⁵.

1927 yılı boyunca devam eden toplantı ve faaliyetlerden sonra 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan'ın Bihamdun kasabasında Mehmet Şükrü Sekban⁴⁶⁶

⁴⁶³ Kalafat, **age**, s.134-135.

⁴⁶⁴ Kalafat, **age**, s.135.

⁴⁶⁵ Sarımay, **agm**, s.213-214.

⁴⁶⁶ Ayrılıkçı Kürtlerin önderlerinden ve Hoybun Cemiyeti'nin kurucularından olan Mehmet Şükrü Sekban, bu kongreden altı yıl sonra yani 1933 yılında Kürt Meselesi adında bir kitap yazmıştır. Fransızca olarak yazılan bu kitaptan anlaşıldığı kadarıyla Sekban'ın görüşleri büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Sekban bu kitabında; *“Türkiye'den ayrılmış bir Kürdistan, manen ve maddeten yaşayamazdı”* (s.30) diyor ve sözlerine şöyle devam ediyor: *“Sonraki hadiseler göstermiştir ki, bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması, Kürt halkının gerçek menfaatleri yönünden bir felaket, bir yıkım olurdu...”*(s.31). Ayrıca Sekban, Gazi Mustafa Kemal ile ilgili şunları söylemiştir: *“Bu iki halkın, iktisadi tesanüd, ırk ve din birliği, müşterek kültür gibi, çeşitli siyasi ve milli birlik faktörleri dışında, çok kuvvetli, kudretli bir faktörleri daha vardır. Bu, Gazi'nin yüksek şahsiyetidir. Gerçekten,*

tarafından yönetilen Birinci Kürt Kongresi'nde alınan karar ile Hoybun Cemiyeti kurulmuştur. Hoybun Cemiyeti'nin kurulmasından sonra kongreye katılan Kürt cemiyet ve teşkilatları kendilerini feshetmişlerdir. Ayrıca bu kongrede Sevr'de "Kürdistan" olarak belirlenen bölgenin bağımsızlığı ilan edilmiştir. Birinci Kürt Kongresi'nde Ağrı Dağı, bağımsızlığı ilan edilen Kürdistan'ın geçici başkenti olarak kabul edilmiştir. Ancak Hoybun Cemiyeti faaliyetlerini, Fransa'nın mandaterliği altında bulunan Suriye'de yürüttüğünden cemiyetin genel merkezi Halep'te bulunmaktaydı. Hoybun Cemiyeti, Kürdistan'ı, Ağrı bölgesi, Şeyh Barzan bölgesi, Haco Ağa'nın bölgesi, Barazi Aşireti'nin içinde bulunduğu bölge, Sason bölgesi ve Dersim bölgesi olmak üzere altı bölgeye ayırmıştır. Hoybun Cemiyeti, başta Diyarbakır, Ağrı, Van ve Siirt olmak üzere Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda yer alan birçok şehirde temsilcilikler açmıştır. Ayrıca cemiyet, Türkiye'ye karşı yürüteceği silahlı faaliyetler için, askeri teşkilat ve çeteler kurmuştur⁴⁶⁷.

Kuruluşundan itibaren fikir ve eylem birliği yapan Hoybuncularla Taşnak Ermenilerinin işbirliği cemiyetin amaç ve ilkelerine de yansımıştır. 21 Haziran 1928 tarihinde Halep'te bir ittifak yaparak bu işbirliğini resmileştirmişlerdir⁴⁶⁸. Dahiliye Vekaletinin Başvekalete yazdığı, Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleriyle ilgili 18.07.1929 tarihli gizli rapora göre, Hoybun Cemiyeti Başkanı Celadet Ali Bedirhan ile Taşnakların Cemiyet nezdinde temsilcisi olan Vahan Papazyan arasında yapılan ittifakın maddeleri şunlardı⁴⁶⁹:

"1. 'Ermeni Taşnak Cemiyeti Kürt milleti ile aralarında geçmiş olan maceraları unutmuş bir ittifak yapmıştır. Kürt Hoybun Cemiyeti de hakiki

Devlet idaresinin en yüksek kademesinde Gazi Mustafa kemal gibi bir lidere sahip olmak, bir millet için bir saadet, bir hazinedir... İşte, bu samimi düşüncelerin ışığı altında, bir art düşünceden uzak ve taraf tutmadan, kan kardeşim olan Türkiye Kürtleri'ni, şöhretli liderleri Mustafa Kemal'in pek mahirane bir şekilde çizdiği yola, davet ediyor ve maddi refah bulacakları bu yolu takiple görevlendiriyorum...." (s.39-40). Bkz. Şükrü Mehmet Sekban, **Kürt Meselesi**, Ankara, Kon Yay., 1979.

⁴⁶⁷ Çakmak, **agm**, s.38-41.

⁴⁶⁸ Sarıay, **agm**, s.215.

⁴⁶⁹ Zelyut, **age**, s.167.

düşmanlarını anlayarak Ermeni milleti ile ittihat ederek ortak amaçlar için kuvvetlerini harcayacaktır.

2. Kürt istiklalini temin ve milli amaçlarını elde etmek için siyasi, idari ve askeri bütün kuvvetlerini Taşnak Cemiyeti memnuniyetle ortaya koyacaktır.

3. Ermeni hükümet ve milletinin bütün amaç ve arzularını tatmin ve hukuki meşruiyetini temin etmeyi Hoybun Cemiyeti bir vazife olarak kabul eder.

4. Ermeni ve Kürdistan sınırları her iki cemiyet mührü ile tasdik edilen haritalardaki gibidir. Bu haritada Doğu Anadolu bölgesini Kafkasya'ya kadar içine alan esas Ermenistan ve Çukurova bölgesinde de güney Ermenistan çizilmiş olup, alımda 'Rize Ermenistan'ın mahrecidir. İskenderun Körfezi ise Cenubi Ermenistan'ın mahrecidir. Bu iki Ermenistan arasında vasi ve müttefik bir Kürdistan vücuda getirilecektir' şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

5. Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri mağdur Nasturi, Yezidi ve Çerkezlerle birleşmeyi ve onların hakiki hürriyetlerini taahhüt ederler.

6. Dağınık Çerkezlerle Suriye'de, İsrail'e bahşedilen imtiyaza benzer bir imtiyazla belirli bir yurt tahsisine çalışılacaktır.

7. Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri İranlı Fars ırkdaşları ile dostluk ve işbirliği içerisinde yaşamak isterler.

8. Rıza Pehlevi hazretlerinin emirlerinin tarafların menfaatine olduğu kabul edilmiş ve İran'da özel olarak hareket serbestliği hakkı elde edilmiş olduğundan her iki cemiyet bu meseleye son derece riayetkar olacaktır.

9. Hoybun Cemiyeti Kürt amaç ve isteklerini Taşnak Ermeni Cemiyeti de isteklerini tesbit etmişlerdir. Bu madde bir siyasi ilke olarak kabul edilmiştir. Binaenaleyh bütün Kürtlerin temsilcisi Kürt Hoybun Cemiyeti ve bütün Ermenilerin temsilcisi Taşnak Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.

10. *Taşnak Cemiyeti, Hoybun Teşkilatı için gerekli unsurları temin edecektir. Bu çerçevede Türkiye'ye karşı hareketin icrasına başlanıldığı zaman Taşnak Cemiyeti General Karakin, Nejde, General Dm, General Subuhi, General Simpat, General Nazarbekofve, General Gargatof gibi kıymetli kumandanlarını istihdam etmeye amadedir.*

Hoybun Cemiyeti de Seyit Mehmet Taha, Seyit Abdullah, Muşlu Kasım Bey, Hakkarili Şeref Bey, onun oğlu Hasan Bey, Batnusi Hüseyin Paşa, Barkinli Mehmet Sıddık, Mustafa Nadir ve Mustafa Bey ve Osmanlı ordusunda hizmet edip Cemiyete ilhak eden bilcümle zabıtnı istihdam etmeye amadedir.

11. *Dersim, ruhu meselesidir. Kürt hareketına istinat noktası teşkil eder. Haydaranlı, Bahtiyarlı, Lolanlı, Balabanlı, Karakiyhili, Arelli ve Çarıklı aşiretlerinin tamamen elde edilmesi lazım geldiğinden bu hususu Hoybun Cemiyeti deruhte eder. Bu durum müştereken tesbit edilerek karar altına alınmıştır.*

12. *Türkiye'ye karşı dışarıdan yapılacak genel bir hareket için muayyen ve detaylı bir plan hazırlanacaktır.*

13. *Taraflarca seçilecek temsilciler daima temas halinde bulunulacak ve önemli meseleleri merkezi umumiyeye bildireceklerdir. Tarafların temsilcileri Halep'te bulunacaklardır.*

14. *Bu ittifakın tatbik ve icrasını Ermeni Taşnaksutyun ve Kürt Hoybun Cemiyeti deruhte ederler*⁴⁷⁰.

İttifakın maddelerinden de anlaşılacağı üzere, Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri Türkiye'yi zayıf düşürmek ve bölmek amacıyla geniş çaplı bir işbirliğine girişmişlerdir. Nüfus itibarıyla Taşnak Ermenilerinin Türkiye toprakları üzerinde organize olma ve isyana teşebbüs etme imkanları olmadığı için Ermeni davasını Kürtlerle kazanmak Taşnak siyasetine de uygun düşmüştür. Taşnak Ermenileri, Türkiye'de bir Türk-Kürt çatışması

⁴⁷⁰ Zelyut, *age*, s.167-169.

yaratarak, Kürt isyanları ile zayıf düşürülmüş bir Türkiye'den hayali Ermenistan topraklarını koparma şansını bulabilmeyi ummuştur⁴⁷¹.

İttifakın maddelerinden birinde Hoybun Cemiyeti, bütün Kürtlerin temsilcisi olarak gösterilmiştir. Fakat Hoybun Cemiyeti, Türkiye'ye karşı mücadeleye girişen ayrılıkçı ve kaçak Kürtlerin tamamını bir çatı altında toplayamamıştır. Bu noktada Hoybun Cemiyeti kurulduktan bir süre sonra, Hoybun'a katılmayı reddeden bazı Kürtler, Irak'ta Kürt-Türk Hilafet (Kürt Teali) cemiyeti adıyla bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyetin amacı; hilafet ve saltanatı geri getirmek ve Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bağımsız bir yönetim tesis etmektir. Cemiyet bu amacına ulaşabilmek için hem Türkiye'de yapılan İnkılapları hazmedemeyen bazı çevrelerle hem de Türkiye dışında muhalif ve kaçak Kürtlerle bağlantı kurmaya çalışmıştır⁴⁷².

Hoybun Cemiyeti'nin ayrılıkçı Kürt hareketi açısından önemli bir yeri vardır. Kürtler, Hoybun Cemiyeti ile Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu'nda bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamışlardır. Ermeniler ise Hoybun Cemiyeti'ni destekleyerek bu cemiyetin çatısı altında toplanan ayrılıkçı Kürtleri Büyük Ermenistan'ı kurma amacını gerçekleştirmek için kullanmak istemişlerdir. Kürt-Ermeni işbirliğinin ortaya çıkmasında bölgede mandater devlet olarak bulunan İngiltere ve Fransa'nın büyük rolü ve katkısı olmuştur. İngiltere ve Fransa, Hoybun Cemiyeti'ni kontrolleri altında tutarak, bölgedeki çıkarlarını korumak adına bu cemiyeti Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Özellikle Fransa, Hoybun Cemiyeti'ne destek vererek, Türkiye ile yaşadığı Hatay sorununda avantaj elde etmek istemiştir⁴⁷³.

Ermenilerin Hoybun Cemiyeti ile birlikte, Suriye'nin kuzeyinde yürüttükleri faaliyetler Türkiye'yi rahatsız etmiş, bundan dolayı Türkiye, sınır bölgelerine yerleştirilen 70.000 civarındaki Ermeni'nin sınırdan uzaklaştırılmasını 1930'da Fransa'dan istemiştir. Fakat Fransa, bu isteği

⁴⁷¹ Sarıay, **agm**, s.217.

⁴⁷² Çakmak, **agm**, s.46-47.

⁴⁷³ Çakmak, **agm**, s.47-48.

reddetmekle kalmamış, Türkiye'nin Hatay ile ilgilenmesine paralel olarak Hoybun'un bölücü faaliyetlerine izin vererek ve bunları desteklemeye devam etmiştir. İngiltere de bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilenmiş ve Türkiye'ye karşı ayrılıkçı hareketleri destekleyen siyasetini sürdürmüştür. İran ise bir yandan kendi içinde isyan eden Simko aşireti ile mücadele ederken, diğer yandan Kürtçülük hareketini Türkiye'ye yönlendirmek ve İran'daki Türklerin Türkiye ile bağını kesmek amacıyla Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Kürt aşiretleriyle anlaşmaya ve onları bu yolla kazanmaya çalışmıştır⁴⁷⁴.

B. Hoybun Cemiyeti ve Ağrı İsyanları

Hoybun Cemiyeti, Taşnak Ermenileri ile yaptığı ittifak doğrultusunda Türkiye'ye karşı geniş çaplı bir isyan hareketine başlamak ve cemiyet lehine kamuoyu oluşturmak için yoğun bir faaliyete girişmiştir. Bu çerçevede cemiyet üyeleri, Avrupa ve Amerika kamuoyunun desteklerini sağlayabilmek ve para toplamak amacıyla propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir⁴⁷⁵. Cemiyet, bu propaganda ve yardım toplama çalışmalarına paralel olarak Türkiye içinde büyük bir isyan çıkarma çabalarına da ağırlık vermiştir⁴⁷⁶. Türkiye ise Hoybun Cemiyeti'nin yürüttüğü bu gizli ve bölücü faaliyetlerden haberdar olarak, bunları yakından izliyordu. Türk istihbaratı Hoybun Cemiyeti üyelerinin çalışmalarını takip edip hükümete bildiriyordu. Dahiliye Vekaleti'nden Başvekalet'e gönderilen bir yazıda şöyle deniyordu:

“Başvekalete

1- Birinci umumi müfettişlikten alınan 31/3/929 tarihli şifre sureti aşağıda arz edilmiştir efendim.

2- Başvekalete, Hariciye vekaletine ve Büyük erkanıharbiye reisliğine arz edilmiştir.

⁴⁷⁴ Sarımay, **agm**, s. 225-226.

⁴⁷⁵ Sarımay, **agm**, s.221.

⁴⁷⁶ Sarımay, **agm**, s.224.

Dahiliye Vekili

(imza) Şükrü Kaya

30/3/929 ve istihbarat 95 şifreye zeyl :

1- Cemil paşa zade Ekrem kadri Mehmet Bedri aileleri ile Halepte santral otelindedirler. 22/3/929 da Huybon azasından Memduh Selimin evinde bir içtima aktetmişlerdir. Halepte bulunan bazı Kürtler bu içtimada hazır bulunmuşlardır efendim.

Birinci umumi müfettiş

Tali⁴⁷⁷

Kürtçülük hareketi çerçevesinde değerlendirilebilecek olan ve Kürt-Ermeni dayanışmasını temsil eden Hoybun Cemiyeti'nin çıkardığı Ağrı isyanları Cumhuriyet tarihinde önemli bir yere sahiptir⁴⁷⁸. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Ağrı bölgesi 1926 yılından itibaren dört yıl sürecek birtakım asayişsizlik ve isyan olaylarına sahne olmuştur⁴⁷⁹. Ağrı isyanlarının ilki 1926'da, ikincisi 1927'de, üçüncü ve büyük çaplı olanı da 1930'da çıkmıştır⁴⁸⁰. Hoybun Cemiyeti, aldığı karar gereğince İhsan Nuri'yi başkumandan olarak tayin etmiş ve birkaç Ermeni çetesini de yanına vererek Ağrı bölgesine göndermiştir⁴⁸¹. 1930 yılında Hoybun, İhsan Nuri'nin yönetiminde Ağrı bölgesinde teşkilatlanmayı başarmıştır⁴⁸². Sonuç olarak, Hoybun Cemiyeti'nin organize ettiği, asıl Türkiye'yi uğraştıran Ağrı İsyanı, Türkiye'deki yapısal değişmelere duyulan tepkilerin etkisiyle ve yukarıda belirttiğimiz konjonktürün teşvikiyle 1930 yılında patlak vermiştir. Bu isyana Kürtçülerin yanında Ermeni ve Nasturi çeteleri de katılmıştır⁴⁸³.

⁴⁷⁷ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 113.771.1.

⁴⁷⁸ Çay, **age**, s.331.

⁴⁷⁹ Sarınoy, **agm**, s.224.

⁴⁸⁰ Yücedağ, **age**, s.152.

⁴⁸¹ Başbuğ, **age**, s.59-60.

⁴⁸² Kalafat, **age**, s.137.

⁴⁸³ Sarınoy, **agm**, s.227.

Hoybun Cemiyeti'nin planladığı Ağrı İsyanı'na karşı Türk Hükümeti 1930 Haziranı'nda askeri hareket başlatmıştır. Ağrı İsyanı devam ederken eş zamanlı olarak çeşitli yerlerde ufak çaplı isyanlar çıkmıştır. Bununla merkezi Ağrı olan isyanın Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamına yayılması amaçlanmıştır. Hoybun Cemiyeti isyancıların moral ve motivasyonunu yüksek tutmak adına bildiriler dağıtmış ve propaganda yapmıştır. Belirttiğimiz bu olaylara paralel olarak 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında düzenlenen askeri hareketle Ağrı İsyanı bastırılmıştır. İsyancıların elebaşları İran'a kaçmışlardır⁴⁸⁴.

İsyan bastırılmıştı, ama İran'a kaçan asilerden yeni bir saldırı gelebilirdi. Türkiye bu muhtemel saldırıyı engellemek için sınıra dayanmış, İran'da sınıra askeri yığınak yapmıştır. Dolayısıyla Türkiye ile İran arasında bu nedenle bir kriz durumu ortaya çıkmıştır⁴⁸⁵. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin Türkiye 1930 Yıllık Raporu'nda, Ağrı İsyanı ve Türkiye-İran ilişkileri şöyle özetlenmiştir:

“ 1930 yılının ilk aylarında bazı Kürt hareketleri görüldüyse de bunlar kolayca bastırıldı. Nisan ve Mayıs aylarında Ağrı yöresinde ayaklanma çıktı ve asiler İran'dan destek gördü. Türk hükümeti bölgeye 12-15 bin kadar asker yığdı ve uçakların da desteğiyle saldırıya geçti. Bunun hemen ardından Barzani Kürtleri Irak'tan Türkiye'ye girdiyse de temizlendiler. Suriye'den Türkiye'ye girmeye kalkışan Kürtler de geri püskürtüldü. Sovyet hükümeti Türkiye'ye dostluğunu gösterdi. Türk basını, İran hükümetini Kürt asileri silahlandırmakla suçladı. İngiltere'nin Kürtler konusundaki tutumu da eleştirildi. İngiltere'nin Kürtçü entrikaları desteklemediği Türklere anlatıldı. Türk hükümeti Kürt asileri Irak sınırı içinde de takip etmek istedi ama isteği kabul edilmedi. Türk hükümeti, Eylülde Kürt ayaklanmasının bastırıldığını ve Ağrı bölgesinin asilerden tamamen temizlendiğini açıkladı. Asilerin elebaşısı İhsan Nuri İran'a kaçmayı başardı. İsmet Paşa, Türkiye dışından yapılan kışkırtmaları ve Kürt aşiret reislerinin derebeylik ayrıcalıklarını kaybetmek

⁴⁸⁴ Sarıay, **agm**, s.228-229.

⁴⁸⁵ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.337.

istememelerini ayaklanmanın nedenleri olarak gösterdi ve ayaklanmayı desteklememiş olan yöre halkını övdü.

Kürt ayaklanması yüzünden Türk-İran ilişkileri epeyce gerginleşti. Asiler İran'daki sempatizanlarından destek aldı... bir güçlük de Küçük Ağrı Dağı'nın doğu eteklerinin İran sınırı içinde bulunmasından kaynaklandı. Türkiye tarafından buraya geçen asileri ancak İran ordusu takip edebilirdi... Bu konuda Gazi ile İsmet Paşa arasında görüş ayrılığı olduğu anlaşıldı. İsmet Paşa sert tedbirlerden yanaydı, Gazi ise İran'la müzakerelerle sınır düzeltilmesi yapılmasını istiyordu... Aslında İran, Türkiye'yi rahatsız etmek istemiyor. Türkiye de eski kavgaları yinelemek niyetinde değil. İki komşu ülkenin ticari ilişkileri halen bir modus vivendi ile yürütülüyor"⁴⁸⁶.

Türkiye ile İran arasındaki bu gergin hava karşılıklı diplomatik ziyaret ve görüşmelerle bir süre sonra yumuşamıştır. Bunun sonucunda 5 Kasım 1932'de Türkiye ile İran arasında Ankara'da Dostluk Antlaşması'nın yanında Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaların imzalanmasından sonra Türkiye-İran ilişkileri düzelmiş, buradan gelecek bölücü eylemlerin önüne geçilmiştir⁴⁸⁷.

Ağrı isyanlarından bir sonuç elde edilememesi üzerine Hoybun Cemiyeti taktik değiştirerek bu sefer kültürel çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştır. Çünkü Hoybuncular, silahla bir sonuca varılamayacağını anlamışlardı⁴⁸⁸. Zaten Hoybun Cemiyeti'nin tüzüğünde, Türkiye karşıtı propaganda yayınları yapılması kabul edilmişti. Cemiyet tüzüğünün propaganda başlıklı bölümünde yer alan, "*Cemiyetin merkez-i umumisi emrinde olmak ve Kürtçe, Türkçe ve icabında Fransızca intişar etmek üzere organı bulunacaktır*" şeklindeki ibare bunun göstergesidir⁴⁸⁹. Hoybun Cemiyeti, İngilizlerden, Fransızlardan ve çeşitli yerlerden topladığı paralarla Türkiye aleyhinde yayınlarda bulunmuştur. Kitaplar, dergiler, broşürler ve

⁴⁸⁶ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.348-350.

⁴⁸⁷ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.351-352.

⁴⁸⁸ Başbuğ, **age**, s.68.

⁴⁸⁹ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.362-363.

bildiriler bastırıp dağıtmıştır. Avrupa ve Amerika'daki çeşitli gazete ve dergilerde neşredilen yazılarda Kürt-Ermeni davası ortaklaşa savunulmuş ve bunların isteklerinden söz edilmiştir⁴⁹⁰.

Hoybun Cemiyeti yayınlarında, siyasi Kürtçülüğe kültürel zemin hazırlamayı esas yayın prensibi olarak benimsemiştir⁴⁹¹. Hoybun Cemiyeti bu yayın prensibine uygun olarak hazırladığı malzemeyi Türkiye'ye sokarak, Türkiye aleyhinde propaganda yapma çalışmalarına büyük önem vermiştir. Gerek Ağrı İsyanı sırasında gerekse sonrasında bu Kürtçü ve ayrılıkçı yayınların Türkiye'nin huzur, güvenlik ve birliğine zarar vereceği görülmüş ve bunlara karşı önlemler alınmıştır⁴⁹². Türkiye, bu önlemler çerçevesinde, zararlı yayınların ülkeye sokulmasını engellemek amacıyla çeşitli kararnameler çıkarmıştır. Çıkarılan bu kararnamelerden bazıları şunlardır:

“Kararname

Sayı: 11037

Hoybun Cemiyeti tarafından Kürtçülük emel ve mefkuresini temin etmek maksadıyla Kahire’de çıkarılmaya başlanmış olan (La questiyon kurde) unvanlı Fransızca mecmuanın, münderecatının mazarratı hasebiyle memleketimize sokulmasının men’i; Dahiliye Vekaletinin 12/5/931 tarih ve 1884/83 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine x İcra Vekilleri heyetince 16/5/931 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur. 16/5/931

REİSİCUMHUR

(İmza) Gazi Mustafa Kemal

(Başbakan ve Bakanların imzaları)”⁴⁹³

“Kararname

⁴⁹⁰ Başbuğ, **age**, s.68.

⁴⁹¹ Sarımay, **agm**, s.231.

⁴⁹² Şimşir, **Kürtçülük II**, s.363.

⁴⁹³ **BCA**, Fon Kodu: 080.18.01.02. Yer No: 19.30.2

Sayı: 12936

Hoybon Cemiyetinin organı olan ve Şam'da çıkarılan 'Havar' gazetesinin, muzır neşriyatına binaen Türkiye'ye sokulmaması, Dahiliye Vekaletinin 25/5/932 tarih ve 2411/4586 numaralı tezkeresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 30/5/932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur. 30/5/932

REİSİCUMHUR

(İmza) Gazi Mustafa Kemal

(Başbakan ve Bakanların imzaları)⁴⁹⁴

"Kararname

Sayı: 2/1096

Suriye'deki Kürt Hoybon Cemiyeti tarafından (Türk Affı Umumisi karşısında Kürtler, Türkiye Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine mektup, Bir Ecnebi noktai nazarına göre Kürt meselesi) ve kısmen resimli, Arap dili üzerine yazılmış (Elkaziyetülkürdiye) adlı dört kitabın, Hükümetimiz aleyhinde zararlı yazıları ihtiva eylemesine binaen gerek Türkçe ve gerek başka dillerle yazılmış ve yazılacak olanlarının Türkiye'ye sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 29/7/934 tarih ve 7067 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 1/8/934'te tasvip ve kabul olunmuştur. 1/8/934

REİSİCUMHUR

(İmza) Gazi Mustafa Kemal

(Başbakan ve Bakanların imzaları)⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ BCA, Fon Kodu: 080.18.01.02. Yer No: 29.43.13.

⁴⁹⁵ BCA, Fon Kodu: 080.18.01.02. Yer No: 47.54.16.

“Kararname

Sayı: 2715

Irak'ta Refik Hilmi tarafından yazılan ve Dahiliye Vekilliğince toplattırılmış olan “Kürt meselesi safahatından” adındaki x kitabın, memleketimiz aleyhinde zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldığından, Matbuat kanununun 51 inci maddesine göre, Türkiye'ye sokulmasının yasak edilmesi, Dahiliye Vekilliğinin 30/5/935 tarih ve 485 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5/6/935'te onanmıştır. 5/6/935

REİSİCUMHUR

(İmza) Gazi Mustafa Kemal

(Başbakan ve Bakanların imzaları)⁴⁹⁶

Bölgedeki yabancı güçlerin para, silah ve her türlü yardımda bulunup destekledikleri Hoybun Cemiyeti, 1939 yılında kapatılmıştır. Bunu Hoybun Cemiyeti'nin liderlerinden Mehmet Nuri Dersimi şöyle ifade etmiştir:

“İngiliz ve Fransızlar; bir taraftan Musul petroleri ve diğer taraftan Fransızlar'la Türkler'in henüz halledilmeyen işlerinin, kendi menfaatları namına neticelenmesi için, Türkler'e karşı HOYBUN faaliyetlerini desteklediler ve Kürtler'e fiili yardımda bulundular. Türkler'le menfaatlarına uygun mesai halledildikten sonra, HOYBUN'un faaliyetine kat'i surette mani olmuşlardı. İşte bu sebeple 1939 yılına kadar faal bir halde olan HOYBUN, birçok neşriyatta bulunduktan sonra kapanmak zorunda kalmıştı”⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ Yeşiltuna, *age*, s.153'den, **BCA**, Fon Kodu: 080.18.01.02. Yer No: 55.46.11.

⁴⁹⁷ Başbuğ, *age*, s.74-75.

II. DERSİM RAPORLARI VE ISLAH ÇALIŞMALARI

Ağrı isyanlarının bastırılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti bölgede bazı ıslah çalışmalarına mecbur kalmıştı. Bölgedeki ıslah çalışmaları kanun ve düzenin kurulmasına, aşiretler arasındaki eşkıyalık ve yağmacılık gibi olayların bitirilmesine, aşiretler üzerinde etkili olan seyit, ağa, şeyh, reis vb. eski feodal ortaçağ kalıntılarının otoritelerinin son bulmasına ve devlet otoritesinin bölgede hakim kılınmasına yönelik olmuştu⁴⁹⁸.

Yüzyıllar boyunca üzerinde durulmadığı için kronik bir hale gelen Doğu Anadolu'nun sorunlarını kısa sürede çözmek mümkün değildi. Bu kronikleşmiş sorunların kaynağı, nedenleri, neler oldukları ve nasıl çözülecekleri gibi konular devlet adamlarını ve yetkilileri bir hayli uğraştırmıştır. Bu nedenle çok sayıda rapor hazırlanmış ve devletin çeşitli kurumlarına önerilerde bulunulmuştur. Raporlardaki öneriler tam olarak hayata geçirilememiştir. Bölge insanının temel sorunlarının zamanında ve tam anlamıyla çözülemeyişi, bölgede güven ve huzur ortamının sağlanamayışı, sorunların temel kaynağı olan feodal aşiret düzeninin ortadan kaldırılamayışı, kanunlara ters düşecek olaylara ve isyanlara neden olmuştur⁴⁹⁹.

Bölgenin ve Dersim'in sorunları ile ilgili hazırlanan bütün raporlarda, sorunların çözümü sadece askeri tedbirlere indirgenmemiştir. Askeri tedbirlerin yanında bayındırlık çalışmaları, halkın topraklandırılması, ulaşımın geliştirilmesi, halkın iş sahibi yapılması, üretim ve verimin arttırılması, eğitim, sağlık gibi sorunların çözümü de asıl koşul olarak görülmüştür. Bölgede incelemelerde bulunan ve rapor hazırlayan yetkililerin hepsi, bütün sorunların ve huzursuzluğun esas olarak aşiret düzeninden kaynaklandığını saptamışlar ve sorunların çözümü için aşiret düzeninin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmişlerdir⁵⁰⁰.

⁴⁹⁸ Çay, **age**, s.345.

⁴⁹⁹ Baki Öz, **Dersim Olayı**, İstanbul, Can Yay., 2008, s.174.

⁵⁰⁰ Öz, **age**, s.175-176..

A. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu (2 Şubat 1926)

Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, 2 Şubat 1926 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na sunduğu raporda özetle şunları belirtmiştir:

“Seyit Rıza'nın bütün aşiretleri ittifakına alması ve harekete Şubat'ta geçmeleri ihtimali hakkındaki keyfiyeti teyit ve tevsik kabil olmamıştır. Yakın bir mülakatın vereceği netayiç ve malumatı arz edeceğim gibi Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkureleşiyor, tehlike büyüyor. Seyit Rıza'nın hükümete karşı takındığı vaziyetten kendisine husumetleri hesabile müteessir olan bazı aşairin hissiyatından da aşiretlerin tutumlarından istifadeye çalışılacaktır. Hükümeti senelerden beri işgal etmekte bulunan Dersim meselesi idarei sabıkanın bir mirası seyyiatından başka bir şey değildir... Dersim, hükümeti, Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kat'i bir ameliye yapmak ve ihtimalatı elimiyeyi önlemek... Cehaletin, maişet darlığının, dahili ve harici tesvilatın, Kürtlük temayülâtının son irtica hareketinin tedipten mütehassil intikam hissiyatının, dini ve içtimai inkılabat vesilesile kara kuvvetlerinin uyandırdığı aksi telkinatın tahtı tesirindeki avam halk reis, şeyh, bey ve ağanın esir ve bazicesidir. Şekavet bunların teşvikiledir...”⁵⁰¹

Hamdi Bey sorunu ortaya koyduktan sonra, yakın veya uzak bir zamanda çıkacağını öngördüğü Dersim İsyanı için özetle şu tedbirleri sıralamıştır:

“Silah toplamak, her türlü vesaiti mukavemet ve müdafaadan tecrit etmek... Silah topladıktan sonra halkın bir esareti hayvaniye ile merbut ve emirlerinde tamamen münkat buldukları reis, şeyh, bey, ağa namlı eşhas ve mütegalibeyi ve bunları akarip ve müteallikatını derhal uzak vilayetlere nakil ve iskan etmek... Halka arazi vermek, sermaye ve tohumluk tevzii ile müstahsil hale getirmek; esiri halkı, bu şerirlerin tahrikatından kurtarmak... Madenleri işleterek halka bol iş ve para bulmak... Bu ıslahatın icrasından

⁵⁰¹ Yeşiltuna, *age*, s.513.

*sonra 25 sene devam etmek şartı ile mefkureci unsurları memur göndermek ve bunlara misyonerlik yaptırarak havalı Kürtlerini Türkleştirmek...*⁵⁰²

B. Diyarbakır Valisi Cemal (Bardakçı) Bey'in Raporu

Dersim Alevileri ile dostluk ilişkileri kurmayı başaran Vali Cemal Bey'in raporu, Hamdi Bey'in raporu kadar sert değildir⁵⁰³. Aslında Dersim konusundaki her iki raporda da Türk olan Dersimlilerin Kürtleşmesine dikkat çekilmiş ve Dersim Türklerinin Kürtleşmesine karşı tedbirler alınması istenmiştir⁵⁰⁴. Cemal Bey'in Raporu kısaca şöyledir:

*"Dersim'de ve Türkmen aşiretleri ile meskun sair bazı havalide ara sıra tahaddüs eden isyankar vaziyetlerin sebep ve Saikleri aynı değildir... Şuurlu bir surette hareket olunursa, Dersimliler, Cumhuriyetin çok sadık ve fedakar hadımları olabilirler... Dört yüz seneden beri Dersim'e hükümet nüfuzu girmemiş, ilmi mana ve şumulile bir otorite teessüs etmemiştir. Her Dersimli hayatını, malını muhafaza kaygusile müsella bulunmak mecburiyetinde kalmış... Dersim'in hareketsiz silahtan tecrit ve ıslahı mümkün; bunun için de hükümete karşı olan itimatsızlık ve emniyetsizliği gidermek, hükümetin niyyat ve maksadı hayrihanesine kendilerini ikna etmek lazımdır... Dersimlilere medarı maişet iş bulmak lazımdır. Dersim ve civarında inşa edilecek umumi ve hususi yollarda çalıştırmalı. Elaziz ve Malatya'daki arazi metruke iskan edilmeli. Bu tedabir alınırca, Dersimlilerin silahlarını kendiliklerinden teslim edeceklerine inanıyorum..."*⁵⁰⁵

⁵⁰² Yeşiltuna, **age**, s.514.

⁵⁰³ Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, 13. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995, s.50.

⁵⁰⁴ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.379-380.

⁵⁰⁵ Yeşiltuna, **age**, s.515-516.

C. Birinci Genel Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) Bey'in Raporları

Cumhuriyet idaresi, doğu sorununu hiçbir zaman sadece bir tedip işi olarak görmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında doğu sorunu halkın korunması, üretim, kalkındırma çalışması, aşiret düzeninin ortadan kaldırılması gibi yöntemlerle halledilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Dersimi de içine alacak bir biçimde Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir kesiminde kalıcı düzenlemeleri planlamak ve yürütmek için 1927 yılının sonlarında Birinci Genel Müfettişlik kurulmuştur. Merkezi Diyarbakır olan müfettişliğe İbrahim Tali (Öngören) Bey getirilmiştir. İbrahim Tali Bey, Dersim'deki sorunların halen çözülemeyişini Vali Cemal Bey'e yüklemiş ve yeni bir plan uygulamaya başlamıştır⁵⁰⁶.

İbrahim Tali Bey, 1928 yılında hazırladığı raporunda; Dersim'de hükümet otoritesinin zayıflığına dikkati çekerek, yeni bir düzenlemeyle burada devlet otoritesinin kurulması gereğini vurgulamıştır. Yapılacak düzenlemelerle halkın Cumhuriyet yönetimine kazandırılabilceğini ve halkın toprağa bağlanması için aşiret başkanı ve ağalarla olan ilişkilerinin koparılması gerektiğini savunmuştur⁵⁰⁷.

Birinci Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey, 1928 yılında Dersim'i gezmiş ve bu geziden elde ettiği izlenimleri 1930 yılında İçişleri Bakanlığı'na uzun bir rapor olarak sunmuştur⁵⁰⁸. İbrahim Tali Bey Dersim'e ilişkin raporunda; Dersim sorununu bölgenin aşiret yapısına dayandırmış, silahlı müdahale ve aşiretlerin yurt geneline dağıtılması önerisinde bulunmuştur⁵⁰⁹. İbrahim Tali Bey raporunda kısaca şunları yazmıştır:

“Dersim'in ıslahı iki suretle kabildir.

⁵⁰⁶ Öz, **age**, s.148.

⁵⁰⁷ Öz, **age**, s.149.

⁵⁰⁸ Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.52.

⁵⁰⁹ Öz, **age**, s.149.

A) *Bütün Dersim'in hariçle münasebetini kat ederek, bu yüzden taarruzlarına ve ticaretlerine mani olmak; aç kalacak halkı zamanla kendiliğinden ilticaya icbar ve şu suretle Dersim'i fenalardan tahliye.*

B) *Her tarafı esaslı suretle kapadıktan sonra ihata çenberini tedricen darlaştırmak ve fenalıklarından dolayı yakalananları derhal Dersim'den çıkararak Garba atmak ve serpiştirmek.*

Bu hareket mutlaka kafi kuvvetle yapılmalıdır...⁵¹⁰

Birinci Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey'in 21 Aralık 1931 tarihli bir başka raporunda ise genel bir değerlendirme yaparak önerilerde bulunmuştur⁵¹¹. Bu raporda ana hatlarıyla şu görüşler dile getirilmiştir:

“Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra halkta büyük bir yılgınlık vardır. İçerde genel ayaklanmalar beklenemez. Tehlike, hudut dışından gelen silahlı saldırılarla evvela hudut ahalisini ayaklandırarak kendilerine katmak, yakın hükümet merkezlerini işgal ve genel bir isyan yaratmaktır. Binaenaleyh sınır boylarını silahtan arındırma işi Dersim ıslahatında öncelik taşır...

Dersim hudutlardan çok uzaktır; hariçteki siyasi teşkilatlar Dersim'i kendi siyasi emellerine kullanmayı arzu ederlerse de rüesa geçinenlerden hiçbirinin hariçle temas ve muhaberesi müsbet bir surette tespit edilememiştir...

Şark vilayetlerinde zuhur eden isyanlarda Dersim kımıldamamıştır. Şeyh Sait asla Dersim'e istinat etmedi... Evvel emirde hudut aşiretlerini silahtan tecrit pek tabiidir...

Seyyid, reis ve halifeleri Dersim'den çıkarıp vatanın batı bölgelerine göndermeli, toprakları köylülere verilmeli, tekmil silahlar alınmalı, adliyece aranan suçlular tutulmalı, gasbedilen mallar kurtarılmalı, eski yeni vergiler

⁵¹⁰ Yeşiltuna, *age*, s.517.

⁵¹¹ Öz, *age*, s.150.

alınmalı, topraksız ve şuna buna kul olmuş yoksul halk da batıya taşınmalı ve iskan edilmeli, dağ başlarındaki tek başına evler ve köyler yıkılmalı, ahalisi batıya taşınmalı ve dağlık olmayan yerlere iskan olunmalıdır. Çünkü bunlar civarda görecekları herhangi bir dağa bir daha kaçmak ve orada kalmaktan kendilerini mahrum edemez. Dağlıları ovada iskan etmek ve alıştırmak pek güçtür...

Dersim’de yalnız silah toplama değil, arz ettiğim gibi, ıslahat yapmak üzere işe başlanmalıdır...⁵¹²

Ç. Bölge Tarımını Kalkındırmaya Yönelik Rapor

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki sorunları çözmek için sadece askeri uygulamaları, bölgenin silahtan arındırılmasını, aşiretleri baskı altına almayı yeterli görmemiştir. Bölgenin geri kalmışlığının giderilmesini ve kalkındırılmasını, bayındırlık, eğitim ve sağlık kuruluşlarının götürülmesini, iş alanlarının açılmasını ve üretimin arttırılmasını da planlayıp hayata geçirmeye çalışmıştır. Bölge ekonomisinin temeli tarıma dayalı olduğundan, tarımda düzenleme ve verimi arttırma çalışmalarına süratle ve ciddi olarak başlanmıştır⁵¹³.

Bu amaçla Macaristan Krallığı Ziraat Baş Müşavirliği Baş Müfettişlerinden Canadi ve Macaristan Krallığı Yüksek Mimar Okulu memurlarından Osman Fehmi Bey bölgede görevlendirilmiştir. Bölgede iki yıl ekonomi ve bölge tarımının geliştirilmesi üzerinde Osman Fehmi Bey ile birlikte çalışan Canadi, Diyarbakır’da bir rapor hazırlayıp Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey’e sunmuştur. Canadi raporunda önce Cumhuriyet ile birlikte bölgedeki sosyal değişmelere ilişkin gözlemlerini ve Doğu-Güneydoğu Anadolu’nun tümüne yönelik saptamalarını dile getirmiştir. Sonra ise, bölgede fabrika bulunmadığını ve tarımın geri plana itilmiş olduğunu, yöre insanının iş

⁵¹² Şimşir, **Kürtçülük II**, s.381-383.

⁵¹³ Öz, **age**, s.152.

imkanı olması halinde çalışmaya eğilimli ve hevesli olduğunu belirtmiştir. Canadi'nin raporu iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Avrupa'daki sistemin, Türkiye'nin doğu bölgesindeki şartların farklı özelliklere sahip olması nedeniyle, burada uygulanamayacağını vurgulamıştır⁵¹⁴.

Canadi raporunun ikinci bölümünde bölgenin koşullarına göre bir uygulamanın gerçekçiliğinden hareketle; toprağın ne tür bir tarıma elverişli olduğunu saptamış, yapılması gereken hayvancılık kollarını belirlemiş, tarımda modernizasyonun gerekliliğini belirtmiş ve yapılması gereken işleri sıralamıştır. İbrahim Tali Bey, bu çalışmaların sonuçlarını "Zirai Durum Raporları" başlığı altında belirli aralıklarla İktisat Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir⁵¹⁵.

D. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Raporları

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dersim ile yakından ilgilenmiştir. Dersim'e dair hazırlanan bütün raporlar Mareşal Fevzi Çakmak'a sunuluyordu. Fevzi Çakmak, bu raporları okuduktan sonra görüş ve önerilerini bildiriyordu⁵¹⁶. Fevzi Çakmak, 18 Eylül 1930 ve 20 Eylül 1930 tarihlerinde Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na iki rapor sunmuştur. Fevzi Çakmak bu raporlarında, bölgedeki Kürtleşmeye ve doğuracağı sorunlara dikkat çekmiş ve Kürtleşmenin önünü almak için, bölge halkının Türk bölgelerine göçürülmesi önerisini getirmiştir⁵¹⁷.

Genelkurmay Başkanı Çakmak, hazırladığı başka bir raporda Dersim'in durumu ve bu durum karşısında alınacak tedbirler konusunda kısaca şunları yazmıştır:

"dersim asırlarca nüfuz edilmemiş hükümete mühim meseleler çıkarmış, mutadı şekavet olan mütecaviz ve soyguncu unsurları havi bir

⁵¹⁴ Öz, *age*, s.152-153.

⁵¹⁵ Öz, *age*, s.154.

⁵¹⁶ Mumcu, *Kürt dosyası*, s.56.

⁵¹⁷ Öz, *age*, s.156.

kıtaadır. Yapılan tedbirlerden hiçbiri neticeli olmamıştır... Dersim halkı cahildir. Şekavet ruhu hakimdir. Bununla beraber şekavete, tecavüze, soygunculuğa asıl müessir rüesası olmuştur... Dersimliler maişet müşkülâtı içindedir...

Hülasa:

1) *Dersim'de bugünkü vaziyetin idamesi tehlikelidir. Bu vaziyet, Dersimlinin maneviyatını takviye etmektedir.*

2) *Dersimli okşanmakla kazanılamaz. Müsellah kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder.*

3) *Dersim evvela Koloni gibi nazar-ı itibara alınmalı; Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır*⁵¹⁸.

E. Halis Paşa'nın Raporu

Üçüncü tümen komutanı Halis Paşa raporunda, Mareşal Fevzi Çakmak'a nazaran daha yumuşak tedbirler önermiştir⁵¹⁹. Halis Paşa raporunda, özetle şu tedbirlere yer vermiştir:

“O halde her zaman Dersim'e karşı yapılacak tedip hareketi beyannamesi ve hedefi; ne Türklük-Sünnilik ve ne de Alevilik olmayıp; ancak devlet kanunlarına mutlak itaat ve şekavetin men'i gibi Dersim'i ve aşiretleri fikren ve zihnen de çececek ve mukavemet imkanlarını çok azaltarak ve namuslu ahaliyi bitaraf ve belki de devlet tarafında bulunduracak bir esasa istinat ettirilmek icap eder... Seyit ve ağaların mazlum halk üzerindeki tasallut ve tahakkümü de doğru ve aşikardır. Liyakatli ve adil memurların devamlı mesaisi ve bu halkı ağanın zulüm ve tahakkümünden kurtaracak muhafız kuvveti olmadıkça ve aşair efradının zihnen yükselerek tahakkümün ağırlığını hissetmedikçe, bu zulüm ve tahakküm devam edecektir...

⁵¹⁸ Yeşiltuna, **age**, s.522-523.

⁵¹⁹ Mumcu, **Kürt dosyası**, s.58.

Yapılacak harekatta mutlaka Dersim'i dört taraftan kafi kuvvetlerle sararak tedip etmek ve silah toplamak ile başlar... O halde yapılacak şey geçici askeri icraat olmayıp bütün bu tedbirlerin mezç ve telifiyle devamlı ve muvaffakiyetli ve muntazam bir program dahilinde Dersim halk ve zihniyetinin Cumhuriyet ve milletimize fayda verecek bir hale getirilmesidir. Benim fikrime göre bu da hiç zor olmayacaktır. Kuvvetli geniş bir hareketla silah toplamayı ve muzur rüesanın mazaratını müteakip bütün vekaletlerde kendi vekaletlerine teveccüh eden işlerle el birliğiyle başlamasıyla olacaktır...⁵²⁰

F. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Raporu (18 Kasım 1931)

Dersim'e ilişkin bilgi edinmek için üç ay araştırma yapan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1931 sonbaharında bölgede Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey, Jandarma Genel Komutanı Kazım (Orbay) Paşa, Osman Paşa, Kolordu Komutanı Kenan Paşa ve Genel Müfettişlik Asayiş Müşaviri Şükrü Sökmensüer ile birlikte incelemelerde bulunmuştur. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, hükümetin isteğiyle Dersim konusunda bir rapor hazırlamış ve 18 Kasım 1931 tarihinde bu raporu Başbakanlığa sunmuştur. Şükrü Kaya, asayiş sorununu önde tuttuğu raporunda, sorunun aşiret yapısından kaynaklandığını saptamış ve aşiret düzeninin ortadan kaldırılmasını önermiştir⁵²¹.

Şükrü Kaya, Dersim için yapılacak ıslahatları idari ve askeri olarak ikiye ayırmış, yapılacak ıslahın safhalarını ve esaslarını ortaya koymuştur. Şükrü Kaya, Dersim'in ıslahı esaslarını şu şekilde belirlemiştir:

"1) Islahattan maksat, Dersim'de hükümet nüfuzunu normal vilayetler derecesinde tesis etmek ve bu mıntika halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevk etmek ve hükümet tekliflerini ifaya kabiliyetli hale getirmektir.

⁵²⁰ Yeşiltuna, **age**, s.524-528.

⁵²¹ Öz, **age**, s.160.

2) Dersim'de silah toplamadan ve rüesayı oradan uzaklaştırmadan ıslahata çalışma ve muvaffak olmak mümkün değildir.

3) Dersim'de silah toplamak rüesanın teb'idi buraya karşı askeri bir hareket icap ettirir.

4) Dersim'de şimdiye kadar yapılan askeri hareketlerin silah toplama, rüesayı toplamak gibi, hedefleri olmadığı cihetle tesirleri kısa bir zamanda nihayet bulmuştur. Rüesa ve silah toplamak işi evvelki harekate nispetle daha çok kuvvet tahsisini ve daha esaslı hazırlığı icap ettirir.

5) Harekatı ciddi bir idari ıslahat takip etmezse şimdiye kadar olduğu gibi bir netice alınmasına imkan yoktur. Silah yeniden tedarik edilir ve yeni reisler türer.

6) Tedibi müteakip senelerde para vaziyeti idari ıslahatın tatbikine mani olacaksa silah toplamak hareketine başlanmamak daha muvafık olur⁵²².

G. Hüsrev Gerede'nin Raporu

Hüsrev Gerede, İran'da Büyükelçilik yaptığı sırada Dersim ile ilgili bir rapor hazırlamış, hazırladığı raporu 21 Aralık 1933 tarihinde Başbakanlığa sunmuştur. Hüsrev Gerede, Dersim için uzun yıllar gerektirecek bir ıslah çalışması tasarlamıştır. Gerede'ye göre, Dersim'in kalkınmasının can damarı yollar olacağından, yol yapımına ağırlık verilmelidir. Ayrıca eğitime önem verilmeli, vakit kaybedilmeden ilk, orta ve liseler açılmalı ve bilgili öğretmenler gönderilmelidir. Sağlık konusuna da önem verip, hastaneler yapılmalıdır. Bu rapora göre, Dersim'in olaylardan uzak tutulması ve ülke ile uyumlu hale getirilmesi ancak ekonomik, bayındırlık, eğitim ve sosyal alanlarda yapılacak düzenlemelerle mümkün olacaktır⁵²³.

⁵²² Yeşiltuna, age, s.531-532.

⁵²³ Öz, age, s.166.

Ğ. 1934 İskan Kanunu

İskan Kanunu, hükümet tarafından 1932 yılında hazırlanmış ve meclis gündemine getirilmiştir. Kanun, 27 Nisan 1932 günü Bakanlar Kurulu'nda görüşüldükten sonra 2 Mayıs 1932'de TBMM'ye sunulmuş, ancak 1934 yılına kadar mecliste bekletilmiştir. 21 Haziran 1934 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren İskan Kanunu⁵²⁴, Cumhuriyet yönetiminin feodalizme karşı bakışını yansıtıyordu. Kanun, Türkiye'nin Doğu bölgesinde güvenliğin, ancak toprak ağalığını ve aşiret düzenini etkisiz hale getirmekle sağlanacağı anlayışı ile hazırlanmıştır. Kanun, aşiret ve ağalığa karşı kesin çözümler getirebilecek hükümler getirirken, yoksul ve topraksız köylünün toprak sahibi yapılmasını öngörmüştür⁵²⁵.

“İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, İskan Kanunu'nu Meclis kürsüsünden savunurken, ayrıca bir topraklandırma kanunu hazırlandığı haberini de verir. Yaptığı konuşma, Kemalist yönetimin üç önemli işi başarma amacını ortaya koyar:

Birincisi, ‘tek dille konuşan, bir düşünen, aynı duyguyu taşıyan bir memleket yapmak.’

İkincisi, başka bölgelere yerleştirerek ağaların Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki egemenliğini kırmak ve köylüyü ağalardan kurtarıp toprağa kavuşturmak.

Üçüncüsü, komşu ülkelerden gelen göçmenleri yerleştirmek.”

Bu üç amacın birleştiği nokta, feodalizmden kurtulmak suretiyle vatandaşların özgür iradelerini ortaya koymalarını ve milletleşme bilincine varmalarını sağlamaktır⁵²⁶.

⁵²⁴ İskan Kanunu görüşmeleri ve kanunun tam metni için bkz. Yeşiltuna, **age**, s.221-296.

⁵²⁵ Perinçek, **Toprak Ağalığı...**, s.107.

⁵²⁶ Perinçek, **Toprak Ağalığı...**, s.109.

H. Başbakan İsmet İnönü'nün Kürt Raporu

Dersim'in ıslahı planı dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından ele alınmıştı ve Dersim için bir askeri hareket üzerinde duruluyordu. Sürgün listesi hazır olmakla birlikte henüz bir işlem başlatılmamıştı. Genel Müfettiş Raporları ve dersim ile ilgili Genelkurmay Başkanı'nın önerilerini değerlendiren İsmet İnönü, 1935 yılında Karadeniz ve Doğu illerini kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Dersim'in sorunlarını yerinde inceleyen İnönü, Doğu gezisinden döndükten sonra bir rapor hazırlayarak Atatürk'e sunmuştur⁵²⁷ Raporda doğu illerinin tek tek değerlendirmesi yapılmış ve çözüm önerileri sıralanmıştır.

21 Ağustos 1935 tarihli raporda⁵²⁸ İsmet İnönü, tek tek gezdiği illerde edindiği izlenimleri anlattıktan sonra, raporunun genel görüş ve teşhisler bölümüne şöyle başlıyor:

“Samsun-Sivas hattını dışarıda bırakırsak bu hattın doğusunda bulunan ülke düzü Türkiye'nin yarısını geçiyor, nüfusu Türkiye'nin üçte birini oluşturuyor. Ülkenin bu kısmı, hazineye bütün gelirin üçte birini bile vermiyor. Bu kısmın masrafları ve müdafaası batı illerinin üstünde. Doğu illeri verimli bir hale gelmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez.

Fazla olarak doğu illeri dört hududun siyasal ihtimallerine ve en mühimi, Kürt meselesine de maruzdurlar. Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek burasını yalnız gairesiz (sıkıntısız) değil, hatta verimli bir hale getirmek lazımdır⁵²⁹.

İnönü, idare meseleleri başlığı altında doğu illeri için uygulanacak idarenin şekli ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Genel Enspektörlük (müfettişlik), doğu illeri için esas idare şekli olacaktır. Mütemadi teftiş lüzumu, hudut meseleleri, iskan meseleleri, birkaç

⁵²⁷ Mumcu, **Kürt dosyası**, s.109-110.

⁵²⁸ İsmet İnönü'nün Kürt raporu için bkz. Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s.15-68.

⁵²⁹ Öztürk, **age**, s.54.

vilayeti alakadar eden ekonomi ve muvasala (ulaşım) programları ve yer yer özel adliye rejimi, geniş salahiyetli, geniş teşkilatlı Genel Enspektörlük'le temin edilebilir... Dersim vilayetinin yeniden teşkiliyle askeri bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lazımdır”⁵³⁰.

İsmet İnönü, Dersim'in ıslahı programının hazırlık, silahtan tecrit ve icap ederse iskan safhalarından oluşacağını belirtmiştir. İnönü'nün Dersim Planı özetle şöyledir:

“- Hazırlık ve silahsızlanma üç senede olacaktır.

- İlbaylık (valilik) dairesi bir kolordu karargahı gibi, fakat maksada elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. İdama kadar infaz ilbaylıkta bitecektir. Adliye usulü basit, hususi ve kesin olacaktır.

- 1935 ve 1936'da yolları, karakolları yapılacaktır. 1937 ilkbaharına kadar hazır olursa mürettep ve seferber 2. Fırka kuvveti ilbaylığın emrine 1937 ilkbaharında verilecektir. Süratle bütün Dersim silahtan tecrit olunacak. İlbaylığın o zamana kadar tetkiki neticesinde kuvvetle yapılmasını tasavvur ettiği, hükümete bildirdiği icraat da yapılacaktır.

- Bundan sonra Dersim'e verilecek şeklin safhası başlayacaktır. Bütün bu tasavvurlar gizlidir.

- İlbaylığın lüzum göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarlarsa programı hemen tatbik etmek zaruridir”⁵³¹.

İnönü, raporunu şu cümlelerle bitiriyor:

“Eğer yüce heyet bu raporda arz ettiğim tedbirleri uygun bulursa, esas olarak bir kabul kararı verilmesini rica ederim.

⁵³⁰ Öztürk, age, s.54.

⁵³¹ Öztürk, age, s.57.

Bunun üzerine derhal yapılacak işlere başlanacak ve plana başlanacak işler hazırlanacaktır.

Ayrıca, bir mali planın hazırlanması lazımdır ki, bunu bakanlıklardan alacağımız iş planları üzerine yapacağız.

Bu raporu yazarken Reiscumhur Atatürk'e ve Cumhuriyet'in icra vekillerine vaziyetleri samimi olarak söylemek başlıca düşüncem olmuştur.

Vaziyeti az zamanda toparlayacağımıza, düşünülen tedbirleri tatbik edebileceğimize inanıyorum. Asırlık eksikleri düzeltmeye çalışmakla müteselli olabiliriz”⁵³².

İsmet İnönü'nün raporu, bir özeleştiri niteliğindedir⁵³³. İnönü raporunda, emperyalizmin müdahalelerine karşı tavır almış, ancak bu tehlide karşı köklü sosyal ve ekonomik çözümler getirememiştir. Raporda daha çok askeri ve idari tedbirlere ağırlık verilmiştir. Halkın derebeylik tahakkümü altında olduğu ve sorunların büyük ölçüde bundan kaynaklandığı saptanmış, ancak feodal yapıyı ortadan kaldıracak gerçekçi bir toprak programı önerilmemiştir. İnönü'nün bu raporu, daha sonra çıkarılacak Tunceli Kanunu'nun esaslarını belirlemiştir⁵³⁴.

I. Tunceli Kanunu (25 Aralık 1935)

Tunceli Kanunu⁵³⁵, 25 Aralık 1935 günü TBMM'den geçmiş, 2 Ocak 1936 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmış ve aynı gün yürürlüğe girmiştir. 31 Aralık 1935 tarihinde yayınlanan Tunceli Kanunu Özeti şu şekildedir:

“25 Aralık 1935'te çıkarılan 2884 sayılı Tunceli ilinin idaresi hakkındaki Kanuna göre; Tunceli iline korgeneral rütbesinde bir zat vali ve komutan

⁵³² Öztürk, **age**, s.65.

⁵³³ Perinçek, **Toprak Ağalığı...**, s.102.

⁵³⁴ Perinçek, **Toprak Ağalığı...**, s.104.

⁵³⁵ Tunceli Kanunu Görüşmeleri ve kanunun tam metni için bkz. Yeşiltuna, **age**, s.343-356.

seçilir ve kendisi aynı zamanda teşkil edilen 4. Genel Müfettişliğin de Genel Müfettişidir.

İdari Yetkiler:

Vali ve komutan, bakanların haiz oldukları bütün yetkileri haizdir.

Vali ve komutan, lüzum gördüğü takdirde ili teşkil eden ilçe ve bucakların hudut ve merkezlerini değiştirir.

Vali ve komutanın inhası üzerine, ilin ilçe kaymakamlıkları ve bucak müdürlüklerine muvazzaf subaylar atanabilir.

Vali ve komutan, adliye memur ve katipleri hakkında Hakimler Kanununun hükümlerine göre bunların amirleri tarafından verilebilecek cezaları dahi uygulamaya yetkilidir.

Vali ve komutan, lüzum gördüğü belediyelerde başkanlık görevini kaymakamlara ve bucak müdürlerine verebilir.

Adli Hükümler:

Cumhuriyet savcılarını hazırlık tahkikatında hakimlerin haiz oldukları yetkileri kullanırlar.

Cumhuriyet savcılarını ilk tahkikata lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğrudan mahkemeye verebilirler. İlk tahkikat icrası kanunen mecburi olan suçlarda dahi savcılar bu yetkiyi kullanabilirler.

Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve komutanındır.

Hakimin reddine dair dileğin kabul edilmemesi dair kararlar kesindir.

Hazırlık tahkikatında yapılan tahkik işleri, ilk tahkikatta tekrarlanmaz.

İlk tahkikatın açılması kararına itiraz edilemez.

Cumhuriyet savcısının iddianamesi sanığa tebliğ edilmez.

İlk tahkikat sırasında verilen tutuklama kararlarına sanık tarafından itiraz edilemez.

Duruşmada Cumhuriyet savcısının muvafakatı ile şahitlerin hazırlık veya ilk tahkikatta tespit edilen ifadelerinin okunması ile yetinilebilir.

Vilayet içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesindir.

Çeşitli Yetkiler:

Vali ve komutan, emniyet ve asayiş bakımından lüzum görürse il halkından olan fertleri ve aileleri il içinde bir yerden diğer bir yere nakletmeye ve bu gibilerin il içinde oturmalarını menetmeye yetkilidir.

Vali ve komutan, herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezaların teciline yetkilidir. Bu erteleme ve tecil zaman aşımı işlemine mani olmaz.

İdam hükümlerinin vali ve komutan tarafından teciline lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

Tunceli ili içinde oturanlar; Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl illerine geçerek Türk Ceza Kanununun bu kanunla tespit edilen suçlarını işledikleri takdirde, işledikleri suç Tunceli ili içinde işlenen suçlarla irtibatlı ise, bunlar ve bunlara yataklık edenler Tunceli ilindeki yetkili makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takip ve mahkeme olunurlar.

Bu kanunun hükümleri makabline şamildir.

*Bu kanun neşri tarihinden 1 Ocak 1940 tarihine kadar geçerli olacaktır.*⁵³⁶

Tunceli Kanunu veya diğer adıyla Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun, Cumhuriyet yönetiminin izlediği merkezîyetçiliğin inşası siyaseti çerçevesinde, Tunceli (Dersim) bölgesi halkını seyit, ağa, reis gibi feodal unsurların elinden kurtarmak, bölgeyi devlet kontrolü altına almak ve bölgeyi

⁵³⁶ Hallı, **age**, s.489-490.

ekonomik, sosyal ve kültürel bakımlardan kalkındırmak amacı gütmüştür⁵³⁷. Tunceli Kanunu, Dersim İsyanı'ndan önce bölgeyi kontrol altına almak için atılan ilk adımlardan birisidir. Bu kanun, Tunceli'de fiilen olağanüstü hal ilan edildiğini ve sıkıyönetim başlatıldığını göstermektedir. Dersim ve çevresindeki karışıklığın ve Kürtçülük fikrinin önüne geçmek amacı da taşımaktadır⁵³⁸.

İçişleri Bakanlığı, Tunceli Kanunu gereği olarak Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmasını önermiş ve bu önerinin kabulü üzerine 16 Ocak 1936'da Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Tunceli, Bingöl, Elazığ ve Erzincan illerini içine alan merkezi Elazığ'da bulunan Dördüncü Umumi Müfettişliğin başına Korgeneral Abdullah Alpdoğan getirilmiştir. Abdullah Alpdoğan'a, Tunceli'de, hem vali hem de askeri komutan olarak geniş askeri ve sivil yetkiler verilmiştir⁵³⁹.

İ. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Raporu (1936)

İsmet İnönü'nün raporundan sonra Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa, Siirt illerini kapsayan Birinci Umumi Müfettişlik görevine, 1935 yılında İsmet İnönü'nün isteğiyle Abidin Özmen getirilmiştir⁵⁴⁰. 7 Aralık 1936 tarihinde "Umumi Müfettişler Konferansı" toplanmıştır. Bu toplantıya, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, İkinci Umumi Müfettiş General Kazım Dirik, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Gümrük Muhafaza Umum Komutanı Tümgeneral Seyfi Düzgüren, Jandarma Umum Komutanı Korgeneral Naci Tınaz, İzmir Valisi Fazlı Güleç ve Yozgat Valisi Sezai Bey katılmışlardır⁵⁴¹.

⁵³⁷ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.391.

⁵³⁸ Yeşiltuna, **age**, s.341.

⁵³⁹ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.395.

⁵⁴⁰ Öztürk, **age**, s.71.

⁵⁴¹ Mumcu, **Kürt dosyası**, s.137.

Toplantıda ilk sözü alan Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, katılımcılara raporunu sunmuştur. Abidin Özmen raporuna şu sözlerle başlamıştır:

“İlk sözde, netice ve gayemi derhal bildirmek isterim. Raporumun hedefi, Kürtlük işinin herhangi bir hal şekline iktiran ettirilerek tabiatın birçok varlıklar ve zenginliklerle doldurmuş olduğu bu bölgenin daima Türk vatanının öz ve ayrılmaz bir parçası olarak kalmasını temindir”⁵⁴².

Özmen raporunda, bölgeyle ilgili değerlendirmelerini dile getirmiş, dış güçlerin Kürtler üzerinden ortaya çıkardığı tehlikeye dikkat çekmiş ve alınması gereken tedbirlere yer vermiştir. Özmen, Dersim konusunda düşüncelerini şu şekilde ortaya koymuştur:

“... Bence Kürtlük cereyanları ve hareketleri Dersim’den ziyade hariçteki propagandacılarla fazla teması olan ve hariçtekilerin gerek kendi kuvvetleri; gerek hemfikir oldukları Ermeni, Asuri, Süryani gibi milletlerin varlıkları ve bunların fevkinde başka devletlerin de arka olacakları ileri sürülerek yapılan propagandanın fazla girebildiği ve temasın temin edilebildiği hudutlara yakın yerlerde daha fazla beklenmesi icabetmektedir”⁵⁴³.

J. İktisat Vekili Celal Bayar’ın Şark Raporu

Başbakan İsmet İnönü’nün raporundan bir yıl sonra İktisat Vekili Celal Bayar 10 Aralık 1936 tarihinde Şark Raporu adıyla bir rapor hazırlamıştır⁵⁴⁴. Celal Bayar, İsmet İnönü’ye kıyasla Doğu Anadolu’daki feodal yapıya karşı daha köklü çözümler önermiştir⁵⁴⁵. Celal Bayar’ın Şark Raporu bir ana bölüm ve iki ekten oluşmaktadır. İki kısma ayrılan ana bölümün birinci kısmında Bayar’ın Doğu bölgesiyle ilgili sosyal, kültürel ve siyasi görüşleri

⁵⁴² Öztürk, *age*, s.113.

⁵⁴³ Öztürk, *age*, s.116.

⁵⁴⁴ Şimşir, *Kürtçülük II*, s.372.

⁵⁴⁵ Perinçek, *Toprak Ağalığı...*, s.104.

bulunmaktadır. Raporun geri kalan kısmında ise, Bayar'ın ekonomi ile ilgili görüş ve önerileri yer almaktadır⁵⁴⁶. Bayar raporunda, askeri ve idari tedbirlerden ziyade ekonomik tedbirlere ağırlık vermiştir:

Celal Bayar'ın Şark Raporu, şu cümlelerle başlıyor:

“Doğu illeri bizim rejimize gelinceye kadar kati bir tarzda hakimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hakimiyetlerini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkanına vermeleri suretiyle müşterek idarei maslahat devri başlamıştır... Doğu'da, bugün için dahi, tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en mühim kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır...”⁵⁴⁷

Celal Bayar, Şeyh Sait İsyanı ve Ağrı İsyanları sonrasında ortaya çıkan durumu kısaca şu şekilde değerlendirmiştir:

“Doğu illerinde hakimiyet ve idare bakımından göze çarpan açık bir hakikat vardır: Şeyh Sait ve Ağrı İsyanları'ndan sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası, karşılıklı şahlanmıştır. İsyandan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de, bundan ayrı ve mutedil bir sistemdir.

Hariçten sokulmaya çalışılan politikanın zararlı cereyanlarını kırmak ve bu yurttaşları anavatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine, yabancı bir unsur oldukları resmi ağızlardan da ifade edildiği taktirde, bizim için elde edilecek netice, bir tepkiden ibaret olabilir. Bugün Kürt diye, bir kısım vatandaşlar okutturulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniyor. Ve daha doğrusu bu kısım vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarınca bilinmiyor...”⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Celal Bayar, **Şark Raporu**, Sadeleştiren: Nejat Bayramoğlu, İstanbul, Kaynak Yay., 2009, s.18-19.

⁵⁴⁷ Bayar, **age**, s.63.

⁵⁴⁸ Bayar, **age**, s.64.

Bayar, Doğu vilayetlerinde toprak dağıtmanın, halkı toprak sahibi yapmanın ve bölgede devlet otoritesini kabul ettirmenin gereği üzerinde durarak şöyle diyor:

“Doğu vilayetlerinde toprak dağıtmanın, halkı toprak sahibi tapmanın ehemmiyeti aşıkardır. Gayemiz bunları sadece toprak sahibi yapmakla yetinmek de değildir. Mümkün olduğu kadar kredi vasıtalarını, üretim imkanlarını da aynı zamanda vermek lazımdır. Mahsullerinin satışlarını da temin etmek icap eder... Köylüyü toprak sahibi yapmak, köylüyü hükümete bağlayacak çok tesirli bir tedbirdir. Bu tedbirin tam semere verebilmesi için de ikinci bir şart vardır: O da muhitteki nüfuz sahibi mütegalibenin aileleriyle birlikte iç vatana nakledilmesi keyfiyetidir. Bu hareket, devlet nüfuz ve kuvvetini göstermekle beraber, halkın zorbalıktan fiilen kurtulmasına yardım etmektedir. Bu itibarla muhitte memnuniyet yaratmaktadır....”⁵⁴⁹

III. DERSİM İSYANI

A. İsyanın Niteliği ve Nedenleri

1. Fransa'nın Rolü

Dersim (Tunceli) bölgesi, yıllarca karışıklık ve kargaşanın hiç eksik olmadığı bir yerdi. Çeşitli dış güçler, bölgede kendi hesaplarına faaliyetler yürütüyorlardı ve halkı isyana hazırlama işi ile meşgul bulunuyorlardı⁵⁵⁰. Hoybun Cemiyeti, Doğu Anadolu'da bir isyan çıkarmayı düşünüyordu. Fakat isyan için uygun zamanı bekliyordu. Türkiye ile Fransa arasında Hatay anlaşmazlığı olduğu için, Hoybun Cemiyeti Fransa'dan alacağı emir gereğince, meselenin Fransa lehine çözümlenebilmesi adına Türkiye topraklarında karışıklıklar çıkartacaktı⁵⁵¹. Bu amaçla 1933-1934 yıllarında Ermeni Bagos ve Mehmet Nuri Dersimi Türkiye'ye sokulmuştur. Bunlar

⁵⁴⁹ Bayar, **age**, s.65.

⁵⁵⁰ Bozdağ, **age**, s.119.

⁵⁵¹ Başbuğ, **age**, s.73.

Dersim ve çevresinde iki yıla yakın çalışmalarda bulunarak, bölge halkını devlete karşı kıskırtmışlardır. Hoybun Cemiyeti ile işbirliğine giren Türkiye'deki ayrılıkçı Kürtler, halkı isyana tahrik ve teşvik etmeye çalışmışlardır⁵⁵².

Fransa'nın Hoybun Cemiyeti vasıtasıyla isyanı doğrudan veya dolaylı olarak desteklemiş olabileceği ya da en azından isyanın hazırlık safhasında yer almış olabileceği konusunda kuvvetli şüpheler vardır. Bunun yanında Fransa'nın isyana destek vermediği görüşünü savunan araştırmacılar mevcuttur⁵⁵³. Ancak Fransızların Hoybun Cemiyeti üzerindeki etkisi ve etkinliği bilinmektedir. Hatta Hoybun Cemiyeti'nin kurulmasına önyak olan ve yaptığı yardımlarla Cemiyeti ayakta tutan Fransa'dır. Dahası Hoybun Cemiyeti'nin Türkiye'ye karşı isyanlar ve karışıklıklar çıkarmak gibi birinci derecede önemseydiği hedef ve amaçları vardır. Fransa, isteseydi, işine yarayabileceğini düşünseydi Hoybun'u daha uzun yıllar ayakta tutabilirdi. Dolayısıyla Hoybun'un dağılmaya yüz tuttuğu için Fransa tarafından kullanılmış olamayacağı iddiası pek de inandırıcı gelmemektedir..

Fransa, sınır bölgeleri dururken neden Türkiye'nin ortasında bir yerde isyan çıkarır? Aslında bu sorunun cevabı çok basittir. Şöyle ki o gün için isyan çıkartmaya en elverişli olan ve devlet nüfuzunun giremediği yer Dersim'dir. Türkiye'nin Doğusunda Kürtlerin yaşadığı yerler arasında isyan potansiyeli en yüksek olan yer yine Dersim'dir. Devletin raporlar hazırlatarak tedbirler alma yoluna gitmesi, ıslah çalışmaları yürütmesi bunu desteklemektedir. Seyit Rıza'nın isyan sırasında zor duruma düştüğünde

⁵⁵² Bozdağ, age, s.119.

⁵⁵³ Bu konuda bir yazar şunları yazmıştır: “*Fakat ileri sürülen bu ifadeler iddiadan öte bir anlam taşımadığı gibi, daha çok tahmine dayalı, spekülâtif niteliktedir. Ayrıca Fransa'nın, Türkiye içindeki Kürtler üzerinde herhangi bir etkisinin olması söz konusu olmadığı gibi, bunun o sıralarda dağılmaya yüz tutan Hoybun ile denemiş olması da uzak bir ihtimaldir. Bunun yanı sıra Fransızlar eğer yardım yapacak olsalardı, bunu hangi yolla isyancılara ulaştıracağı da bir başka soruydu. Bunlara bir de Fransa'nın, sınır bölgeleri dururken niçin Türkiye'nin ortasında bir yerde isyan çıkartmaya çalıştığı sorusunu eklersek, isyanın Fransızlar tarafından çıkartılmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Son bir ayrıntı olarak, Seyit Rıza'nın zor durumda kaldığı sırada Fransa'ya değil de, İngiltere'ye bir mektup yazarak yardım isteğinde bulunması, bu iddiaları tamamen geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla nereden bakılırsa bakılsın, Fransa'nın bu isyanla ciddi bir ilişkisi olmadığı ortadadır*”. Bkz. Kurubaş, age, s.191.

neden Fransa'dan değil de İngiltere'den yardım istediği konusuna gelince. Seyit Rıza'nın bu tavrının neden kaynaklandığını bilmemize imkan yoktur. Ancak Seyit Rıza'nın bu yardım isteğinden hareketle, İngiltere'nin isyanı desteklediği anlamı çıkmayacağı gibi, Fransa'dan yardım istemediği için isyanda kesin olarak Fransız desteğinin olmadığı anlamı da çıkarılamaz. Belki Fransa'nın bu isyanla ciddi bir ilişkisi olmayabilir. Ancak Fransa'nın, Türkiye ile arasındaki Hatay anlaşmazlığında avantaj elde etmek istemesi, asıl amacı Türkiye'yi bölmek olan Hoybun Cemiyeti'ne her türlü yardımı yapması kuvvetli şüpheler uyandırdığı için Dersim İsyanı'nda kesinlikle Fransa'nın bir desteği olmamıştır da denilemez.

2. Etnik ve Dini Nedenler

Dersim'de cereyan eden olaylarda feodal yapıdan kaynaklanan çelişkiler vardır. Bir harekete geçildiğinde bunun ne ölçüde bilinçli yapıldığı şüphelidir. Ağanın ve seyidin ilahlaştırıldığı, bunların her dediği şeyin kutsal bir emir gibi kabul edildiği, aşiret ağasının çizgisinden çıkılmadığı bir yapı içinde, halkın bilinçliliği ve ulusal varlığının bilincinde olması tartışılması gereken düşündürücü bir konudur. İsyanda Alevi/Zaza/Kurmançların bir kısmının birlikte hareket ettiğini ve Sünni Kürtlerin isyana katılmadıklarını görüyoruz. Bu durum isyan hareketinin milli olmadığını ve aynı zamanda feodalizmin varlığını ve belirleyiciliğini göstermektedir. Dersim olaylarıyla anlaşılmıştır ki, isyanda, milli ya da etnik faktörlerden çok dini faktörler belirleyici olmuştur. Dersim isyanlarında Sünni Kürt aşiretlerinden yardım gelmediği için olaylar yerel olaylar olmaktan öteye geçememiştir⁵⁵⁴.

19. yüzyılın ortalarından beri emperyalist devletlerin Dersim'de Kürtçülüğü aşılacak adına yürüttüğü faaliyetlere ve kısmen bir Kürtleşme süreci yaşanmasına rağmen, Dersim'de ortaya çıkan hareket bir Kürtçü hareket değildir. Zaten ayrılıkçı bir Kürt hareketi niteliği ve görüntüsü

⁵⁵⁴ Öz, age, s. 184-185.

sergilemez. Hiçbir Dersimli, isyanın önderlerinden Alişer ile Nuri Dersimi'nin savundukları katı Kürtçülüğü savunmamıştır. Anlaşılacağı gibi Kürtçülük taban bulamamış, halka benimsetilememiştir. Ayrıca isyanda, Şeyh Sait İsyanı'nda olduğu gibi ideolojik anlamda bir amaç ve nitelik de yoktur. Dersim İsyanı, dini bir hareket sonucu ortaya çıkmadığından dinci ve gerici olarak da değerlendirilemez. Dersim İsyanı, bölgesel bir olay olarak kalmış, bu bölgede başlamış ve yine burada sona ermiştir. Dersim İsyanı, Osmanlı döneminden beri süregelen feodal yapının şartlarında gelişen, amacı aşiret düzenini korumak olan feodal nitelikli bir isyandır⁵⁵⁵.

3. Sosyal ve Ekonomik Nedenler

Dersim'de sosyal ve ekonomik yapı aşiret düzeni üzerine kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra da bu toprak düzeni değiştirilememiş, ağanın, şeyhin, beyin elindeki topraklar köylülere verilememiş, aşiret hayatı yıkılamamıştır⁵⁵⁶. Dersim halkı çok yoksul olmakla birlikte aynı zamanda aşiretlerin esiri olmuştur. Aşiret reisleri ise kendi düzenlerini korumanın peşindedirler. Dersim'deki düzenin temsilcileri, silahlı mücadele dahil birçok yolu kullanarak, derebeylik düzeninden vazgeçmezlerken; Cumhuriyet yönetimi buna karşı oraya kendi düzenini yerleştirme konusunda kararlılık göstermiştir. Bu durumda merkezi otorite ile yerel derebeylik otoritesinin çarpışması kaçınılmaz olmuştur⁵⁵⁷. Dersim'de Cumhuriyet Hükümeti'nin söz sahibi olması için, bölgedeki ağalık ve aşiret reisliğinden şeyhliğe kadar derebeylik ilişkilerinin temizlenmesi ve derebeylik iktidarının yıkılması gerekiyordu. Dersim'de aşiret düzeninin silahlı gücünü etkisiz kılmadıkça, özgürlük, çağdaşlık, barış, huzur ve güven adına hiçbir iş yapılamazdı. Bu, yalnız Cumhuriyet yönetiminin değil, aşiret düzeni altında ezilen yoksul

⁵⁵⁵ Öz, *age*, s. 188-189.

⁵⁵⁶ Yücedağ, *age*, s.156.

⁵⁵⁷ Perinçek, *Toprak Ağalığı...*, s.123.

Dersim halkının da meselesiydi ve Cumhuriyet ile halkın birlikteliği sağlanmadıkça bu mesele halledilemezdi⁵⁵⁸.

Dönemin gazetecilerinden Naşit Hakkı Uluğ, Dersim'deki derebeylik düzenini anlattığı 1932 tarihli Derebeyi ve Dersim adındaki kitabında bölgedeki din algısı ve dinin nasıl istismar edildiğiyle ilgili şunları yazmıştır:

“Dersim’de din, bir vicdan işi değildir. Din, seyitlerin elinde bir geçim yoludur, zorbalık vasıtasıdır. Din, cennet ve cehennem burada satılır ve dağıtılır. Burada vergisiz ibadet makbul değildir. Adaksız duayı ne Tanrı ne seyit kabul eder”⁵⁵⁹.

4. Siyasi Nedenler

Dersim’in ıslahı amacıyla yürütülen çalışmalar ve hazırlanan raporlar, sorunların kesin çözümünü sağlayamamıştır, ama bununla birlikte bölgede devlet otoritesinin kurulmasına yönelik olumlu gelişmelerin önünü açmıştır. Bunun yanı sıra Dersim (Tunceli), Elazığ ve Bingöl’ü kapsayan bölgede Dördüncü Genel Müfettişliğin kurulması, Genel Müfettişlik görevine General Abdullah Alpdoğan’ın tayini ve sıkıyönetim ilanı, reform çalışmalarına hız verilmesi, bölgedeki şeyh ve ağaların otoritelerini sarsmış ve onları rahatsız etmiştir⁵⁶⁰. Merkezi otoritenin Dersim’de etkili olmaya başlaması, menfaatleri bozulan aşiret düzeninin unsurlarını harekete geçirmiş ve bu unsurların ön ayak olduğu isyan hareketi hazırlıkları Seyit Rıza⁵⁶¹’nın liderliğinde organize olmaya başlamıştır⁵⁶².

⁵⁵⁸ Perinçek, **Toprak Ağalığı...**, s.137-138..

⁵⁵⁹ Naşit Hakkı Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, 1. Basım, İstanbul, Kaynak Yay., Eylül 2009, s.29.

⁵⁶⁰ Altınur Kılıç, **Bölücülüğün Uzun Tarihi**, Ankara, Akasya Kitap, 2009, s.138.

⁵⁶¹ “Seyit (Seyyid) Rıza; Dersim (Tunceli) çevresindeki iki ana aşiret kolundan Şeyh Hasanlar topluluğunun lideridir... O, hem rakip aşiretleri hem de ovalık alanlardaki yerleşik köyleri ve kasabaları vurarak mal gasp eden bir çete yaratmıştır. Seyit Rıza, bu silahlı grupları çok iyi yönettiğinden diğer aşiretler ister istemez onun egemenliğini tanımışlardır... Seyit Rıza’nın hayat hikayesi gösterecektir ki, o bir yandan ‘Kürtçülük’ adına ayaklanmış; böylece Kürt olmuş; bir yandan da ‘seyyid’ olduğunu söyleyerek Arap kökenli olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Seyit Rıza etnik kimliğini; kendi çıkarına göre Arap veya Kürt yapmakta bir sakınca görmemektedir. Seyit Rıza’nın kendine köken belirlemesi tamamen politik olmuştur. Çünkü o; Dersim’e çok erken gelen

1936 yılı başında adı Tunceli olarak değiştirilen Dersim bölgesinin genel valisi olan General Abdullah Alpdoğan, bölgeye gelirken Dersim ile ilgili raporları incelemiş, hükümet ise her şeye rağmen konuyu askeri güç kullanmadan ikna yoluyla halletmeye yönelik bir tavır almıştı⁵⁶³. Hükümet bu amaçla, bölgeye yollar, köprüler, karakollar, devlet binaları yaptırıyordu. Dersim halkı da toplanarak askere alınıyordu. Bölge valisi Abdullah Alpdoğan, aşiretlerin saldırılarını kesmelerini ve silahlarını bırakmalarını istemiş; buna karşı saldırganlar devlete şu şartları ileri sürmüşlerdir:

“1.İçimize karakollar yapmayacaksınız.

2.Köprü kurmayacaksınız.

3.Yeniden nahiyeye ve ilçe merkezleri oluşturmayacaksınız.

4.Silahlarımıza dokunmayacaksınız.

5.Biz vergilerimizi her zamanki gibi pazarlık usulüyle vereceğiz”⁵⁶⁴.

B. İsyanın Başlaması

21 Mart 1937 gecesi, Tunceli-Erzincan yolu üzerinde, Pah bucağını Kahmut'a bağlayan Harçık deresi üzerindeki tahta köprünün Haydaran ve Demanan aşireti mensupları tarafından yakılması, Kahmut'la Pah arasındaki telefon tellerinin kesilmesi, Kahmut karakolunu takviye için gönderilen jandarma birliğine pusu kurulması, Pah bucağı karakolunun Demanan aşireti reisinin oğlu Keko tarafından basılması, Askisor bucağındaki karakola hücum

*Kızılbaş Türkmenlerinin çocuğudur... Seyit Rıza'nın; Dersim'de en az 500 sene egemen olan derebeylik düzenini sürdürmek için mücadele eden ve bu düzenin nimetlerinden yararlanan isim olduğunu belgeler gösteriyor. Seyit Rıza'; Türkiye Cumhuriyeti'nin 15 yıl boyunca gönderdiği nasihat heyetlerini; arabulucuları, barış yoluyla bölgenin Türkiye'ye eklenme önerilerini reddetmiş; devleti de silahla korkutmaya çabalamıştır. Çaresiz ve yoksul halkı din ve aşiret gücüyle tam bir kısaç içine alan Seyit Rıza; o kitleyi istediği gibi kullanmış; devletin karşısına dikerek katledilmelerine de sebep olmuştur. Bu yüzden Dersim halkına en büyük zulmü yapan isim olarak onun anılması gerekmektedir.” Seyit Rıza hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zelyut, **age**, s.250-251.*

⁵⁶² Çay, **age**, s.345.

⁵⁶³ Zelyut, **age**, s.291.

⁵⁶⁴ Zelyut, **age**, s.295; Ayrıca bkz. 18 Haziran 1937 tarihli **Anadolu Gazetesi**.

edilmesi ve Seyit Rıza'nın emri ile Sin karakolunun basılması gibi olaylarla Dersim İsyanı başlamıştır⁵⁶⁵.

Sin karakolunun basılmasından sonra, saldırıların bölgenin her yanına yayılmasına çalışılmıştır. İsyanı katılan Yukarı Abbas Uşağı, Haydaran, Yusufhan, Kureyşan, Demanan, Bahtiyar aşiretlerinin toplam nüfusu 20 bin civarındadır⁵⁶⁶. İsyanın genel önderi Seyit Rıza, teorisyenleri ve kurmayları ise Şeyh Hasanlı Alişer ile Baytar Nuri Dersimi'dir⁵⁶⁷.

C. İsyanın Gelişimi ve Alınan Tedbirler

İsyanın büyümesi üzerine, 4 Mayıs 1937 tarihinde Ankara'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katıldığı Bakanlar Kurulu toplantısında şu kararlar alınmıştır:

“Son günlerde Tunceli’de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk’ün ve Mareşal’in huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1.Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2.Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2.000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülahaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları

⁵⁶⁵ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.397.

⁵⁶⁶ Zelyut, **age**, s.296.

⁵⁶⁷ Öz, **age**, s.194.

*ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür*⁵⁶⁸.

Ayrıca Dersim İsyanı başladıktan sonra, Dördüncü Genel Müfettişlik tarafından çeşitli bildirimler yayınlanmıştır. Dördüncü Müfettişliğin yayınladığı bu bildirimlerin birinde şöyle denilmiştir:

“Ovacık Kazasının Lertik, Mercan ve Birman

Mıntıklarında Oturan Kalanlı Halka

1.Halkı fukaralıktan ve cahillikten kurtarmak için hükümetin Tunceli’nde yapmakta olduğu iyi işleri her gün öğreniyoruz. Bu güzel ve hayırlı işleri kendi menfaatleri için zararlı sanan bazı boş kafalı zalimler, içinizden bir kısım cahilleri yalan ve iftiralarla kandırarak Mansuluşağı köyünde ve diğer askere tüfek sıkmak ve masum halkın mal ve davarlarını zorla almak gibi suçlar yaptırdılar. Bu suç yüzünden cahilleri hükümetten uzak bulundurmak suretiyle fakir fukaranın canını, ırzını ve malını kendi keyifleri için istedikleri gibi kullanmak istediler. Bu sebeple hükümet, zalimlerin zulümlerine son vermek ve masum halkı onların elinden ve şerrinden kurtarmak için asker getirmiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki, dört tarafınızı asker sarmıştır ve harekete geçecektir. Maksudumuz yalnız suçluları ve bilhassa elebaşılıarı uslandırmaktır.

Bunun için:

a.Zorla ve cahillikle düşünmeden suç yapmış olanlar, canlarını, çoluk ve çocuklarını kurtarmak için hükümetin adaletine güvenerek gelip teslim olsunlar. Bunlar kendileri gelip teslim olmazlarsa gönülleri ile suç yapmış sayılacaklarından behemahal takip edilecek ve ele geçirileceklerdir. O zaman çok ağır ceza görecektir.

⁵⁶⁸ Hallı, *age*, s.491.

b. Bu suçlular, kendilerini zorla felakete sürükleyenleri ölü veya diri yakalayıp hükümete veya askere teslim ederlerse cezadan kurtulmakla beraber mükafat da alırlar.

2. İçinizde suçsuz olanlar çoktur. Asker suçluları ararken bu suçsuz halkın zarar görmemesi için suçlulardan ayrılıp çoluk çocukları ile beraber Pülür'deki kaza merkezine gelsinler. Hükümet, geçen senelerde olduğu gibi bunlara da şefkatini esirgemeyecektir.

3. Hükümetin bu son sözünü yerine getirmeye mani olanların günah ve vebali kendi boyunlarında kalır⁵⁶⁹.

Dersim İsyanı'nın Türk basınına yansımaları sınırlı olmuştur. Hükümet dışı karşı itibarını korumak adına bu iç sorunu mümkün olduğunca gizli tutmaya çalışmıştır. Türk basınında kamuoyu oluşturmak ve olayı önemsiz göstermek için haberler yayınlanmıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün 19 Haziran tarihli gazetelerde yer alan; *"Tunceli tam bir sükuna kavuşmuştur"* şeklindeki açıklaması da devleti güçlü göstermek için söylenmiş bir söz olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu sözün söylendiği sıralarda çarpışmalar bütün şiddetiyle sürüyordu⁵⁷⁰. Bu çerçevede İzmir'de çıkan Anadolu Gazetesi'nin 18 Haziran 1937 tarihinde manşetten verdiği haberde; *"Dersim asileri, kabile kabile teslim olmağa ve hükümetimizin atıfetine sığınmağa başladılar"* deniliyordu⁵⁷¹.

Dersim İsyanı, dünya basını tarafından da izleniyor ve isyanla ilgili haberler yayınlanıyordu. 23 Haziran 1937 tarihli İngilizce "The Truth" mecmuasında Dersim İsyanı'nın değerlendirildiği bir yazıya yer verilmiştir. Bu yazıda şöyle deniliyordu:

"...Halbuki bunun yerine bütün dünya bugün sadece hakikati öğrenmiş oldu. Bu hakikat şudur: Bazı geri zihniyetli Kürd aşiretleri, Atatürk'ün, memleketini modernleştirmek için tatbik ettiği reformlardan

⁵⁶⁹ Hallı, *age*, s.495.

⁵⁷⁰ Zelyut, *age*, s.298.

⁵⁷¹ *Anadolu Gazetesi*, 18 Haziran 1937.

hoşlanmadıklarından dolayı ananevi anarşilerini muhafaza etmek gayretiyle silaha sarılmışlardır. Medeniyet görmemiş kabileler üzerinde pek çok tecrübesi olan İngilizler gibi bir millet bu gibi bir vaziyeti pek iyi anlar ve takdir eder ve bunun mana ve ehemmiyetini mübalağa ile görmek hissine kapılmaz. Stalin'in gösterişli atıp tutmaları sadece Rusya'nın parçalanmakta olduğu şüphesini uyandırmaktan başka bir işe yaramazken, Ankara'dan verilen basit ve gösterişsiz beyanat Türkiye'nin kendi işini başarmaya tamamile muktedir olduğunu ve bu gibi aşiret isyanlarının Türkiye'nin dahili istikrarını sarsabilmekten çok uzak olduğunu gösteriyor"⁵⁷².

Ermenice basında da Dersim İsyanı ile ilgili çeşitli haber ve yazılar yayınlanmıştır. Örneğin Paris'te çıkan Taşnak Partisi yayın organı olan Haraç Gazetesi'nin 3 temmuz 1937 tarihli yayınında, Dersim İsyanı'nın gelişimi ve cereyan eden çarpışmalar kısaca şöyle anlatılmıştır:

"Dersim Kürt Umumi Valiliğine Seyyid Rıza tayin olunmuştur. Seyyid Rıza Dersim harbini bizzat idare etmektedir... Dersim dağı büyük bir heyecan ve kaynaşma içerisindedir. Erkek, kadın ve yetişkin çocuklar hep birden iş başına geçip çalışmaktadırlar. Dersim Kürtleri, hariçten hiçbir askeri kuvvetin yardımına ihtiyaç olmaksızın Türk ordusuna karşı beş sene bila fütur mukavemet edebilirler... Kürtler Palu kaymakamını teröre tabi tutup öldürdüler. Dersim mıntıkasında halen 30.000 Türk askeri hareket ve faaliyettedir. Hükümetin 30 teyyaresi de harekate iştirak ediyor"⁵⁷³.

Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçakların 3 Mayıs 1937 tarihinde harekete geçmesiyle askeri hareket başlamıştır. 4 Mayıs 1937'de Hükümet, isyanı bastırmak için tedbirlerini almış ve bunları hemen uygulamaya koymuştur. Hükümetin aldığı sert tedbirler kısa zamanda etkisini göstermiş, asiler arasında panik başlamıştır. Ancak Halvori'de yapılan toplantıda Seyit Rıza'nın teşviki ile isyana devam etme yönünde karar alınmış, bundan sonra hem isyan hareketi hem de bastırma hareketi bütün şiddetiyle devam

⁵⁷² BCA, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 111.745.11.

⁵⁷³ BCA, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 111.745.11.

etmiştir. Güçlerini giderek yitiren asilerin bir kısmı yakalanarak mahkemeye sevk edilirken, gittikçe sıkışan diğer asiler ise teslim olmanın yollarını aramaya başlamışlardır⁵⁷⁴.

Ç. İsyanın Bastırılması ve Asilerin Yargılanması

İsyanın asıl elebaşı konumunda görünen ve daha önce teslim olma önerilerini reddetmiş olan Seyit Rıza'nın, oğullarından Hüseyin ağır yaralanmış, diğer oğlu Hasan ise teslim olmak için asilerden ayrılmıştır. Zor durumda kalan ve çemberin giderek daraldığını gören Seyit Rıza bir taraftan teslim olmak için girişimlerde bulunurken diğer taraftan da bir mektup yazarak İngiltere'den yardım istemiştir. Seyit Rıza, beklediği yardımı alamadığı gibi günden güne çevresindeki asileri yitirmesine paralel bir şekilde gücünü de yitirmiş ve yapılacak bir hamlesinin kalmadığını anlayınca iki kişilik maiyetiyle teslim olmuştur. Böylece 21 Mart 1937 tarihinde başlayan ve yaklaşık 6 ay süren isyan hareketi 10 Eylül 1937 tarihinde bastırılmıştır⁵⁷⁵.

İsyanın bastırılmasından sonra, yargılamalar Ekim ayında başlamış ve 15 Kasım 1937 tarihinde sonuçlanmıştır⁵⁷⁶. Seyit Rıza'nın da aralarında bulunduğu 58 isyancının Elazığ'da yapılan yargılamaları sonucunda; mahkeme heyeti 11 kişi hakkında idam cezası vermiş, bunlardan 4 kişinin cezası çok yaşlı olmaları gerekçe gösterilerek 30 yıla indirilmiştir⁵⁷⁷. Seyit Rıza, Seyit Rıza'nın oğlu Refik Hüseyin, Seyhan aşireti reisi Seyit Hüseyin (Seydo Hasso), Yusufhan aşireti reisi Kamer'in oğlu Fındık, Demanan aşireti reisi Cebrail'in oğlu Hasan ve Mirza oğlu Ali'nin oğlu Ali'nin idam cezaları 15 Kasım 1937 günü infaz edilmiştir⁵⁷⁸.

1937 yılında başlatılan isyana katılan ve isyanın bastırılması sırasında yakalanamayan bazı asiler çeşitli yerlere saklanmışlardı. Bu asilerden olan,

⁵⁷⁴ Çay, **age**, s.346.

⁵⁷⁵ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.411-412.

⁵⁷⁶ Çay, **age**, s.346.

⁵⁷⁷ Köker, **agm**, s.7.

⁵⁷⁸ Şimşir, **Kürtçülük II**, s.412.

Kör Abbas, Keçel ve Baluşağı aşiretlerine mensup bir çetenin 2 Ocak 1938 tarihinde asker kaçaklarını aramakla görevli bir jandarma birliğini pusuya düşürerek şehit etmeleri ve bunu müteakip Mercan karakolunu basmak suretiyle iki eri şehit etmeleri üzerine 1938 İkinci Dersim Harekatı başlatılmıştır⁵⁷⁹. Düzenlenen askeri hareket, 16 Eylül 1938 tarihinde arama, tarama ve silahtan arındırma işlemi ile sona ermiş ve Dersim İsyanı tamamen bastırılmıştır. Bu tarihten itibaren Tunceli'nin idaresi valiliğe ve komutanlığa bırakılmıştır⁵⁸⁰.

1 Kasım 1938'de TBMM'nin yeni çalışma yılının ilk toplantısında, Atatürk, rahatsızlığı nedeniyle Başbakan Celal Bayar'a okuttuğu konuşmasında Dersim İsyanı'nın bastırılması ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Her şeyden önce size kıvançla arz edeyim ki ulus ve ülke geçen yılı tam bir huzur ve sükun içinde yükselme ve kalkınma çalışmaları ile geçirmiştir.

Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır. (Bravo sesleri)

Cumhuriyetin getirdiği bütün iyiliklerden yurdun diğer evlatları gibi oradakiler de tam anlamı ile yararlanacaklardır”⁵⁸¹.

Kürt isyanlarının sonuncusu olan Dersim (Tunceli) İsyanı'nın Türk ordusunun başarılı hareketleri sonucu bastırılmasından sonra, 1970'li yılların sonuna kadar mahalli eşkıyalık olayları dışında önemli Kürt başkaldırıları olmamıştır⁵⁸². Bu durum Türkiye dışındaki Kürt hareketleri için de

⁵⁷⁹ Çay, **age**, s.346-347.

⁵⁸⁰ Yücedağ, **age**, s.158.

⁵⁸¹ **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış...**, s.249.

⁵⁸² Kılıç, **age**, s.141.

geçerlidir⁵⁸³. Kürt hareketlerinin etkinliğini kaybetmesinde İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan karmaşa ortamının büyük etkisi olmuştur. Bununla birlikte Kürtleri içinde barındıran devletlerin, Kürt hareketleriyle girdikleri mücadeleyi kazanmaları, bu Kürtçü girişimlerin durdurulmasında önemli rol oynamıştır⁵⁸⁴.

⁵⁸³ Kurubaş, **age**, s.192.

⁵⁸⁴ Kurubaş, **age**, s.193.

SONUÇ

Kürtlerin milli devlet içerisindeki yerleri ve milli devlet ile ilişkileri incelenirken milli devlet'in İstiklal Savaşı'ndan başlayan kuruluş sürecinin ve Türk İnkılabı'nın anlaşılması; etnik Kürt milliyetçiliği ya da Kürtçülük ile Kürt vatandaşlığı kavramlarının pratikteki anlamlarının kavranması ve Şark Meselesi çerçevesinde emperyalist devletlerin Kürt politikalarının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Bunlar dikkate alınmadan yapılacak değerlendirmeler ve verilecek hükümler konuyu tam anlamıyla ortaya koymaya ve açıklamaya yetmeyecektir. Meselenin doğru bir şekilde açıklığa kavuşturulması ve doğru sonuçlara ulaşılabilmesi için yukarıda belirttiğimiz etkenlerin göz önünde tutulması önemlidir. Çalışma boyunca belirttiğimiz bu anlayış çerçevesinde meseleyi ortaya koymaya çalıştık.

Milli devlet esasen Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin sonunda belirginleşen milletleşme olgusu ve millet olma bilincine paralel bir gelişme göstermiştir. Milli devlet emperyalist devletlerin işgal ve müdahalelerine karşı verilen İstiklal Savaşı içinde şekillenmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde bağımsızlığa, birlik ve bütünlüğe özel bir önem verilmiştir. Milli devlet'in temelleri İstiklal Savaşı sırasında atılmıştır. Bu noktada TBMM'nin açılması, Misak-ı Milli'nin ilanı ve 1921 Anayasası'nın kabul edilmesi son derece önemlidir. TBMM milli egemenliğin tek temsilcisi sıfatıyla bütün yetkileri kendi bünyesinde toplamış ve bu meşru yetki ile Milli Mücadele'yi örgütleyip, yürüterek zaferle sonuçlandırmıştır. Misak-ı Milli ile milli devlet'in sınırları ve unsurları belirlenmiştir. 1921 Anayasası ile yeni devletin dayanacağı esaslar ortaya konmuştur.

Başta İngiltere olmak üzere emperyalist Batılı devletler Milli Mücadele Dönemi'nde ayrılıkçılığı ve bölücülüğü açıktan desteklemek suretiyle Kürtleri kendi taraflarına çekip İstiklal Savaşı'nı sonuçsuz bırakmak istemişlerdir. Emperyalist devletlerin etnik temelli Kürt politikaları birkaç isyan hareketi dışında başarılı olamamıştır. Emperyalistlerin vaatlerine aldanan ve Kürtler

içinde hiçbir zaman çoğunluğu sağlayamayan Kürtçüler (Kürt milliyetçileri) emperyalist devletlerle ilişkilerinde ikinci plana itilmişler ve bu devletlerin Şark politikalarının bir parçası olmanın ve onlara hizmet etmenin ötesinde bir role sahip olamamışlardır. Kürtlerin İstiklal Savaşı sırasında genel olarak Milli Mücadele hareketinin yanında yer almasında, hilafete ya da dine olan bağlılıkları, Batılı devletler tarafından desteklenen Ermeni tehlikesinin ortaya çıkması ve ülke topraklarının işgal altında olması gibi faktörler etkili olmuştur. Milli Mücadele'yi yürütüp zafere ulaştıran ve milli devleti kuran ve başını Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği kadro, Kürtleri Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olarak görmüş, Kürtlerin milli devlete kazandırılmalarını ve milletleşme sürecine katılmalarını sağlamak için büyük çaba harcanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında bir ihtiyaç ve gereklilik olarak ortaya çıkan, İstiklal Savaşı sırasında şekillenen ve temelleri atılan milli devletin hayata geçirilmesi süreci Lozan Konferansı ile başlamış, Türk inkılâp hareketi ile devam etmiştir. Esasen Kürtlerin milli devletle ilişkileri bu süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Lozan Konferansı'nda emperyalist devletler Kürtlerin Türk yönetiminden hoşnut olmadıklarını ve Türklere ayrılmak istediklerini iddia etmişlerdir. Türk heyeti ise Azınlıklar Meselesi ve Musul Meselesi'ndeki tezini, Kürtlerin Türklere birlikte yaşamaktan memnun olduklarına ve ayrılığı kabul etmediklerine dayandırmıştır. Kürtlere gelince, onlar Lozan'da bütün yetkileri Türklere bırakmışlar, konferansta ayrıca temsil edilmek için herhangi bir girişimde bulunmayarak Türklere beraber bir millet olabileceklerini ve milli devlet çatısı altında birlikte yaşayabileceklerini göstermişlerdir. Lozan Konferansı'nda sonuçta, Türk heyeti emperyalist devletlere karşı Azınlıklar Meselesi'nde savunduğu Türk görüşünü kabul ettirmiş, Kürtler de bunu kabul etmişlerdir. Musul Meselesi ise konferans sırasında halledilememiş, konferans sonrasına bırakılmıştır. Lozan Barış Antlaşması milli özelliğe sahip yeni Türk Devleti'nin kurucu antlaşması olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması ile yeni Türk Devleti'nin uluslar arası alanda kabul edilmesinden sonra, Türk Devleti dışarıda Lozan'dan arta kalan meselelerle uğraşacak; içeride ise milli devletin kuvvetlendirilmesine ve

yerleştirilmesine, toplumun birlik ve bütünlüğünün sağlanmasına, inkılâplarla bağımsızlığın sağlanmasına ve ülkenin tam anlamıyla modernleştirilmesine çalışacaktır. Bu yeni dönemde toplumun yapısı, köklü değişim ve dönüşümü kavrayıp içselleştirecek bir seviyede olmadığından, yapılanlar tam olarak anlaşılmadığından veya yanlış anlaşıldığından muhalefete ve tepkilere neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında başta Kürtler olmak üzere Türk milletini oluşturan unsurlar henüz özgür birer birey olmadıklarından; etnik, dini kimliklerinden ve kulluk bilincinden kurtulamadıklarından, milli devletle bütünleşme ve millet olma bilincini benimseme konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Şeyh Sait İsyanı ana hatlarını belirttiğimiz bu ortam içinde patlak vermiştir. Şeyh Sait İsyanı'nın örgütlenip, yürütülmesinde Kürtçü önderler şüphesiz büyük rol oynamışlardır. Ancak Şeyh Sait İsyanı yalnız Kürtçülük hareketi ile açıklanabilecek bir isyan değildir. İngiltere'nin isyanı destekleyip desteklemediği konusu tartışmalıdır. İngiltere'nin isyanı desteklediğine dair somut bir bilgi ve belge bulunmamakla birlikte, İngiltere'nin Milli Mücadele sırasında Kürtçülüğü ve isyanları alenen desteklemesi ve isyanın patlak verdiği sıralarda Türkiye ile İngiltere arasında Musul görüşmeleri sürdüğünden İngiltere'nin isyanı destekleyerek Musul Meselesi'nde avantaj sağlayabileceği gerçeği İngiltere'den şüphelenilmesine neden olmuştur. Kürtçülük hareketi ve İngiliz desteği Şeyh Sait İsyanı'nın harekete geçirici nedenleri olarak görülebilir. Çalışmamız sırasında ortaya çıkan sonuç, isyanının nedeninin dini, siyasi, sosyal ve ekonomik olduğu yönündedir. Türk inkılâp hareketi ile toplumun dini, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatının yeniden şekillendirilmesi girişimleri sırasında ortaya çıkan muhalefet ve tepkiler Şeyh Sait İsyanı'nın ana ve belirleyici nedenini oluşturmaktadır. Şeyh Sait İsyanı Musul'un kaybedilmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca Şeyh Sait isyanı Kürtlerin milli devletle ve Türk milletiyle henüz bütünleşemediklerini göstermiştir.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Türkiye'de barınamayacaklarını fark eden Kürtçüler faaliyetlerini yurtdışında sürdürmeye çalışmışlardır. Bu Kürtçüler

emperyalist devletlerin de desteğini alarak Türkiye’de yaşayan Kürtleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne karşı isyan ettirmeye çalışmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti yöneticileri ise Şeyh Sait İsyanı’ndan edindikleri tecrübeler ışığında ülkenin Doğu ve Güneydoğusu’yla daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda bölgede yatırımlara ağırlık vererek hem milli devlet anlayışını ve Türk inkılâbını yerleştirmeye hem de devlet otoritesini tesis etmeye çalışmışlardır. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti’nden beri devlet otoritesinin kurulamadığı bir yer olan Dersim bölgesi ile özellikle ilgilenmiş ve Dersim’de yapacağı ıslah çalışmaları için raporlar hazırlatmıştır.

Devlet’in Dersim’de yürüttüğü ıslah çalışmaları ve yaptığı yatırımlarla otoritesini hissettirmesi, derebeylik düzeni unsurlarının menfaatlerini tehlikeye düşürmüştür. Dersim İsyanı menfaatlerini kaybetmek istemeyen, bölgedeki otoriteleri sarsılan ve milli devletle uyuşması mümkün olmayan ortaçağ kalıntısı derebeylik düzeni unsurlarının çıkartıp, yönettikleri bir isyandır. Şeyh Sait İsyanı’nda olduğu gibi Dersim İsyanı’nda da Kürtçülük hareketi ve dış destek birincil veya ana neden değildir. Asıl neden dini, siyasi, sosyal ve ekonomiktir. İsyan Dersim dışına taşmamış, sınırlı kalmış, Dersim dışında yaşayan Kürt kökenli Türk vatandaşların desteğini alamamıştır. Dersim İsyanı, Kürtlerin en azından bir kısmının milli devleti benimseyemediklerini ve bütünleşmeyi sağlayamadıklarını göstermiştir. Dersim İsyanı, bölgedeki sosyal ve ekonomik düzenin milli devletle uyumlu hale getirilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak, Atatürk döneminde milli devlet içerisinde ortaya çıkan kimilerine göre Kürt sorunu kimilerine göre ise Kürtçülük sorunu olarak adlandırılan sorun aslında Kürt kökenli Türk vatandaşlarımızın milli devlet ile bütünleş(e)memesi ve millet olma bilincine ulaş(a)maması sorunudur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne karşı çıkarılan isyanlar bu sorunun en önemli göstergeleridir. Sorunun çıkmasında etkili olan ve çalışma boyunca belirtmeye çalıştığımız faktörler ortadan kaldırılmadıkça, bu sorun daha da karmaşıklaşarak ve değişik boyutlar kazanarak devam edecektir.

KAYNAKLAR

A) ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon Kodu: 030.10, Yer No: 111.745.11.

Fon Kodu: 030.10, Yer No: 113.771.1.

Fon Kodu: 080.18.01.02, Yer No: 55.46.11.

Fon Kodu: 080.18.01.02, Yer No: 29.43.13.

Fon Kodu: 080.18.01.02, Yer No: 47.54.16.

Fon Kodu: 080.18.01.02, Yer No: 19.30.2.

B) SÜRELİ YAYINLAR

Anadolu Gazetesi: 18 Haziran 1937.

Cumhuriyet Gazetesi: 18 Şubat 1925; 24 Şubat 1925; 29 Haziran 1925.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 7 Mayıs 1923.

Vakit Gazetesi: 24 Şubat 1925.

C) RESMİ YAYINLAR

TBMM Gizli Celse Zabıtları (6 Mart 1922-27 Şubat 1923), Cilt III, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (2 Mart 1923 – 25 Ekim 1934), Cilt IV, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

Ç) KİTAPLAR

AFETİNAN, Ayşe; **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, Azmi Süslü ve Mehmet Akif Tural, Ankara, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

AFETİNAN, Ayşe; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)**, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1996.

AKYOL, Taha; **Ama Hangi Atatürk**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

AKYÜZ, Yahya ve diğerleri; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi: Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı (I/1) – Atatürk İnkılâpları (I/2)**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2007.

ATABAY, Mithat; **Aydınlanma Çağı ve Avrupa**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

ATATÜRK, Kemal; **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk - Söylev (1919-1920)**, Cilt I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk - Söylev (1920-1927)**, Cilt II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev: Genel Dizin**, Cilt IV, Düzenleyen: Sami N. Özerdim, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev: Vesikalar/Belgeler**, Cilt III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları, Ankara, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 1987.

AYBARS, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, Ayraç Kitapevi, 2009.

BAŞBUĞ, Hayri; **Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1984.

BAYAR, Celal; **Şark Raporu**, Sadeleştiren: Nejat Bayramoğlu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

BİLGİÇ, A. Timur; **Tarihsel Terimler Sözlüğü**, Ankara, Piramit Yayıncılık, 2005.

BİLSEL, M. Cemil; **Lozan**, Cilt 2, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998.

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1995.

BOZDAĞ, İsmet; **Kürt İsyanları**, İstanbul, Truva Yayınları, 2009.

BRUİNESSEN, Martin van; **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çeviren: Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

BUDAK, Ömer; **Tarihi Süreç İçinde Kürtler ve Kürtçülük**, Ankara, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, 2008.

BULUT, Faik; **Dersim Raporları**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2009.

ÇAY, Abdulhaluk M.; **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, Turan Kültür Vakfı Yayını, 1996.

ÇEVİK, Zeki; **Milli Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na” Geçiş (1918-1923)**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002.

ÇİLOĞLU, Fahrettin; **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, İstanbul, Doğan Kitap, 1999.

DEMİR, Ömer - Mustafa ACAR; **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, Vadi Yayınları, 2002.

DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2005.

EDEN, Şükrü Nuri; **Şark Meselesinin Dış Boyutu**, Erciyes Üniversitesi Dergisi, Sayı: 4 (Ayrı Basım), 1990.

EYYUPOĞLU İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2002.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Yay. Hazl.: Arı İnan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.

GELLNER, Ernest; **Uluslar ve Ulusçuluk**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.

GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Türk Kültür Yayını, 1976.

GÖLDAŞ, İsmail; **Lozan 'Biz Türkler ve Kürtler'**, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2009.

GÖNLÜBOL Mehmet -Cem SAR, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.

GÜLER Ali, **Sevr'den Kopenhag'a Parçalanmış Türkiye**, Ankara, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu Yayını, 2007.

GÜLER, Ali - Suat AKGÜL; **Atatürk ve Türk İnkılabı**, Ankara, Ocak Yayınları, 1998.

HALLI, Reşat; **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972.

HEPER, Metin; **Devlet ve Kürtler**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

İNÖNÜ, İsmet; **Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1998.

KALAFAT, Yaşar; **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992.

KAPANİ, Münci; **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, t.y.

KARACAN, Ali Naci; **Lozan**, Hazırlayan.: Hulusi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

KAYMAZ, İhsan Şerif; **Musul Sorunu**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

KESKİN, Mustafa; **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

KILIÇ, Altemur; **Bölücülüğün Uzun Tarihi**, Ankara, Akasya Kitap, 2009.

KIRÇAK, Çağlar; **Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik III**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 2001.

KURUBAŞ, Erol; **Kürt Sorununun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye: Sevr-Lozan Sürecinden 1950'lere**, Cilt 1, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006.

LAZAREV, M.S.; **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Çeviren.: Mehmet Demir, Ankara, Öz-Ge Yayınları, ty.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008.

MERAY, Seha L. (Çeviren), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

MİSİROĞLU, Kadir; **Lozan Zafer mi Hezimet mi?**, Cilt: II, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1992.

Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları (Bugünkü Türkçe ile), Yayına Hazırlayan: İbrahim Sadi Öztürk, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayını, 2004.

MUMCU, Uğur; **Kürt Dosyası**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995.

MUMCU, Uğur; **Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)**, Ankara, um:ag Yayınları, 2008.

MÜTERCİMLER, Erol; **Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2009.

NALBANT, Atilla; **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997.

OPPENHEIMER, Franz; **Devlet**, Çeviren: Alaeddin Şenel-Yavuz Sabuncu, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2005.

ÖKE, Mim Kemal; **Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2002.

ÖNDER, Ali Tayyar; **Türkiye'nin Etnik Yapısı**, Ankara, Zirve Ofset, 1999.

ÖZ, Baki; **Dersim Olayı**, İstanbul, Can Yayınları, 2008.

ÖZGÜREL, Avni; **Ayrılıkçı Hareketler**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2006.

ÖZTÜRK, Saygı; **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

PEKEL, İhsan; **Atatürk'ü Anlamak ve Anmak – I**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

- PERİNÇEK Doğu, **Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
- PERİNÇEK, Doğu; **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2010.
- SEKBAN, Şükrü Mehmet; **Kürt Meselesi**, Ankara, Kon Yayınları, 1979.
- SENCER, Muzaffer; **Dinin Türk Toplumuna Etkileri: Tarihsel Bir Yaklaşım**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- SENCER, Muzaffer; **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986.
- SONYEL, Salahi R.; **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- SONYEL, Salahi R.; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Cilt I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- SÜSLÜ, Azmi; **Mesud Fani (Bilgili)'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri**, Ankara, Tanmak Yayınları, 1993.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Kürtçülük (1787-1923)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Kürtçülük II (1924-1999)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **İslamcılık Cereyanı II**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1998.
- TURAL, Mehmet Akif; **Saltanatın Otopsisini veya Milli Hakimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- TURAN, Mustafa; **Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005.
- TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu**, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; **Türk Ulus-Devlet Kimliği**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar: 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları, Hazırlayan ve Sadeleştiren: Reşat Genç, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998.

TÜRKMEN, Zekeriya; **Musul Meselesi – Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922 - 1925)**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.

UĞURLU Nurer, **Atatürk ve Türk Devrimi**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.

ULUĞ, Naşit Hakkı; **Derebeyi ve Dersim**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt II, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

YALÇIN, E. Semih ve diğerleri; **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004.

YALÇIN, E. Semih; **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, Gazi Kitapevi, Şubat 2007.

YALÇIN, E. Semih; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2003.

YARDIMCI, Remzi; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Derslerine İlişkin Temel Kavramlar**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

YAVUZ, Ünsal; **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

YEŞİLTUNA, Serap; **Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler**, İstanbul, İleri Yayınları, 2007.

YÜCEDAĞ, Şenol; **Şeyh Sait İsyanı ve Ezeli Düşman İngiltere**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.

ZELYUT, Rıza; **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği**, Ankara, Kripto Yayınları, 2010.

D) MAKALELER

ASLAN, Yavuz; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)", **Türkler**, Cilt 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 37-56.

ATASOY, Fahri; "Türk Milliyetçiliği Etnisite Üzerine İnşa Edilmemiştir!", **Türk Yurdu**, Ocak 2006.

AYDIN, Mesut; "Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli", **Türkler**, Cilt 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 57-70.

BİLGİN, Nuri; "Çok Kimliklilik ve Cumhuriyetin Yurttaşlığı", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 75, 2003.

BİLGİN, Vedat; "Etnisite, Milli Kimlik, Tarih ve Toplum", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 80, Bahar 2005.

ÇAKMAK, Zafer; "Hoybun Cemiyeti (Kuruluşu ve Teşkilatlanması)", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, Elazığ, 2008, s.27-61.

ERKAL, Mustafa; "Millet, Milliyetçilik, Ulusçuluk ve Kültür Mozaiği", **Türk Yurdu**, Mart-Nisan-Mayıs 1999, Sayı: 139-140-141.

İNALCIK, Halil; "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", Çeviren: Mehmet Özden-Fahri Unan, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 11, Yaz 1990.

KAYA, Erol; "Misak-ı Milli'nin Sınırları", **Türkler**, Cilt 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 71-77.

KELEŞ, Zülal; "Musul Meselesi", **Türkler**, Cilt 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 609-624.

KESKİN Funda, "Azınlıklar Konusu", **Yaşayan Lozan**, Editör: Çağrı Erhan, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2003.

KIRCA, A. Coşkun; "Neden Milli Devlet? Neden Tekil Devlet? Karşılaştırmalı Bir Deneme", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 75, 2003.

KODAMAN, Bayram; "Atatürk ve Millet-Milliyetçilik", **Türk Yurdu**, C. 20, Sayı: 160.

KÖKER, Osman; "Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, s. 4-8.

KÖSE, İksan; “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi ve TBMM’nin Açılışı”, **Türkler**, Cilt 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 28-36.

KÜÇÜK, Mustafa; “Birinci TBMM’nin Açılışı ve Anlamı”, **Türkler**, Cilt 16, Ed.: Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 15-27.

ÖZDAĞ, Ümit; “Türk Milliyetçiliğine Eleştirel Yaklaşım”, **Türk Yurdu**, Nisan 2003.

SARINAY, Yusuf; “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 40, Mart 1998, s. 207-244.

TURAL, Mehmet Akif; “Atatürk Milliyetçiliği Milli Devlet Milli Egemenlik”, **Yüce Erek**, Sayı: 45, Haziran-Temmuz 2008, s. 14-23.

TURAN, Mustafa; “Atatürk, Kültür ve Çağdaşlaşma”, **Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri**, Sayı: 12, Bahar 1997, s. 19-26.

TÜRKDOĞAN, Orhan; “Doğu-Güneydoğu ve Kimlik Yapısı”, **Türk Yurdu**, Şubat 2007.

UĞURLUOĞLU, Orhan; “Atatürk, Cumhuriyet ve Milletleşme”, **Erdem**, Cilt 11, Sayı 33, Ocak 1999, s. 1013-1028.

YILMAZ, Mustafa; “Atatürk’ün Modernleşme Modeli”, **Atatürk ve Çağdaşlaşma: Belgeler ve Görüşler**, Hazırlayanlar: Mehmet Saray-Hüseyin Tosun, Ankara, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

YILMAZ, Mustafa; “İngiliz Kamuoyunda Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı”, **Türk Yurdu**, C. 20, Sayı: 160.

YUVALI, Abdulkadir; “Millet, Milletleşme ve Milliyetçilik”, **Türk Yurdu**, Mart-Nisan-Mayıs 1999, Sayı: 139-140-141.

EKLER

EK-1 : Misak-ı Milli*

“Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Millet Meclisi (Meclisi Mebusan) üyeleri, Devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin, haklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için katlanabilecek özverinin en fazlasını gösteren aşağıdaki ilkelere eksiksiz uyulmasıyla sağlanabileceğini ve bu ilkeler dışında sağlam bir Osmanlı Saltanatı ve toplumun varlığının sürdürülmesinin olanak dışı bulunduğunu kabul ederek, şunları onaylamışlardır:

Madde 1. *Osmanlı Devletinin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışımı [Mondros Mütarekesi] yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin [o sırada Hatay ve Musul bölgesi Türk egemenliği altında idi] geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle, birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.*

Madde 2. *Halkı, özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla Anavatana katılmış olan üç il [Elviye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum Livaları] için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna başvurulmasını kabul ederiz.*

Madde 3. *Türkiye ile yapılacak barışa değin ertelenen Batı Trakya'nın hukuksal durumunun belirlenmesi de, halkının özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır.*

* İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara, TTK Yay., 2000, s.15-16.

Madde 4. *İslam Halifeliğinin ve Yüce Saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümetinin başkenti olan İstanbul kenti ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşulu ile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte, öteki tüm Devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.*

Madde 5. *Müttefik Devletler ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan andlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da özdeş haklardan yararlanması umudu ile bizce de benimsenip güvence altına alınacaktır.*

Madde 6. *Ulusal ve ekonomik gelişmemize olanak bulunması ve daha çağdaş biçimde, düzenli bir yönetimle işlerin yürütülmesini başarmak için, her devlet gibi, bizim de gelişmemiz koşullarının sağlanmasında, bütünüyle bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmamız ana ilkesi varlık ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal, parasal vb. alanlarda gelişmemizi önleyici sınırlamalara [Kapitülasyonlar] karşıyız. Saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır.”*

EK-2 : Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)*

“Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

(Anayasa)

Madde1-Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir. İdare usulü, halkın kendi yazgısını kendisinin fiili olarak yönetmesi esasına dayanır.

Madde 2-Yürütme erki ve yasama yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplanır ve belirir.

* Ayşe Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 4. Baskı, Ankara, TTK Yay., 1998, s. 147-149.

Madde 3-Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' adını taşır.

Madde 4-Büyük Millet Meclisi, İller halkınca seçilen üyelerden oluşur.

Madde 5-Büyük Millet Meclisi seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıl olup, yeniden seçilebilirler. Eski heyet, yeni heyetin toplanmasına kadar göreve devam eder. Yeni seçimler yapılmasına olanak görülmezse, toplanma dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, yalnız kendisini seçen İl'in vekili olmayıp, bütün milletin vekilidir.

Madde 6-Büyük Millet Meclisinin Genel Kurulu, kassım başında çağrısız toplanır.

Madde 7-Şer'i hükümlerin uygulanması, bütün kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış sözleşmeleri, yurt savunması ilanı gibi esas hukuk, Büyük Millet Meclisine aittir. Kanunlar ve tüzükler düzenlemede, halka elverişli ve zamanın gereksinmelerine en uygun fıkıh ve hukuk yargıları ve işlemler, esas sayılır. Bakanlar Kurulunun görev yükümlülükleri özel kanun ile belirlenir.

Madde 8-Büyük Millet Meclisi, hükümetin dairelerini özel kanunla seçilen Bakanlar vasıtasıyla yönetir. Meclis, yürütme işleri için bakanlara yön ve direktif verir, gereğinde bunları değiştirir.

Madde 9-Büyük Millet Meclisince seçilen Başkan, bir seçim döneminde Büyük Millet Meclisi başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imzaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu içlerinden birini Hükümet Başkanı olarak seçer. Ancak, Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulunun da tabii başkanıdır.

İdare

Madde 10-Türkiye coğrafi durum ve iktisadi ilişkiler bakımından illere, iller ilçelere bölünmüş olup, ilçeler de bucaklardan oluşur.

İller

Madde 11-İl, mahalli işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. İç ve dış siyaset, şer'i, adli ve askeri işler; uluslar arası iktisadi ilişkiler ve hükümetin genel yükümlülükleri ile çıkarlar; birden çok İlleri kapsayan yönler hariç olmak üzere; Büyük Millet Meclisince konacak yasalar gereğince, Vakıflar, Medreseler, Milli Eğitim, Sağlık, İktisat, Tarım, Bayındırlık ve Sosyal Yardım işlerinin düzenlenme ve yönetimi, İl Meclislerinin yetkisi içindedir.

Madde 12-İl Meclisleri, İller halkının seçtiği üyelerden kurulur. Bu meclislerin toplanma dönemi iki yıldır. Toplanma süresi yılda iki aydır.

Madde 13-İl Meclisi, yürütme amiri olacak bir başkan ile çeşitli şubeleri idare edecek üyelerden oluşmak üzere, bir İdare Heyeti seçer. Yürütme yetkisi, daimi olan bu heyete aittir.

Madde 14-İl'de, Büyük Millet Meclisinin vekili ve temsilcisi olmak üzere Vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanır. Görevi, devletin genel ve ortak görevlerini yapmaktır. Vali, yalnız devletin genel görevleriyle, mahalli görevler arasında karşılıklı olursa müdahale eder.

İlçe

Madde 15-İlçe, yalnız idare ve asayiş birimi olup, tüzel kişiliğe sahip değildir. İdaresi, Büyük Millet Meclisi tarafından atanan ve Valinin emri altındaki bir kaymakama verilmiştir.

Bucak

Madde 16-Bucak, özel hayatında özerkliği olan bir manevi kişiliktir.

Madde 17-Bucağın bir idare meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

Madde 18-Bucak İdare Meclisi, Bucak halkınca doğrudan doğruya seçilen üyelere kurulur.

Madde 19-İdare Heyeti ve Bucak Müdürü, Bucak Meclisi tarafından seçilir.

Madde 20-Bucak Meclisi ve İdare Heyeti yargı, iktisat ve mali işlerde yetki sahibi olup, bunların yetki derecesi yasalarla belirlenir.

Madde 21-Bucak, bir veya birkaç köyden kurulu olduğu gibi, bir kasaba da, bir bucaktır.

Genel Müfettişlik

Madde 22- İller, iktisadi ve sosyal ilişkileri bakımından birleştirilerek, Genel Müfettişlik bölgeleri oluşturulur.

Madde 23-Genel müfettişlik bölgelerinin genel olarak asayişin sağlanması ve bütün devlet dairelerinin işlerinin denetlenmesi, Genel müfettişlik bölgesindeki illerin ortak işlerinde uyumun sağlanması görevi, Genel müfettişlere verilmiştir. Genel müfettişler, devletin genel görevleriyle, mahalli idarelere ait görevler ve kararları sürekli olarak denetlerler.

Bağımsız Madde

Bu kanun, yayımından başlayarak uygulanır. Ancak, görevde bulunan bu günkü Büyük Millet Meclisi, 5 Eylül 1336 (1920) yetersayı kanununun 1. maddesinde gösterildiği üzere, amacına erişinceye kadar sürekli olarak toplanacağından dolayı, bu Anayasa'daki 4, 5 ve 6. maddelerdeki amacın oluşmasına, bugün mevcut Büyük Millet Meclisinin tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla karar verildiği takdirde, ancak yeni seçimden başlayarak yürürlüğe girecektir.”

EK-3: Lozan Barış Antlaşması'nın Musul ile İlgili Maddesi*

“Kesim 1

Araziye İlişkin Hükümler

Madde 3 – *Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında barış yoluyla belirlenecektir.*

Saptanan süre içinde iki hükümet arasında anlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlık milletler cemiyetine sunulacaktır.

Sınır hattına ilişkin alınacak karar beklenerek Türkiye ile Britanya hükümetleri, kesin durumu bu karara bağlı olan toprağın bugünkü halinde bir değişiklik yapılmasına neden olacak nitelikte hiçbir askeri hareket vs de bulunmamaya karşılıklı olarak söz verirler (taahhüt ederler).”

EK-4: Lozan Barış Antlaşması'nın Azınlıklarla İlgili Maddeleri*

“Kesim 3

Azınlıkların Korunması

Madde 37 – *Türkiye, 38'den 44'e kadar olan maddelerde açıklanan hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, hiçbir tüzük ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlere zıt ve karşı olmamasını ve hiçbir yasa, hiçbir tüzük ve hiçbir resmi işlemin sözü edilen hükümlerden üstün olmamasını yükümlenir.*

Madde 38 – *Türkiye hükümeti doğum, milliyet, dil, soy veya din ayırmaksızın Türkiye halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini tam olarak korumayı yükümlenir.*

* **Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları** (Bugünkü Türkçe ile), Yay. Hazl.: İbrahim Sadi Öztürk, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayını, 2004, s.245.

* **Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları...**, s.254-258.

Türkiye'nin bütün halkı, kanun düzenine ve genel ahlak ile bağdaşmayan her din, mezhep veya inancın gerek genel gerek özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, tüm Türk uyruklulara uygulanan ve Türk hükümetince milli savunma veya kamu düzeninin korunması için ülkenin her yanında ya da bir kısmında alınan önlemler saklı kalmak koşulu ile özgür seyahat ve yer değiştirme hakkından yararlanacaktır.

Madde 39 – Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklular, Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır.

Bütün Türk halkı din farkı gözetilmeksizin yasalar önünde eşit olacaktır.

Din, inanç veya mezhep farkı hiçbir Türk vatandaşının yurttaşlık ve siyasi haklardan yararlanmasına ve özellikle kamu hizmetlerinde çalışmasına, memurluğa ve yukarı dereceye ulaşmasına (terfi) ya da türlü meslekleri ve teknik işleri yapmasına bir engel oluşturmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruklu kişinin gerek özel veya gerek ticari ilişkiler, gerek din, basın ya da her tür yayın alanında ve gerek sosyal toplantılarda herhangi bir dilin özgürce kullanılmasına karşı hiçbir kısıtlama getirilmeyecektir.

Resmi dilin varlığı ile Türkçeden başka dil ile konuşan Türk uyruklulara mahkemeler önünde kendi dillerini sözlü biçimde kullanabilecekleri hususunda kolaylık gösterilecektir.

Madde 40 – Müslüman olmayan azınlıklara mensup olan Türk vatandaşları diğer Türk uyruklulara uygulanan benzeri davranış ve güvenceden yararlanacaklar ve özellikle harcamaları kendileri üstlenmek üzere, her çeşit dinsel, sosyal ve de her tür okul ve diğer eğitim, öğretim kurumları tesis, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel çalışmalarını serbestçe yapma konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 41 – Genel eğitim ve öğretim konusunda, Türkiye hükümeti Müslüman olmayan halkın önemli bir oran içinde oturdukları il ve ilçelerde bu Türk vatandaşlarının çocuklarının ilkokullarda kendi dilleri ile eğitim görmeleri için gereken kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm Türk hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukluların önemli oranda var oldukları kent ve ilçelerde devlet bütçesi, belediye veya diğer bütçelerce eğitim, din ve hayır amacı ile genel gelirlerden ayrılacak paralardan adı geçen azınlıklar eşit bir biçimde yararlanacaktır.

Söz konusu paralar ilgili kuruluşun yetkili temsilcilerine ödenecektir.

Madde 42 – Türkiye hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile hukuku veya kişisel hakları konusunda, bu sorunların adı geçen azınlıkların gelenek ve göreneklerine göre çözümlenmesine yardımcı olacak her türlü yasayı çıkarmaya (olur) verir.

İşbu yasalar Türk hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerden oluşan komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık durumunda, Türk hükümeti ile milletler cemiyeti birlikte Avrupa hukukçuları arasından seçilecek bir üst hakem atayacaktır.

Türkiye hükümeti adı geçen azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki dinsel kuruluşlara her tür koruma önlemi almayı yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye’de var olan vakıflarına, dinsel ve hayırsal her türlü kolaylık gösterilecek ve Türkiye hükümeti yeni dinsel ve hayırsal kuruluşların çalışması için benzeri diğer özel kuruluşlara sağlanmış olan kolaylıkların hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43 – Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklular, inançlarına zıt veya ibadetlerini bazen herhangi bir işlemin yapılmasına zorlanmayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelere getirilmekten veya herhangi bir yasal işlem yapmaktan kaçındıklarından ötürü, hakları kaybolmayacaktır.

Bununla beraber, bu hüküm sözü edilen Türk uyrukluları kamu düzeninin korunması yönünden öteki herhangi bir Türk uyrukluya yüklenen sorumluluktan bağışık kalmayacaktır.

Madde 44 – *Türkiye işbu faslın yukarıdaki maddelerinin Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu derecede söz konusu maddeler hükümlerinin uluslar arası çıkarları içeren yükümlülük oluşturmasını ve milletler cemiyetinin güvencesi altına alınmasını kabul eder. İşbu hükümler milletler cemiyetinin çoğunluğunun onayı olmaksızın değiştirilemeyecektir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya milletler cemiyetinin çoğunluğu tarafından işbu maddeler hakkında usulü çerçevesinde kabul edilecek olan her türlü değişikliği geri çevirmeyi bu antlaşma ile yükümlenirler.*

Türkiye, milletler cemiyeti üyelerinden her birinden yükümlülüklerden herhangi birine karşı yapılan saldırıyı veya tehdidi meclisin dikkatine sunmaya yetkili olacağını ve meclisin gerektiğinde uygun ve etkili sayılacak bir davranış göstereceğini ve de direktif verebileceğini kabul eder.

Bundan başka Türkiye, işbu maddelere ilişkin hukuksal veya eylemsel sorunlarda Türkiye hükümeti ile bağıtlı öteki devletlerden herhangi biri ya da milletler cemiyeti üyelerinden diğer bir devlet arasında görüş ayrılığı ortaya çıktığında işbu anlaşmazlığın, milletler cemiyeti antlaşmasının 14'üncü maddesi gereğince uluslar arası nitelikte bir anlaşmazlık gibi sayılmasını kabul eder.

Türkiye hükümeti bu türden olan herhangi bir anlaşmazlığın diğer taraf istediği takdirde, uluslar arası daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Mahkemenin kararı temyiz edilmeyip, milletler cemiyeti antlaşmasının 13'üncü maddesi gereğince verilmiş bir kararın gücüne ve tıpkısına sahip olacaktır.

Madde 45 – *İşbu fasıldaki hükümleri ile Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınan hukuk, Yunanistan tarafından da kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlıklar için de tanınmıştır.”*

EK-5: Mustafa Kemal Atatürk'ün Ağzından, Müttefik Devletlerin Türkiye'ye Sundukları Barış Önerilerinin Tarihi Değerlendirmesi*

“Baylar, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, düşman devletler Türkiye'ye dört kez barış koşulları önermişlerdir. Bunların birincisi, Sevr tasarısıdır. Bu tasarı İtilaf devletlerince, Yunan Başbakanı Bay Venizelos'un da katılımıyla düzenlenmiş ve üzerinde bir görüşme yapılmaksızın Vahdettin hükümetince 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisince bu tasarı tartışılmaya değer bile görülmemiştir.

İkinci barış önerisi, Birinci İnönü Savaşından sonra, toplanan Londra Konferansının bitiminde, 12 Mart 1921'de yapılmıştır. Bu öneri, Sevr Antlaşmasında kimi değişiklikler yapılmasını kapsıyor idiye de, değinilmemiş olan sorunlarda Sevr tasarısındaki maddelerin tümünün, olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir. Bu öneri bizce tartışma konusu olmadan, İkinci İnönü Savaşının başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış önerisi 22 Mart 1922'de, yani Sakarya muzaferiyetinden ve Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşmasından sonra, yakın bir saldırımızın beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarınca yapılmıştır. Bu öneride, Sevr tasarısını temel edinerek işe başlama ilkesinden vazgeçilmişti; ama bu da ana çizgileriyle ulusal amacımızı gerçekleştirecek nitelikten uzaktı.

Dördüncü öneri, Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelere konu olmuştur.

* Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, Cilt II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s.998-1023.

İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye uygulamayı düşündükleri esaslarla, ulusal eylem sonunda elde ettiğimiz sonucu açıkça gözden geçirmek için, bu dört türlü öneri arasında, yalnız en önemli konuları ele alarak kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı sayarım.

Irak Sınırı :

Sevr'de : İmadiye bizde kalmak koşuluyla, Musul ilinin kuzey sınırı.

Mart 1921 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : Sınırın saptanması sonraya bırakılmıştır.

Kürdistan :

Sevr'de : Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilaf Devletleri delegelerinden kurulacak bir komisyon, özerk bir yönetim biçimi hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzasından bir yıl sonra, bu bölgenin Kürt halkı, Milletler Cemiyetine başvurarak, Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı, bağımsız devlet kurmak istediğini kanıtlarsa ve Milletler Cemiyeti bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 önerisinde : İtilaf Devletleri yeni durumu göz önünde tutarak bu konuda Sevr tasarısında değişiklik yapmayı dikkate almak eğilimindedirler. Özerk bölgeler ile Kürt ve Asurlu-Geldanlı çıkarlarının yeterince korunması için bizce kolaylık gösterilmesi koşuluna bağlanmıştır.

Mart 1922 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : Elbette söz konusu ettirilmemiştir.

Azınlıkların Korunması :

Sevr'de : 1918 Ateşkes Anlaşmalarından sonra yapılan bütün antlaşmalarda bulunan hükümlerden başka, Türkiye'ye, özellikle şunlar da kabul ettirilmek istenilmiştir :

a- Yerlerinden ayrılmış olan ve Türk olmayan bütün halkın eski yerlerine gönderilmesi.

Başkanları Milletler Cemiyetince atanacak olan yargıcı kurulları aracılığıyla bunların haklarının geri verilmesi; bu komisyonlar isterlerse, Türk olmayan halkın yıkılmış olan mallarının onarılması için de, paraları hükümetçe ödenmek üzere işçiler sağlanması, göç ettirme ve buna benzer işlerde parmağı bulunduğu, adı geçen kurullarca savlanan herkesin sürgün edilmesi vb.

b- Türk hükümeti, azınlıkların, Millet Meclisinde kendi sayıları oranında temsilci bulundurmalarını sağlayan bir seçim yasası tasarısını iki yıl içinde İtilaf Devletlerine sunacaktır.

c- Patrikhanelerle bunlara benzer kurumlara tanınmış olan bütün ayrıcalıklar pekiştirilmekte ve artırılmakta, bunların yönettikleri okul, öksüzler yurdu ve benzerleri üzerinde o güne değin hükümetin kullanmış olduğu az etkili bir denetleme hakkı da kaldırılmaktadır.

d- İtilaf Devletleri, Milletler Cemiyeti Meclisine danışarak bu kararların yürütülmesini sağlamak için alınması gereken önlemleri saptayacaklardır. Türkiye bu konuda, sonradan alınacak her önlemi kabul edeceğine şimdiden kesin söz verecektir.

Mart 1921 önerisinde : Azınlıklardan söz edilmemiştir. Bu öneri Sevr'de yapılacak değişikliklerden söz ettiği için, bundan, adı geçen antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün değiştirilmeyeceği anlamı çıkabilir.

Mart 1922 önerisinde : Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili bir sıra önlem önerileceği ve bunların iyi uygulanmasını denetlemek için Milletler Cemiyetince komiserler atanacağı yazılıdır.

Önlemler dizisinin ne olacağı belirtilmemiştir.

Lozan'da : Misakı Millimizde kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız Müslüman olmayanlara uygulanmak için, Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan bütün uluslar arası anlaşmalarda bulunan hükümler.”

ÖZET

BİNGÖL, Arif, Milli Devlet ve Kürtler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

“Milli Devlet ve Kürtler” adlı tezimizin amacı, Kürtlerin Milli Devlet içerisindeki yerlerini tespit etmek ve Kürtlerle Milli Devlet arasında uyuma ve bütünleşme zorunluluğuna karşın; uyum(a)mama, çatışma sorununun ortaya çıkması meselesinin, iç ve dış etkenler dikkate alınarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Milli Devlet’ten kastımız Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Kürtlerden kastımız Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Kürtlerdir. Çalışmamız Atatürk Dönemi’yle (1919-1938) sınırlandırılmıştır. Kürtlerin Milli Devlet’le ilişkileri incelenirken, Milli Devlet’in kuruluş sürecinin ve Türk İnkılabı’nın anlaşılması; Kürtçülerle Kürtler arasındaki ayrıma dikkat edilmesi ve Şark Meselesi çerçevesinde emperyalistlerin Kürt politikalarının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Bu anlayış çerçevesinde mesele ortaya konmuştur. Sonuç olarak, Atatürk döneminde Milli Devlet içerisinde ortaya çıkan kimilerine göre Kürt sorunu kimilerine göreyse Kürtçülük sorunu olarak adlandırılan sorun aslında Kürt kökenli Türk vatandaşlarımızın Milli Devlet’le bütünleş(e)memesi ve millet olma bilincine ulaş(a)maması sorunudur.

Anahtar Sözcükler: 1. Milli, 2. Devlet, 3. Kürtler, 4. Atatürk, 5. İsyancılar

ABSTRACT

BİNGÖL, Arif: NATIONAL STATE AND KÜRTS, Master of Science (Ms) Thesis, Ankara, 2010.

The objective of the thesis which has the title “National State and Kürts” is to determine the place of Kürts in the National State and by staying in the requirement of Kürts to adopt and integrate with the National State, in the matters of not adopting themselves to the nation, the creation and facing of the problem of clashing were examined and made subject of assessments, by taking into consideration, the internal and external influencing factors. With the notion National State, The State of the Republic of Turkey is intended to be indicated and with the notion of Kürts we intend to indicate the Kürts who are contained in the borders determined with national oath. This study is limited to the Atatürk Period (1919-1938). While the relationship of Kürts with National State were examined, it became necessary, to understand the process of establishment of the National State and the Turkish Revolution; making the separation between the Kürt advocates and the Kürts and attention was paid to them, within the framework of East Problem, as required, by not overlooking the Kürt policies of imperialists. Within such a framework of understanding, the problem is straight forwardly stated. In conclusion, during the Atatürk period, the condition termed by some persons as the Kürt problem faced within the National State and the condition termed by some persons as Kurdish Problem were in fact a problem of the Turkish citizens, having Kürt roots, but not integrating with the National State and not reaching at a level of consciousness, that they can understand being, a fundamental part of this Nation.

Key words: 1. National, 2.State. 3.Kürts, 4.Atatürk, 5. Uprisings.